

Teorija **in** **P**raksa

Iz vsebine:

STANE KAVČIČ

Kje je izhod?

FRANCE VREG

Vidiki komuniciranja
v sistemu samoupravljanja

RIKO JERMAN

Devizni sistem in izvoz

MITJA KAMUŠIČ

Iniciativa in odgovornost
pri odločanju

6

L J U B L J A N A V J U N I J U 1965

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor :

Adolf Bibič, Bogdan Cepuder, Stane Kavčič, Sergej Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Zdenko Roter, Janez Stanovnik, Vida Tomšič, Vinko Trček, Joža Vilfan, Jože Zakonjšek, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK :

Stane KAVČIČ

ODGOVORNI UREDNIK :

Stane KRANJC

Tehnični urednik : Janez KOROŠEC, lektorja : Mojca MOČNIK,
Janez SRŠEN, oprema : ing. arch. Branko SIMČIČ

UREDNIŠTVO :

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 10 39, 31 13 77

UPRAVA :

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 13 77 int. 238

Letno izide 12 števil. Celoletna naročnina 2000 din, polletna 1000 din,
posamezni izvod 200 din

Tekoči račun 600-15-603-13

Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«

Tiska ČP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna, Breg 12—14
Rokopisov ne vračamo

Teorija in Praksa

Letnik II. 1965 št. 6 revija za družbena vprašanja

VSEBINA

- STANE KAVČIČ: Kje je izhod? 885
- FRANCE VREG: Vidiki komuniciranja v sistemu samoupravljanja 887
- RIKO JERMAN: Devizni sistem in izvoz 907
- MITJA KAMUŠIČ: Inicijativa in odgovornost pri odločanju 922
- POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:
- VLADO SRUK: Variacije na temo: moralna kriza 935
- JANEZ ŠINKOVEC: Pravna pomoč in varstvo pravic državljanov 944
- A. MAHKOVEC: Premagovanje deklarativnosti 953
- CIRIL ZUPANČ: Čas je zlato 956
- ODMEVI:
- MATEVŽ KRIVIC: Kriza samoupravljanja ali kriza nekega koncepta o njem 964
- M. B.: K razpravi o stanovanjski reformi 979
- MILKO DOMAJNKO: Dijaški in vajenski domovi 983
- MNENJA:
- MARIJANKRAMBERGER: Razmišljanja o naših gospodarskih organizacijah 995
- JANEZ LAJOVIČ: Kmet, kmečka hiša in vas v slovenski pokrajini 1011
- SOCIALISTIČNE DEZELE:
- DR. BLEY - DR. STINGL: Novi gospodarski sistem v NDR 1021
- SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:
- JORGE SEMPRUN: Marksizem in humanizem 1031
- PRIKAZI, RECENZIJE, ANOTACIJE:
- BOŠTJAN MARKIČ: Simpozij o ustavnosti in zakonitosti 1039
- DONALD - ELEONOR LAIRD: Practical Business Psychology (Vlado Sruk) 1043
- Beležke o tujih revijah 1048
- BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN CLANOKOV 1052

CONTENT

STANE KAVCIC: Where to Find the Way out?	883
FRANCE VREG: Some Aspects of Communication Process in the Selfgovernment System	887
RIKO JERMAN: Exchange System and Export	907
MITJA KAMUSIC: Initiative and Responsibility in Decision-making	922
 VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:	
VLADO SRUK: Variations on the Theme: A Crisis of Morality	935
JANEZ SINKOVEC: Legal Help and Protection of Constitutional Rights	944
A. MAHKOVEC: Overcoming the Decelerativeness	935
CIRIL ZUPANC: Time is Money	956
 ECHOES:	
MATEVZ KRIVIC: Crisis of Selfgovernment or Crisis of one of its Conceptions	964
M. B.: To the discussion about the Housing problem	979
MILKO DOMAJNKO: Boarding Houses for Pupils and Apprentices	958
 OPINIONS:	
MARJAN KRAMBERGER: Some Thoughts Concerning our Economic Organizations	995
JANEZ LAJOVIC: The Peasant, his House, and Village in the Slovene Countryside	1011
 SOCIALIST COUNTRIES:	
DR. BLEY-DR. STINGL: New Economic System in German Democratic Republic	1021
 SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:	
JORGE SEMPRUN: Marxism and Humanism	1051
 REVIEWS:	
BOSTJAN MARKIC: A Symposium on Constitutionalism and Lawfulness	1039
DONALD-ELEONOR LAIRD: Practical Business Psychology (Vlado Sruk) Notes on Foreign Reviews	1048
 BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES:	
	1052

СОДЕРЖАНИЕ

СТАНЕ КАВЧИЧ: Где выход?	883
ФРАНЦЕ ВРЕГ: Перспективы общения в системе самоуправления	887
РИКО ЕРМАН: Дебизная система и экспорт	907
МИТЯ КАМУШИЧ: Инициатива и ответственность при выносе решений	922
 ВОЗЗРЕНИЯ, ПРИМЕЧАНИЯ КОММЕНТАРИИ:	
ВЛАДО СРУК: Вариации на тему морального кризиса	935
ЯНЕЗ ШИНКОВЕЦ: Юридическая помощь и защита прав граждан	944
A. МАХКОВЕЦ: Преодоление декларативности	953
ЦИРИЛ ЗУПАНЦ: Време золото	956
 ОТКАИКИ:	
МАТЕВЖ КРИВИЦ: Кризис самоуправления или кризис известного концепта	964
M. B.: К прениям о жилищной реформе	979
МИЛЬКО ДОМАЙНКО: Общежития учеников средних школ и подмастерьев	983
 МНЕНИЯ:	
МАРЬЯН КРАМБЕРГЕР: Размышления о хозяйственных организациях	995
ЯНЕЗ ЛАЙОВИЦ: Крестьянин, крестьянский дом и деревня в Словении	1011
 СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ СТРАНЫ:	
ДР. БЛЭЙ-ДР. ШТИНГА: Новая экономическая система в НДР	1021
 СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:	
ЕРГЕ СЕМПРУН: Марксизм и гуманизм	1031
 ОЧЕРКИ, РЕЦЕНЗИИ И АННОТАЦИИ:	
БОШТЬЯН МАРКИЧ: Совещание о конституциональности и законности	1039
ДОНАД-ЕЛЕОНОР ЛЕРТ: Практическая деловая психология (Владо Срук)	1043
Аннотации иностранных журналов	1048
 БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	
	1052

Kje je izhod?

V resoluciji VIII. kongresa ZKJ je zapisano:

»Zagotoviti je treba svobodnejše delovanje trga, hitrejše opuščanje administrativnega reguliranja cen, da bi odpravili sedanje odnose v cenah, ki povzročajo razlike v pogojih za gospodarjenje. Družbena kontrola cen mora v prihodnje temeljiti na sistematičnem spremljanju in preučevanju gibanj na trgu, na ekonomskih analizah in merilih. Izpolnjevanje teh nalog na področju trga in cen je bistvenega pomena za razvoj gospodarskega sistema, za stabilen gospodarski razvoj in stabilen trg, za odpravo sedanjega administrativnega reguliranja deviznega in zunanjetrgovinskega režima.«

Kot vidimo, je bil kongres mnenja, da je svobodnejše delovanje trga izredno pomembno ne le zato, da bi odpravili administriranje v deviznem in zunanjetrgovinskem režimu, ampak ker je to povezano tudi z nadaljnjo graditvijo gospodarskega sistema in s stabilizacijo gospodarstva.

Eden izmed važnejših ukrepov, izvedenih po kongresu — ti ukrepi so po svoji ekonomski vsebini kakor tudi po političnem pomenu in komentarjih zbudili največjo pozornost med proizvajalci — je bil prav gotovo odlok o zamrznjenju cen. Škoda, da je v političnem pogledu ta ukrep potisnil vse ostale. Ob njem je zbledel pomen tistih finančnih in restriktivnih ukrepov, ki delujejo v smeri večjega priznavanja zakona vrednosti in tržišča in ki prisiljujejo vse, od najvišjih do najnižjih predstavniških organov, bank in delovnih organizacij, da se stegnejo samo toliko, kot so dolgi, in ne več. Zato je nevarno, če bi ob vsem tem prevladalo samo spoznanje, da je zamrznjenje cen (ki ga gledamo kot dejanje

samo zase) v nasprotju z gospodarsko politiko, katero je začrtal VIII. kongres.

Zato so se in se še mnogi upravičeno sprašujejo, ali je to zgolj slučajnost, paradoks, napaka, umik ali kaj drugega. Ta gospodarski ukrep je prišel nenadoma in je tudi zaradi tega povzročil zelo različne komentarje. Tisti, ki so živeli v prepričanju, da bomo v premi črti in z veliko naglico uresničili sklepe VIII. kongresa, so bili in so še rahlo zmedeni; tisti, ki se ne menijo mnogo za zakon vrednosti in ki ekonomska gibanja opazujejo samo kot potrošniki, so bili nad tem ukrepom zelo navdušeni. Mislijo namreč, da je ples cen zgolj osebna zadeva trgovcev in da ga je zaradi tega možno in tudi potrebno prepovedati. Rahlo zaskrbljeni pa so bili in so še predvsem tisti, ki globlje razumejo zamotanost in težavnost gospodarskih gibanj in ki se trdovratno prizadevajo za nadaljnji razvoj gospodarskega sistema in za večjo produktivnost dela. Lahko rečemo, da je spričo tega bilo malo gospodarskih ukrepov v bližnji preteklosti, ki bi doživeli tak odmev, kakršnega je bil deležen sedanji gospodarski »mraz«.

Zato mora vsakdo, ki hoče pravilno razumeti ta ukrep, sedanji položaj kakor tudi nadaljnji razvoj dogodkov, povezati vse to s temeljno značilnostjo našega gospodarstva. Naša poglobljena gospodarska naloga je: bolje izkoristiti gospodarske zmogljivosti zato, da bi imeli moderno proizvodnjo, ki bi bila tudi na mednarodnem trgu konkurenčna. V ta namen je potrebno našo gospodarsko politiko nasploh in naš gospodarski sistem še posebej uravnjavati in izpopolnjevati tako, da bomo ostreje ločevali med dobrim in slabim, med zelo in slabo produktivnim. Da pa bi lahko potegnili to črto ločnico, da bi lahko z gospodarsko politiko in s splošnimi regulativi družbe bolje nagradili tiste gospodarske panoge in delovne organizacije, ki so bolj produktivne, in močnejše pritisnili na tiste, ki zaostajajo, moramo najprej izoblikovati nova merila in dobiti nove regulative. Očitno je namreč, da sedanji ne ustrezajo več. V ta namen je potrebno — čeprav ni mogoče vse liberalizirati — delovanje zakona vrednosti tudi na mednarodnem in ne samo na notranjem tržišču. Če se to ne dogaja v zadostni meri, potem je seveda s stališča delovnih organizacij najbolj rentabilno čimveč upoštevati in prodajati na domačem trgu. To je zdaj kaj pogost pojav, in tako je izvoz Ahilova peta našega gospodarstva. Če že ni destimuliran, pa je vsaj premalo stimuliran. Naša gospodarska strategija je zato še vedno preveč avtarkična in nam onemogoča prehod v novo kvaliteto. Tako stanje pa prikazuje

resnične gospodarske odnose v izmaličeni obliki, hromi prizadevanje za čimbolj rentabilno gospodarjenje, razburja in demoralizira najbolj produktivne delovne organizacije in daje potuho slabemu delu in administriranju ter ju spodbuja.

Znano je, da je naš poglavitni gospodarski cilj — in v načelu se vsi tudi z njim strinjajo — bolj izkoriščati sedanje zmogljivosti. Upravičeno pa se vsiljuje vprašanje, ali je sedanji gospodarski »mraz« imeti za tisto in tako sredstvo, ki lahko objektivno kaj pripomore k razreševanju tega našega gospodarskega gordijskega vozla. Ne samo ekonomistom, ampak vsakomur, ki je sposoben slediti logiki gospodarskih misli in dogajanj, mora biti jasno na prvi pogled, da zamrzovanje cen ne more samo po sebi nič bistveno prispevati k reševanju perečih gospodarskih problemov. Ta gospodarski »mraz« torej ni nobeno veliko gospodarsko dejanje, ampak bi prej rekel, da je majhen gospodarski premor. Ta odmor med dvema dejanjema in zavesa, ki je spuščena, ne more nič bistveno prispevati k igri, razen tega, da dá režiserju in igralcem možnost, da se pripravijo za naslednje dejanje. Zastor se mora zato začeti v razmeroma kratkem času dvigati in pred našimi očmi, natančneje rečeno, v delovnih organizacijah in v našem gospodarstvu nasploh se mora začeti boj za novo kvaliteto. V nadaljnjem gospodarskem dogajanju bo treba v širšem obsegu priznavati delovanje zakona vrednosti in bolj svobodno igro tržišča. V tem dogajanju bo moralo biti manj kompromisov in sentimentalnosti in več emancipacije in odprtih gospodarskih računov. Potrebno bo manj administrativnih regulativov in centralizacije in več odgovornosti in pobude v samoupravljanju. Gospodarstvo se mora torej pripraviti na nov »sprint«. V tem sprintu verjetno vsi ne bodo dosegli cilja. Nič zato! Naj odstopijo ali omagajo in se ob pomoči vse družbe preusmerijo na tiste panoge (na izdelavo takih predmetov), ki jih zmorejo.

Poleg jasne strateške koncepcije pa so za doseg tega cilja potrebne tudi materialne rezerve. Kje jih dobiti? Ne bi se strinjal s tistimi (čeprav maloštevilnimi), ki mislijo, da jih je možno odskrniti standardu delovnih ljudi. Če bi tu postavili rdečo luč, bi prišli z dežja pod kap. Rdeča luč naj velja samo za tiste, ki žele dvigati osebne dohodke neodvisno od produktivnosti. Večja produktivnost pa mora imeti stimulacijo. Materialna stimulacija je namreč eden temeljnih kamnov ne samo našega gospodarskega sistema, ampak napredka vse naše družbe nasploh. Zato so naše rezerve predvsem v tem, da zmanjšamo obseg in strukturo tistih gospo-

darskih investicij, ki v sedanjem trenutku niso neposredno in organsko povezane z izpolnjevanjem sedanjih nalog.

Trenutno gospodarsko stanje je zato samo priprava za obsežnejše spremembe, na podlagi katerih bomo ustvarili objektivne možnosti za to, da bo sedanja kvantiteta našega gospodarstva postopoma prerasla v novo kvaliteto. Kolikor bolj se bo v tem odmoru pristojnim činiteljem s politično podporo vse naše javnosti posrečilo pripraviti vse potrebno za naslednje dejanje in kolikor bolj bomo v tem premoru seznanili proizvajalce z osnovno vsebino naslednjega dejanja, toliko bolj lahko menimo, da je osnovni cilj zamrznjenja dosežen. In narobe. Kolikor se to ne bi zgodilo, bi se zgubil kakršenkoli pozitiven smisel in pomen teh ukrepov. In velja pibiti še tole. Če bi ta odmor bil predolg, potem bi utegnile nastati najrazličnejše in zelo neljube komplikacije. Nepravilnih pojmovanj sedanjega položaja, ki že sam po sebi mnogim megli jasen pogled, bi bilo še več. Tako stanje bi se lahko tudi sprevrglo v mostišče za uresničevanje tistih idej in načrtov, katerih namen bi bil krepiti v našem gospodarstvu administrativna načela, odnose in metode. In tudi zakon vrednosti bi napravil svoje. Čeprav so mu noge primrznjene, bi namreč svoj ples cen nadaljeval v drugi obliki. Pojavile bi se razne špekulacije, naturalna zamenjava, umetno povečano povpraševanje in umetno zmanjšana ponudba, kar vse bi škodovalo tudi proizvodnji.

Spričo vsega tega ni nobenega dvoma, da mora biti sedanji gospodarski »mraz« kratkotrajen. In tudi ni nobenega dvoma, da mora temu mrazu slediti dolgotrajna in huda vročina. Marsikatera delovna organizacija se bo morala v tej vročini krepko potiti, kar pa bo samo dobro in koristno. Nobenega drugega izhoda ni, če želimo spraviti postopoma v tek naš gospodarski stroj z vso njegovo zmogljivostjo. To je zelo težavna naloga. Opraviti jo je mogoče samo tako: 1. da bodo gospodarske in političnomnožične organizacije spoznale, podprle in se zavestno zavzele za to politiko; 2. da bodo opravljene ustrezne in dovolj radikalne spremembe v naši splošni gospodarski politiki, planiranju in gospodarskem sistemu.

STANE KAVČIČ

FRANCE VREG

Vidiki komuniciranja v sistemu samoupravljanja

Problem medsebojnega komuniciranja ljudi je v tej ali oni obliki vedno zbuja zanimanje človeka, saj mu ni bilo težko razumeti, da sodi komuniciranje med temeljne pogoje njegovega življenja: brez medsebojnega komuniciranja, brez sporazumevanja ljudi družbeno življenje ne bi bilo mogoče. Zato lahko upravičeno trdimo, da je komuniciranje ena izmed bistvenih značilnosti človeka in tedaj sodi med definicije človeka kot njegova *differentia specifica*.

Proces komuniciranja je bil podlaga za sporazumevanje v vseh družbah, od primitivne do sodobne. In še več: ljudje so verjeli in še verjamejo v magično moč besede. Že Galci so menili, da telesna moč ni nič v primerjavi z močjo besede. Upodabljali so Herkula — simbol moči — kot človeka, ki vleče za seboj ljudi, privezane z zlatimi verižicami za ušesa in svoj jezik. Tudi Aristotel je trdil, da je primarni cilj komuniciranja prepričevanje in študij retorike je pravzaprav le iskanje »vseh dosegljivih sredstev prepričevanja«.

Vizija Herkula besede, vizija izredne moči prepričevanja je mamila ljudi vseh časov, vseh poklicev in ideologij. Akt komuniciranja so zato spreminjali v akt prepričevanja, filozofski dialog človeštva v sredstvo duhovnega pritiska, delovni dogovor človeštva v diktat monopolov, in ne nazadnje, množične medije v odiozne instrumente propagande. Še prav posebno so dandanes množični mediji (tisk, radio, televizija, film) docela namenjeni prepričevanju in često bolj rabijo političnemu propagandnim akcijam kakor sporazumevanju med narodi.

Sodobno družbo si je nemogoče zamišljati brez množičnih komunikacijskih sredstev. Dobo, v kateri živimo, ne imenujemo le »vesoljsko dobo«, marveč tudi dobo »globalnega komuniciranja«. Danes lahko vse civilizirano človeštvo hkrati sliši glas enega samega človeka, komunikacijski sateliti pa sočasno prenašajo njegovo sliko. Množični mediji, zlasti televizija, se spreminjajo iz nacionalnega dajalnika informacij v svetovni instrument komuniciranja. Komunikacijski sateliti bodo že v tem desetletju popolnoma obdali zemljo in omogočili človeku prenos kakršnihkoli komunikacijskih signalov s katerekoli točke na zemlji. Z ljudmi na nasprotni strani zemeljske oble bomo lahko povezani z zvokom in sliko, in sicer z avtomatskim obojestranskim prenosom.

V nekem smislu se bomo lahko vsi pogovarjali sočasno. To bo v resnici doba globalne komunikacije, obdobje svetovnega komuniciranja. Toda, ali bo to tudi obdobje svetovnega sporazumevanja? Ali je obdobju globalne komunikacije imanentna povečana možnost sporazumevanja?

Globalno komuniciranje je po svoji naravi integracijsko sredstvo sveta in svetovne družbe. Ali lahko rečemo, da ta sredstva danes postajajo vse manj instrument dehumanizacije, dezinformacije, hladne vojne, ideoloških spopadov in drugih dezintegracijskih procesov sodobne družbe? Kakor je perspektiva o enotnosti sveta s pomočjo globalnega komuniciranja vabljiva, tako je perspektiva razdvojenosti sveta zaradi zlorabe množičnih medijev v dezintegracijske namene v resnici strah zbujujoča.

Zato postaja danes bolj kot kdajkoli pomembno vprašanje, kaj nam množični mediji sporočajo. Ali nas pravilno informirajo o dogajanjih v svetu? Ali pospešujejo medsebojno spoštovanje in zaupanje med ljudmi ali pa nam dajejo popačeno podobo sveta in dogajanj ter netižno sovraštvo in hladno vojno? Ali so sredstvo aktivne koeksistence ali odiozni pospeševalci spopadov, vojne in uničenja?

Spričo teh življenjsko pomembnih dilem je nujno ne le vsestransko analizirati ves proces človeškega komuniciranja marveč tudi nenehno proučevati problematiko množičnega komuniciranja, sistem sporazumevanja med ljudmi, vsebino in obliko komuniciranega gradiva, semantične probleme komuniciranja, interpersonalno komuniciranje kot sestavni del globalnega komuniciranja, vpliv javnega mnenja na komunikacijske procese in narobe, dalje vpliv spremenjenih družbenih struktur na publiko množičnih komunikacij in podobne komunikacijske procese. Tu se bomo seveda omejili le na nekatere probleme.

I.

Osrednji problem komuniciranja — problema se danes lotevajo tudi marksistični misleci — je *filozofski in sociološki aspekt medčloveškega sporazumevanja, njegova družbena determiniranost in semantični problem učinkovite komunikabilnosti*.

V območju te problematike se zlasti zdi nujno jasno opredeliti družbeno vlogo komuniciranja. Ali je ta proces abstrakcija, sporazumevanje »razumov« zaradi sporazumevanja samega? Ali je komunikacija možna le s pomočjo »transcendentalnega razuma ali transcendentalnih predmetov«, kot trdijo objektivni idealisti in tako sporazumevanje razglašajo za mistični problem? Ali proces sporazumevanja res temelji na takih skrivnostnih kategorijah, kot so »podobnost organizmov«, »podobnost razumov« in »podobnost za-vesti«, kot trdijo nekateri evolucionisti?

Že naturalisti so zavračali potrebo po uvajanju transcendentalnih in drugih faktorjev v proces sporazumevanja in stvar poenostavili: Ljudje se morejo sporazumevati, morejo medsebojno razumeti svoje izjave, ker imajo enako fizično in umsko strukturo ter imajo opravka z njim vsem skupno stvarnostjo. Ljudi povezuje »enako izkustvo«, ki družbi komunikatorja (govornika) v procesu sporazumevanja z recipientom (sprejemalcem). Gre preprosto za sporočanje osebnih izkušenj z jezikovnimi sredstvi, kar se da skržiti na kategorijo vplivanja.

Behavioristična šola meščanskih sociologov je aplicirala te principe pri izdelavi komunikacijskih modelov. Proces komuniciranja sestavljajo po njihovem trije elementi: vir komuniciranja, sporočilo in cilj. Vir šifrira sporočilo, ki ga nato pošljemo recipientu, ki signal dešifrira. Vir in cilj družijo enako izkustvo. Funkcija sporočila je, da vpliva na recipienta. Tako so v bistvu znova »odkrili« načela, ki jih najdemo že pri Aristotelu in njegovi Retoriki. Že Aristotel je poznal tri sestavine komuniciranja (govornika, govor in občinstvo) in že on je trdil, da mora govornik »vplivati na sprejemanje odločitev«, da mora poslušalca »potisniti v pravi okvir mišljenja«, skratka, komunikacija mora imeti zaželeni učinek.

Aristotelova retorična načela so vir tudi tolikokrat citirane sheme ameriškega politologa Harolda Lasswella: »Kdo sporoča kaj po katerem kanalu komu s kakšnim učinkom?« Vsi kasnejši sociološki modeli so variacije ali dopolnitve Lasswellove sheme, ki jo nekateri specialisti množičnih komunikacij oznanjajo za pravo odkritje, jo dopolnjujejo, jo upo-

rabljajo za modele empiričnih raziskav in na podlagi nje (tudi pri nas) opredeljujejo množično komuniciranje.

Po tej koncepciji je za razumevanje komunikacijskega akta dovolj, če ugotovimo, da obstaja odnos: govornik—poslušalec, da imata sporazumevajoča se organizma podobno strukturo in ju družijo skupno izkustvo. Ta shema pa popolnoma zanemarja družbeno opredeljenost obeh partnerjev komunikacijskega akta in vse konsekvence, ki iz tega izhajajo. Nekateri avtorji sicer omenjajo tudi pripadnost družbeni skupini, pa tudi norme skupine in druge elemente (kohezivnost) skupine. Niso pa sposobni družbeno in zgodovinsko opredeliti razmerja govornika in sprejemalca med seboj in do družbe, niti niso sposobni opredeliti družbene pogojenosti komuniciranih vsebin.

Poleg tega omenjena shema ponazarja enosmernost komunikacijskega toka in ostaja na ravni odnosa subjekta do objekta, kar navsezadnje izkazuje politični odnos: država — podanik, in komunikacijski odnos: množični medij — anonimno občinstvo.

Poenostavljeni akt komuniciranja od komunikatorja k recipientu je prava simplifikacija dejanskih procesov.¹ V tej shemi imamo opravka s komunikatorjem (politikom, novinarjem, govornikom, predavateljem, učiteljem, gospodarskim voditeljem itd.), ki pošilja svoja sporočila recipientu (občanu, bralcu, poslušalcu, gledalcu, učencu, proizvajalcu itd.) neodvisno od kakršnihkoli družbenih vplivov. Komunikator in recipient sta »abstraktni bitji« in prvi si prizadeva le, da bi bilo sporočilo čim bolj prepričljivo, drugi pa je pasivno izpostavljen komunikacijskemu toku in njegovim »mogočnim učinkom«. Po tej teoriji na recipienta vpliva edino le komunicirano sporočilo in recipient se lahko le odloči, kako reagirati na sporočilo. Politika postane tako spretnost »ravnjanja z množicami«, množični mediji pa politično sredstvo, s katerim lahko učinkovito vodiš ljudske množice in ustvarjaš javno mnenje, pa tudi propagandno sredstvo privatnega in državnega kapitala, s katerim lahko prodajaš ljudem kakršnokoli blago, le da je učinkovito reklamirano.

Spričo te pragmatistične funkcije množičnih medijev in zatrjevanih izrednih učinkov na ljudi so proces komuniciranja

¹ Abstraktnost in enosmernost komunikacijskega toka izražajo modeli skoraj vseh specialistov za komuniciranje, tako sociologov, politologov in matematikov; glej zlasti W. Schramm, *How Communication Works*, v zbirki *The Process of Communication*, 1960 str. 32; H. D. Lasswell, *The Structure and Function of Communication in Society*, v Schrammovi zbirki *Mass Communications*. Isti model nekritično prenašajo nekateri poljski, pa tudi jugoslovanski sociologi.

nja zavestno absolutizirali in ga ločevali od družbenih procesov. Le redki znanstveniki so se vpraševali, ali je učinek komuniciranega gradiva res tako absoluten, in so resno podvomili o vsemogočnosti množičnega prepričevanja. Le redki znanstveniki so tudi podvomili o objektivnosti raziskovalnih projektov, ki so temeljili na omenjenem enosmernem modelu komunikator — sporočilo — recipient — učinek, saj je bila preprostost take sheme učinkovit okvir za raziskovalno anketo ali za laboratorijski poskus. Tako so se naravnost kopicili empirični podatki — in se kopicijo še danes, čeprav na majavih tleh omenjenih modelov.

Očitno komuniciranja ne moremo razlagati s takimi trizmi, kot je trditev meščanskih sociologov, da pogovor vedno zaposli dva sogovornika. In dalje: že Marx je kritiziral Feuerbacha, ker je vzel »za premiso« abstraktno, osamljeno človeško bitje, namesto da bi upošteval njegovo družbeno opredeljenost. Isto »redukcijo« zasledimo pri omenjenih komunikacijskih modelih. Tudi oba akterja v komunikacijskem razmerju sta izolirani, abstraktni bitji, zaprti v slonokoščeni stolp svojih razmišljanj in vplivanj. V resnici pa oba pripadata »določeni družbeni obliki v stvarnosti«. Dejansko sta oba družbeno in zgodovinsko opredeljena. Kajti, »bistvo človeka ni abstrakcija, ki tiči v posameznem bitju. V svoji resničnosti je celota družbenih odnosov.«² In prav tako, kakor je položaj človeškega bitja kot družbenega bitja družbeno pogojen, prav tako je družbeno pogojen tudi proces sporazumevanja.

Vsebine komuniciranega gradiva tudi ne moremo jemati za nekakšno emanacijo »abstraktnega razuma«. Sporočilo je družbeni proizvod, tako kot sta družbeni proizvod zavest in človeška govorica. »Duh je že vnaprej preklet, s tem da je »obremenjen« z materijo, ki se tu kaže kot gibljive zračne plasti, zvoki, skratka, v govoru. Govor je tako star kot zavest. Govor je praktična, tudi za druge ljudi obstoječa, torej tudi zame samega, obstoječa resnična zavest, in govor nastane kot zavest šele iz potrebe in nujnosti razmerij z drugimi ljudmi... Zavest je torej že od začetka družbeni proizvod in bo ostala, dokler bodo ljudje sploh obstajali.«³ Marx-ove besede o vlogi govorice v procesu sporazumevanja so že pred dobrim stoletjem opozorile na družbeno naravo govorice in s tem tudi komunikacijskega sporočila.

2 Marx-Engels, Izbrana dela, CZ, Ljubljana 1951 zv. II. str. 515.

3 Marx-Engels, O historičnem materializmu, CZ, Ljubljana 1956, str. 75—76.

Iz take opredelitve komunikacijskega procesa ne izhaja le, da so subjekti komuniciranja in vsebina komunikacijskega toka (govorica, simboli, pomeni) družbeno opredeljeni, da so družbeni produkt, marveč tudi, da samo komunikacijsko razmerje nastane iz »nujnosti razmerij z drugimi ljudmi«. V čem je ta nujnost? Ali temelji le na abstraktni potrebi po izmenjavi misli, stališč in mnenj z drugimi ljudmi? Ali pa temelji predvsem na človekovi nuji, da sodeluje v delovnem procesu človeštva? Že Marx je opozoril na vlogo delitve dela v koncepciji geneze človeške družbe. Temeljni proces je človekovo delo, ki je spet neločljivo povezano z mislijo (zavestjo) in ta z govorico. Delovni proces človeštva ni mogoč brez kooperacije z drugimi ljudmi, ki omogoča komuniciranje. Izmenjava izkustev pa spet omogoča razvoj višjih oblik delovnega procesa in popolnejše sodelovanje.

Človek se s komuniciranjem socializira, vračča se v družbo, povezuje se z delovnim procesom družbe. Komuniciranje omogoči človeku, da »naveže komunikacijske stike z drugimi ljudmi, da z njimi sodeluje v proizvodnji, materialni in kulturni, da preseže meje svoje individualne zavesti in postane udeleženec kolektivnih psihičnih dogajanj«. ⁴ Pomen komuniciranja še bolj poudarja poljski filozof Adam Schaff: »Brez medsebojnega sporazumevanja ljudi, brez *možnosti* takega sporazumevanja, bi bilo družbeno življenje nemogoče, nemogoč bi bil še posebej delovni proces, ki sodi med temelje družbenega življenja. Nič čudnega, da je problem komuniciranja prav tako eden izmed temeljnih problemov sociologije.« ⁵

Komunikacijski odnos, v katerem sta v določenem razmerju komunikator in recipient, moramo tedaj razlagati in utemeljevati družbeno in zgodovinsko. Vsakokratno komunikacijsko razmerje nosi pečat družbene pogojenosti, razredne in statusne stratifikacije. Enakopravnost komunikacijskega razmerja je predvsem odvisna od družbenega sistema.

Če je proces komuniciranja element človeškega sporazumevanja v procesu ustvarjanja materialnih in duhovnih dobrin, tedaj je prav tako *množično* komuniciranje integralni del delovnega procesa človeštva. Delovni proces in množično komuniciranje sta genetično in funkcionalno povezana. Spremembe v načinu komuniciranja so v zgodovini vedno povzročile tudi druge spremembe — družbene, kulturne, gospodarske in politične. Uvedba tiska (kasneje pa filma, radia in

⁴ Mihailo Marković, *Dijalektična teorija značenja*, Beograd 1961, str. 14.

⁵ Adam Schaff, *Introduction to Semantics*, Warszawa 1962, str. 122

sedaj televizije) je imela daljnosežne posledice za življenje človeštva. Nedvomno bo tudi bodoči sistem globalnega komuniciranja vplival na družbo, na delovni proces in sodelovanje človeštva. In narobe: razvoj proizvodjalnih sil bo neposredno vplival na nadaljnji razvoj globalnega komuniciranja.

II.

Sodoben politični proces bi ne bil mogoč brez množičnih komunikacijskih sredstev. Množični mediji so danes poglaviti instrument v delovanju političnih strank, parlamentarnih postopkov, raznih organizacij in združenj, predvsem pa volilnih kampanj. Množični mediji prevzemajo vedno bolj ne le funkcijo mediatorja v komuniciranju družbe med seboj, marveč izpodrivajo tudi razne klasične oblike organizacijskega in agitacijskega delovanja v političnem procesu in njegovih oblikah. Množični mediji so danes v svetu mediatorji komuniciranja med politično državo in javnim mnenjem, med vodstvom stranke in članskimi množicami, med državnimi institucijami in državljanom.

Še prav posebno pomembno vlogo dobe množični mediji v izgrajevanju socialističnih družbenih odnosov. V poglobljanju samoupravljanja postaja družbeni imperativ, da informacijska sredstva razvijajo sistem vse bolj popolnega, natančnega in hitrega informiranja delovnih ljudi o vseh problemih družbene skupnosti. Resničnega samoupravljanja ne more biti brez razvitega sistema objektivnega informiranja, družbene polemike in odprtosti medijev najširši javnosti. Tako vsestransko informiranje šele daje občanom in proizvajalcem resnične možnosti, da aktivno sodelujejo pri oblikovanju naše notranje in zunanje politike, da soodločajo. Zato so sodobni množični mediji vedno bolj pomemben instrument v rokah samoupravljalca, instrument, ki mu omogoča uresničevanje družbenega samoupravljanja.

Tudi pri nas lahko zasledimo odločilen premik: sodobno družbenopolitično delovanje se vedno bolj razvija prek tiska, radia in televizije, medtem ko klasične oblike komuniciranja (sestanki, konference, zbori in druge oblike medosebnih stikov) vedno manj uporabljamo za informiranje. Na sestankih in konferencah upravljavci čedalje pogosteje sprejemajo družbene odločitve v konkretni družbeni akciji.

Vendar ta premik še ni popoln. Družbenopolitične organizacije še vedno premalo razvijajo svojo aktivnost prek javnih informacijskih sredstev. Tako niso izkoriščene velike politične, informativne in edukativne možnosti sodobnih

množičnih medijev. Kaže, da še vedno nismo prerasli pojmovanj, ki smo jih v načelu jasno opredelili: množični mediji so organi širokega članstva organizacije, katere organ so, ne pa le »tribuna« vodstva te organizacije. Na drugi strani pa spet precejšen del naših družbenopolitičnih in javnih delavcev še vedno ni spoznal, da danes skorajda ni mogoče več uspešno delati in se uveljavljati v javnosti, ne da bi povedali svoje misli v tisku, pred radijskimi mikrofoni in televizijskimi kamerami.

Javna aktivnost mnogih »javnih« delavcev se še vedno pogosto konča za zaprtimi vrati sestankov in konferenc in tako je zaprta v razmeroma ozek krog. Pogosto se izčrpava s pisanjem referatov za sestanke v okviru organizacije in z branjem dolgih govorov pred maloštevilno publiko. Vse bolj je očitno dejstvo, da je javnost dela organizacij hkrati tudi indikator dejanskega vpliva, ki ga imajo vodstva in organizacije na članstvo in množice. Sociološke raziskave odločno dokazujejo korelacijo med javnostjo dela organizacije in med dejanskim vplivom na članstvo in množice.⁶ Iste raziskave resno opozarjajo, da bodo morale naše družbenopolitične organizacije mnogo bolj javno delovati, in to bodisi prek sodobnih množičnih medijev, bodisi z osebnimi stiki in množičnim političnim delom. Predvsem še niso izkoriščene možnosti tiska, zlasti lokalnega in pokrajinskega, še manj izredne možnosti radia in seveda televizije.

Drug, nič manj aktualen problem pa je, da v sodobnem družbeno političnem delovanju premalo upoštevamo specifične lastnosti posameznih množičnih medijev, strukturiranost in interesno usmerjenost publike, pa tudi kompleksnost delovanja množičnih medijev.

Sodobne oblike javnega nastopanja so kratki in učinkoviti članki, intervjuji, komentarji in uvodniki, prikupni in prepričljivi nastopi pred televizijsko kamero in dinamični radijski pogovori, ki kažejo oblikovalno voljo in iskro duha

⁶ Inštitut za družbene vede iz Beograda je pred VIII. kongresom ZKJ z anketo raziskal med drugim tudi, koliko ljudi pozna sekretarja občinskega komiteja ZK. Raziskovalna hipoteza je bila: kjer je uveljavljena javnost dela ZK, tam se sekretar pogosto pojavlja v javnem življenju in državljani ga bolje poznajo. Rezultati so pokazali, da več kot dve tretjini anketirancev v komunah sploh ne pozna sekretarja; vendar gre za pomembne razlike po republikah. Zanimivo je, da celo ena tretjina članov ZK ne pozna občinskega sekretarja. Z višjo stopnjo politične angažiranosti seveda raste tudi poznavanje sekretarja. Preseneča pa, da celo 18,9% anketiranih najbolj politično angažiranih državljanov (odbornikov, poslancev itd.) ne pozna sekretarja občinskega komiteja svoje občine. Nasprotno pa je približno enak odstotek politično neaktivnih občanov izjavil, da ga pozna.

ter niso le ponavljanje že znanih fraz, stereotipov in klišejev. Raziskave o tem, koliko ljudje poslušajo, gledajo in bero, kažejo, da le izredni dogodki pritegnejo pozornost velike večine občinstva. Celo govori ali ekspoziji vodilnih državnikov ob pomembnejših dogodkih zbudijo pozornost le približno polovice prebivalstva ali publike, kar pa je spet odvisno od stopnje politične angažiranosti in zainteresiranosti. Sicer pa so ljudje interesno usmerjeni in posamezne oddaje ali rubrike pritegnejo pozornost le manjšega odstotka publike.

Analize učinkov množičnega komuniciranja tudi izredno jasno kažejo, da ni neposredne in preproste zveze med sporočilom in učinkom. Množično komuniciranje deluje sredi dinamičnih procesov družbene interakcije in je po navadi le eden izmed faktorjev, ki vplivajo na recipienta. Abstraktna in enosmerna shema komuniciranja: komunikator — sporočilo — recipient — učinek je preživeli ostanek zastarelih pojmovanj tradicionalnih sociologov o političnem komuniciranju.

Sociologija množičnih komunikacij danes uveljavlja povsem nove poglede o komunikacijskih učinkih množičnih medijev. Nova usmeritev je odmik od koncepta hipodermičnega učinka, češ da članek ali govor učinkujeta takoj in mogočno — podobno kot podkožna injekcija. Sodobni sociološki pristop proučuje *kompleksno komunikacijsko situacijo: raziskuje vse vplive, ki delujejo na oblikovanje človekovega mnenja ali stališča. Ne ocenjujemo le stimulus (množično komuniciranje), ki naj bi deloval sam, pač pa vlogo tega stimulusa v celotno opazovanem fenomenu.*

V kompleksni komunikacijski situaciji učinkuje tudi vrsta drugih, posredniških faktorjev, med katerimi so zlasti pomembni selektivni procesi (ekspozicije, percepcije in retencije), medosebno komuniciranje, osebni vpliv in mnenjsko vodstvo, vplivi in norme primarnih in sekundarnih skupin ter družbenega sistema, pa tudi družbena vloga množičnega medija v določeni družbi. Učinkov množičnega komuniciranja ne moremo opazovati izolirano, neodvisno od drugih vplivov, ki tudi učinkujejo v procesu komuniciranja. Komunikacijski učinki so namreč rezultanta številnih sil, od katerih komunikator resnično lahko kontrolira le eno samo. Ta edina je, da komunikator lahko svoje sporočilo napiše ali ga govori, kakor misli, da je prav, poleg tega pa lahko tudi določi čas in mesto, kdaj in kje ga objavi. Potem lahko le čaka, kakšen bo odziv, in razmišlja, kateri vplivi bodo določali tak ali drugačen sprejem njegovega sporočila.

Teza o posredniških faktorjih pa nam ne sme zamegliti dejstva, da ima množično komuniciranje kvalitete, ki ga razlikujejo od drugih vplivov. Včasih, celo pogosto, je množično komuniciranje poglaviten in nujno potreben vzrok, v nekaterih primerih pa zadosten vzrok za učinke.

Sociologija množičnih komunikacij osredotoča danes svojo pozornost na medigro učinkov množičnega komuniciranja in vplivov posredniških faktorjev. Opozarja politično prakso, da bi morala opustiti fetišiziranje informacijskega toka in upoštevati realno, mnogo vplivno komunikacijsko situacijo.

III.

Novejše komunikacijske teorije trdijo, da je danes najpomembnejše, kako vključiti množično komuniciranje v celotni družbeni proces komuniciranja, kar pomeni, da je potrebno opredeliti vlogo interpersonalnega komuniciranja v vsakdanjem človekovem življenju. Ugotovili smo že nesluten razmah globalnega množičnega komuniciranja s komunikacijskimi sateliti. Ali to pomeni, da množični mediji brezobzirno izpodrivajo pomen in smisel tistih oblik komuniciranja, ki temelje na osebnih stikih? Nekateri menijo, da spričo hitrega razvoja sodobnih komunikacijskih sredstev, zlasti televizije, ni več važno drobno agitacijsko delo s posamezniki! Ali lahko nastop na televiziji, ki je najbližji osebnemu stiku, nadomesti pristnost, individualnost, sugestivnost resničnega osebnega pogovora in čara sproščene osebnosti?

Vse to so seveda bistvena vprašanja sodobnega političnega delovanja in vplivanja. *Zastavljamo dilemo: ali je politično delovati predvsem prek sodobnih množičnih sredstev in zanemariti osebne stike in osebno prepričevanje, ali pa oboje vrednotiti enako? Ali ni morda najučinkoviteje dopolnjevati drugo z drugim:*

Predvsem pogosto podcenjujemo aspekt interpersonalnega komuniciranja, namreč ustno širjenje informacij. Pravimo, da je to ena izmed prvih oblik informiranja in da jo dandanes najdemo le še v tistih odmaknjenih agrarnih, patriarhalnih območjih, ki so s komunikacijskimi omrežji slabo povezana s svetom. Ta območja so res pravo nasprotje novih urbanih in industrijskih naselij, kjer se množični mediji na vsakem koraku ponujajo in vsiljujejo človeku ter nanj v resnici psihološko pritiskajo.

Pri tem pozabljamo, da je ustno informiranje značilno tudi za moderne aglomeracije, čeprav je tu gosto omrežje množičnih komunikacij. Za nekatere dogodke ljudje zvedo

prav z osebnim stikom: delavci, na primer, v Litrostroju so povedali, da za najpomembnejše dogodke v tovarni zvedo predvsem iz pogovorov s tovariši pri delu (54,8%), šele zatem z oglasne deske (22,1%), na sestanku (21,3%), iz tovarniškega časopisja (13,6%) itd.⁷ Razne raziskave so pokazale, da določene strukture prebivalstva celo za pomembne svetovne dogodke zvedo najprej z osebnim stikom na delovnem mestu, potem pa začno učinkovati tudi množični mediji, pri čemer je treba upoštevati specifične prednosti raznih medijev.

Medsebojno informiranje opravlja različne funkcije: prvič, širi medijske informacije, ki tako dobijo dodatno občinstvo, v glavnem soglasno z vsebino komuniciranja; drugič, širi neformalne informacije, kar je značilno zlasti v družbenih razmerah, kjer javnosti niso odprti vsi viri informacij in kjer državljani ne morejo svobodno izražati svojega mnenja; in tretjič, širi govornice, ki se lahko sprevržejo tudi v kanale črne propagande iz tujih virov.⁸

Medsebojno komuniciranje pa se ne omejuje le na širjenje informacij, o čemer smo govorili, marveč ima tudi vlogo medsebojnega vplivanja. Ta temelji na moči in sugestibilnosti osebnega vpliva, ki je pogosto veliko učinkovitejši kot množična informativna sredstva. Znana je teza, da je osebni pogovor prepričljivejši kot govor po radiu, radijski govor pa spet bolj prepričljiv, kot če je objavljen v tisku. Sociologi in psihologi skoraj soglasno ugotavljajo naslednje lastnosti osebnih stikov: Osebni stiki so manj prisiljeni in manj namenski kot uradna komunikacijska sredstva; so prožnejši, kadar zadenejo na odpor; človek čuti notranje zadoščenje, kadar se sobesednik z njim strinja; ljudje bolj verjamejo zapnem viru in slednjič, z osebnimi stiki je mogoč prijateljski »pritisk«, da se partner opredeli za to ali ono stališče.

Razne analize so pokazale, kako je osebni stik pomemben pri oblikovanju mnenja. Posameznik si ne oblikuje svojih stališč le s sporočili množičnih medijev, marveč si jih že od zgodnje mladosti formira v stiku z družino, prijatelji, znanci, z vzgojo doma in v šoli, v nepretrganem procesu interakcije in stikov z drugimi ljudmi ali s skupinami ljudi.

Medosebno komuniciranje je pomembno tudi v političnem delovanju: spomnimo se učinkovitega sistema osebnih stikov in osebnega prepričevanja, ki je bil delovna metoda Komunistične partije med ilegalo in ki ga je prevzela tudi

⁷ Litostrojeva raziskava »Mnenja 1965«.

⁸ Bogdan Osolnik, Gradivo za javno mnenje, VSPV, Ljubljana 1965, str. 21.

Osvobodilna fronta med okupacijo — v času, ko so bila tako rekoč vsa množična informativna sredstva v rokah okupatorja in belogardistov. Tudi sedanji obstoj celega omrežja raznih organizacij, praksa konferenc, sestankov in zborovanj, nas opozarjajo na pogostnost osebnih stikov in na njihovo učinkovitost. Sistem družbenega samoupravljanja pa sploh predpostavlja obstoj razvitega omrežja skupin samoupravljavcev, ki v nenehni interakciji in stiku izmenjujejo mnenje in odločajo.

Ne moremo mimo tega, da se množično komuniciranje resnično vključuje v omenjeni široki proces družbenega interpersonalnega komuniciranja le za nekaj ur na dan, predvsem seveda v prostem času. Nehote se vsiljuje hipoteza, da je temeljni komunikacijski proces še vedno razpravljanje v skupini, se pravi, medosebno komuniciranje v malih skupinah samoupravljavcev, družine, prijateljev, znancev, na sestankih in konferencah, na zborih volivcev in hišnih svetih itd. Če seveda sprejmemo omenjeno tezo, moramo biti dosledni in se vprašati, ali ni naloga množičnih medijev, da svoja sporočila prirejajo prav za malogrupno komunikacijo, s katero šele ta ali ona ideja preide v zavest ljudi in postane družbena norma?

Že prej smo namreč ugotovili, da sporočila medijev redko učinkujejo neposredno, hipodermično, marveč po navadi vplivajo v kompleksni komunikacijski situaciji, ko se o njih pogovorijo v primarnih ali neformalnih družbenih skupinah. To spoznanje je izredno pomembno za družbenopolitično delovanje, zlasti pa ga je nujno upoštevati pri uveljavljanju vloge komunistov kot vodilne sile v boju za oblikovanje socialističnega javnega mnenja.

Gre namreč za poseben fenomen, za kvalitativno razliko med javno politično komunikacijo in med osebno komunikacijo ali osebnim razmišljanjem in osveščanjem. Na ta izredno pomemben problem modernega agitacijskega dela z množicami je Stane Kavčič takole opozoril:

»Ideje in načela postanejo materialna sila, sila, ki lahko spreminja družbene odnose in usmerja družbene tokove šele takrat, kadar te ideje in načela zapuste linijo političnega komuniciranja in preidejo na področje osebnega razmišljanja in doživljanja. Dokler ni tako in če ni tako, potem so najbolj napredna načela in ideje lahko boljši ali slabši program. Dokler ni tako in če ni tako, dotlej je lahko politično obveščanje po svoji vsebini sicer progresivno, toda učinkovito postane šele tedaj, kadar preide v osebno obveščanje in osve-

ščanje. Šele takrat preide v zavest množic in postane materialna sila, ki začne vplivati na družbena dogajanja.⁹

Ravno spričo tega se ne moremo strinjati s tistimi, ki menijo, da sodobna komunikacijska sredstva izpodrivajo pomen osebnih stikov oziroma osebnih družbenih odnosov kot manj pomembna. Res pa je, da današnji množični mediji dajejo medosebni komunikaciji drugačne razsežnosti, vnašajo mnogo pomembnejše impulze, veliko večjo dinamiko. Hkrati sodobna komunikacijska sredstva mnogo bolj kot klasična vnašajo v osebno izmenjavo mnenj večjo subtilnost, zapletenost, psihološko poglobljenost, pa tudi kompleksnost.

Negirati pomen osebnih stikov, osebnega vsakodnevnega razpravljanja in »politiziranja«, pomeni reducirati subjekt, reducirati človeka na pasivnega poslušalca takih ali drugačnih »pridig«, takih ali drugačnih televizijskih in radijskih oddaj, takih ali drugačnih govorov in referatov. Negirati medosebno vplivanje, pomeni pojmovati celoten komunikacijski sistem kot enosmerno informiranje z vrha navzdol, občinstvo pa imeti za atomizirano množico med seboj nepovezanih, osamljenih posameznikov. To pomeni, da bi priznavali načelo hipodermičnega učinkovanja medijev.

V naši politični praksi smo vedno poudarjali pomen horizontalne komunikacije, žive izmenjave mnenj v osebnih stikih. Vsa naša revolucionarna preteklost je temeljila ne samo na jasno zastavljenih programih in ciljnih, marveč tudi na množičnosti gibanja, ki je bilo posledica med drugim tudi organizirano stikane mreže osebnih stikov in osebnega prepričevanja. Tudi danes močno občutimo, da tam, kjer ni horizontalne komunikacije, izmenjave mnenj, dinamike in pristnosti osebne interakcije in možnosti vplivanja ter odločanja, zavlada pasivizacija: občani ali politični delavci ne čutijo več za svojo moralno dolžnost, da vplivajo na okolico, razpravo prepuščajo stihiji in se izmikajo idejnemu spopadam. Posledica vsega tega je, da se javno mnenje na terenu oblikuje mimo in brez vpliva subjektivnih sil.

Zdi se, da so celotna idejna akcija subjektivnih sil v Jugoslaviji, pa tudi druge oblike političnega dela še vedno premalo »tempirane« ravno na pomen medosebnih komunikacij, na pomen občutljivih doživetij človeka in na tisto individualno zavest, s katero imamo opravka pri posamezniku. Ta spoznanja so pomembna tudi za množične medije, saj jim mnogo bolj jasno kažejo, da morajo sporočila medijev biti

⁹ Stane Kavčič, Predavanje na katedri za novinarstvo pri VSPV, Ljubljana 1964, Stenografske beležke, str. 9.

s posluhom »uglašena« za malogrupno komunikacijo. Radijski ali televizijski novinar prav dobro ve, da je njegova oddaja v resnici pogovor v dvoje. Čeprav se obrača na široko in strukturirano publiko ga vendarle posluša, ali gleda le ena oseba, ki je sama ali v krogu družine, sorodnikov, znancev, prijateljev, delovnih tovarišev in podobno. Med novinarjem in poslušalcem (gledalcem) se vzpenja krhek most osebne komunikacije, ki mora biti iskrena, zaupna ali čustveno vznemirjena beseda, ki izpoveduje vsebinsko nove, izvirne poglede ali natančno informira in tehtno argumentira.

Področje psihologije komunikacij je pri nas še slabo razvito in bilo bi potrebno proučevati ne samo pomen osebnih stikov, osebne agitacije in medosebne komunikacije, marveč vso problematiko socialnopsiholoških vplivov in drugih činiteljev, ki součinkujejo v kompleksni komunikacijski situaciji.

Tudi sodobno politično komuniciranje postaja mnogo bolj kompleksno, zapleteno in subtilno. Vprašujem se, ali nismo na tem področju zaostali za sodobnimi oblikami političnega dela? Doba globalnega komuniciranja in naš sistem odprte socialistične dežele vnašata v vsakodnevno medosebno komuniciranje naših občanov nove spodbude, vplive, psihološke »pritiske« raznih vrst, okuse, spoznanja, ideje, nove načine komuniciranja in rafinirane oblike vplivanja. In mi? »Grobno rečeno, poznamo le sestanek in glasovanje. Marsikdaj pozabljamo, da sta sestanek in glasovanje samo posledica tistih osebnih in človeških spoznanj in doživetij, do katerih ljudje pridejo v življenju, to se pravi, v vsakodnevnikih odnosih in srečanjih. Tu sem pa sredstva javnega obveščevanja prepočasi prodirajo. V tem je tudi eden od vzrokov — ne seveda edini — za to, da sta si javno in privatno mnenje včasih navzkriž; in tudi za to, da imajo nekateri še vedno dve suknji svojega prepričanja.«¹⁰

IV.

Mnoge študije opozarjajo, da je *način udeležbe v komunikacijskem procesu pomemben za učinkovitost in prepričljivost komunikacije*. Znano je, da je razprava veliko učinkovitejša, kadar so poslušalci aktivni diskutanti, ne pa le pasivni recipienti. Skupinska razprava o problemu je učinkovitejša kot enosmerno predavanje. Iz dolgoletne politične prakse vemo, da je bila obravnava kakega problema najbolj

¹⁰ Stane Kavčič, prav tam, str. 10 in 11.

učinkovita takrat, ko so ga prediskutirale široke množice, ko ga je na tisoče političnih delavcev in aktivistov razlagalo in podajalo v majhnih skupinah, na sestankih ZK, SZDL, na sestankih delavcev v obratih, na zborih volivcev. V proces razpravljanja in prepričevanja vključeni udeleženci so naprej sporočali svoja politična stališča, jih branili, jih prilagajali lokalnim razmeram in jih tako v dinamičnem procesu diskusije in polemike posvojili kot svoje.

Psihologi poudarjajo, da je komunikacija uspešna samo tedaj, kadar se občinstvo na neki način odzove, in ko ta reakcija potem vpliva na naslednjo komunikacijo. Podobno ugotavljajo tudi filozofi ob semantičnem proučevanju operativnega pomena kakega znaka: »Družbena operacija je *recipročna*, če posamezni njeni deli, ki jih izvajajo posamezniki, spodbujajo dejavnost drugih posameznikov družbene skupnosti. Če tega ni, tedaj operacija ni *recipročna*.¹¹ Pogovor je recipročna operacija, kadar oba sobesednika izmenično spodbujata verbalne reakcije drugega, medtem ko govor po radiu v glavnem ni recipročna operacija, razen kadar se poslušalec odzove s pismom.

Komunikator je del komunikacijskega razmerja. Komunikator mora pošiljati svoja sporočila v skladu s pričakovani občinstva, v skladu z družbeno funkcijo in aktivnostmi posameznikov in skupin, s katerimi komunicira. Politični komunikator deluje v soglasju s člani svoje stranke ali javnostjo komunalne skupnosti. Urednik lista ureja list v skladu z normami skupine, ki ji pripada, in v »soglasju« s svojimi bralci, če jih hoče obdržati.

Kako doseči to »soglasje«? Kako doseči, da bo komunikacija v skladu z recipientovim možnim odzivom? Pravijo, da mora ravnati podobno kot govornik, deklamator ali igralec, namreč, vživeti se mora v svoje občinstvo, prevzeti njegov način mišljenja in čustvovanja in tenko prisluhniti vsem odzivom. Prevzeti mora »notranjo usmerjenost, stališča drugega individua«, kot pravi Mead. Učinkovit govornik se postavi v položaj druge osebe in ko je »prevzel vlogo drugega, je zaradi tega sposoben, da se povrne k samemu sebi in tako usmerja svoj proces komuniciranja.«¹² To isto velja za množičnega komunikatorja v tisku, radiu in na televiziji. Podobno poudarja Cottrell, češ da je potrebno prevzeti vlogo segmentov občinstva.

¹¹ Mihailo Marković, *Dijalektička teorija značenja*, Beograd 1961, str. 444.

¹² G. Mead, *Mind, Self, and Society*, University of Chicago Press 1934, str. 254.

Komunikacijski proces mora tedaj upoštevati povratni tok, ki ga zahodni sociologi imenujejo »feedback«, kar v tehničnem jeziku, od koder izraz izvira, pomeni delen, reverzibilen tok od cilja nazaj k viru, pri čemer se prvotni, glavni tok okrepi. S samim poimenovanjem so meščanski sociologi že tudi družbeno opredelili vzratni tok: je samo pomožno sredstvo, s katerim komunikator spozna želje, potrebe in interese recipientov — tako bo lahko komunikacijo prilagodil in jo napravil učinkovitejšo in prepričljivejšo. Nikjer pa ni rečeno, da ima vzratni tok enakovredno funkcijo v komunikacijskem procesu!

Vzratni tok je vsak izraz odzivanja na sporočilo: od kretnje do verbalnih reakcij, od ploskanja občinstva do pisma uredniku; med analize reverzibilnega toka štejemo tudi ankete publike množičnih medijev, javnega mnenja, analize odziva na govor državnika, raziskave o učinkih oglasov itd.

Sodobno politično delovanje si je težko predstavljati brez organiziranega proučevanja vzratnega toka — seveda pa mora to proučevanje temeljiti na znanstvenih metodah. Take analize so izredno dragocen komunikacijski tok, ki v vertikalnem komuniciranju prihaja nazaj od članstva stranke k vodstvu, od občana k politični državi. Meščanski teoretiki poudarjajo, da prav ta tok zagotavlja tako imenovano »ravnovesje« političnega delovanja. Tudi raziskave majhnih skupin poudarjajo pomembnost povratnega toka: voditelj, ki začneja kako akcijo, mora pričakovati, da bo »prejel povratni tok reakcij tako pozitivnih kot negativnih«, ki bodo skušale nekako uravnovesiti začeto akcijo. Isto lastnost pripisujejo tudi javnemu mnenju, češ da uravnoveša interakcijo med državo in državljanom, med politiko in širokimi množicami.

Oglejmo si sedaj družbeno ozadje gornjih teorij. Predvsem je, kot smo že videli iz poimenovanja, »feedback« oziroma povratni tok le učinkovito pomožno sredstvo pri okrepitvi glavnega toka. Povratni tok izhaja od recipienta, ki ustrezno reagira, kar pomeni, da je le objekt stimulansa, ne pa samostojen subjekt, enakopraven partner komunikacijskega procesa. Sociološki model, ki bi skušal shematično prikazati odnose v sistemu samoupravljanja, bi vsekakor moral izhajati iz enakopravnosti recipienta, iz njegove aktivne vloge kot partnerja v komunikacijskem aktu. Povratni tok ne bi smel biti le pomožno sredstvo, pač pa enakovreden komunikacijski tok, ki izhaja iz subjekta. To je shema dialoga, kjer sta oba partnerja subjekta, aktivna udeleženca komunikacijskega procesa.

Ideja »feedbacka« je vsekakor koristna, saj nas opozarja na nujnost raziskav in analiz reverzibilnega toka tako v političnem procesu kot pri možičnih medijih ali pri raziskavah tržišča. V svojem bistvu pa je in ostaja izraz enosmernega političnega in množično komunikacijskega komuniciranja, je ideja administrativnega vodstva države, komunalne skupnosti, političnih strank, gospodarskih organizacij. V bistvu je ponazoritev vertikalnega komuniciranja, ki izraža enosmernost toka od zgoraj navzdol. Tako enosmerno vertikalno komuniciranje, bodisi politično, bodisi upravnoadministrativno, bodisi gospodarsko je nezdržljivo s sistemom družbenega samoupravljanja, kjer dezalienirani človek, upravljavec kot enakopraven član družbe komunicira z enakopravnimi člani družbe v delovnem procesu ustvarjanja materialnih in duhovnih dobrin.

Sistem cirkulacije, ki daje prednost enosmernemu vertikalnemu toku, imenujem zato državno politično komuniciranje ali kratko informiranje.

Kaj je bistvo državnopolitičnega komuniciranja, ki je uveljavljeno v meščanskih demokracijah in v birokratsko etastičnih oblikah socializma? To je komunikacijski odnos med vladajočim in vladanim, med subjektom in objektom. Glavni tok je informacijski tok vladne akcije, reverzibilni tok pa vsebuje vse oblike reakcij državljanov — od javnega mnenja, pisem poslancev, pa do raziskav odzivov publike in javnosti. Interakcija med vlado in mnenjem, med političnim vodstvom in članstvom temelji na *predpostavki* o dvo-smernem vertikalnem komuniciranju, v resnici pa ohranja značaj informiranja z vrha navzdol. Čeprav ta ideal meščanske demokracije imenujejo »vladavino javnega mnenja«, je možnost opredeljevanja ozka, možnost sprejemanja političnih odločitev pa večinoma omejena na vodilni akt.

V.

Temeljna značilnost naše socialistične družbe ni le v tem, da politična sfera s poglobljanjem samoupravljanja vse bolj prehaja v družbeno sfero, marveč tudi, da ustrezno z omenjenim procesom *politično komuniciranje prerašča v družbeno, samoupravljaljsko komuniciranje in politično javno mnenje v družbeno javno mnenje.*

Ko opazujemo te procese ali ko kot subjekti aktivno pospešujemo te procese, pogosto pozabljamo, da moramo upoštevati historične dimenzije preraščanja. Zato često ideali-

ziramo stvarnost, prehitavamo razvoj, ali pa spričo nerazumevanja družbenih potreb zaostajamo za njim.

Opravka imamo tedaj z dvema skrajnostima. Nekateri bi hoteli tako rekoč čez noč, z dekreti ali pod vplivom »nadenaravnih« sil spremeniti sedanje politično komuniciranje, ga depolitizirati in napraviti družbenega, neposrednejšega in samoupravljaljskega. Drugi pa trdijo, da ljudje še niso zreli za samoupravljanje, da je preveč demokracije, da moramo ohraniti politično komuniciranje, novinarji pa morajo ostati transmisija državnopolitičnega komuniciranja. Prvi nastopajo z gesli »popolne osvoboditve«, z lažno demokratično frazo, ki bi, če bi obveljala, privedla do anarhije. Drugi pa z geslom čvrste roke v resnici zagovarjajo birokratski etatizem in ohranjajo pri življenju njegove institucije.

Proces preraščanja političnega komuniciranja v družbeno je seveda dolgotrajen in protisloven. Odvisen je od mnogih vplivov. Prdvsem moramo upoštevati splošen razvoj materialnih sil, razvojno stopnjo socialističnih odnosov in družbene zavesti. Boj za nove odnose ne ovirajo le ostanki administrativne miselnosti in birokratski način reševanja družbenih problemov, marveč tudi ostanki meščanske miselnosti, ki jih pogojujejo drobno blagovna narava dela našega gospodarstva in tudi nasprotja med osebnimi in družbenimi interesi. Upoštevati moramo seveda tudi neenakomeren gospodarski in kulturni razvoj posameznih republik, nacionalne probleme, razvojno stopnjo sredstev množičnega komuniciranja, kulturno raven posameznih področij oziroma problematiko odpravljanja nepismenosti, razvoja šolstva, prosvete in kulture.

Prehajanje političnega komuniciranja v družbeno tudi ni enakomerno in sočasno na vseh področjih javnega življenja. Prav gotovo bo ohranilo značaj političnega komuniciranja na področju nekaterih državnih institucij, zunanje politike, vojske in še ponekod oziroma bo preraščanje na teh področjih zaostajalo za drugimi področji. Pri skupščinskih telesih in njegovih organih, pri družbenopolitičnih organizacijah pa politično komuniciranje že prehaja v družbeno, v aktiven pogovor občanov o aktualnih družbenih problemih.

Prehod političnega komuniciranja v družbeno ni protisloven proces le v tem smislu, da se birokratske sile spopadajo s tistimi, ki uveljavljajo družbeno upravljanje, marveč tudi ker se spopadajo različne družbene skupine in grupacije, ki izražajo svoje posebne idejne, gospodarske in kulturne interese. Konfliktne situacije, ki izvirajo iz nasprotij med posameznikom in skupino ali iz nasprotij med skupina-

mi z različnimi mnenji, porajajo svojevrstna komunikacijska razmerja, ki jih vedno ne moremo istovetiti za našo, za sistem družbenega samoupravljanja normativno shemo, s komunikacijskim modelom aktivnega dialoga subjektov. Pogosto se spet vzpostavi stari odnos državnopolitičnega komuniciranja v smislu enosmernega toka. Včasih pa se aktivni, ustvarjalni dialog realizira šele po ostrem, polemičnem spopadu mnenj, šele potem, ko partnerji prisluhnejo veljavi argumentov in iščejo demokratično sintezo.

Proces preraščanja političnega komuniciranja v družbeno, samoupravljaljsko, se je pri nas začel z uveljavljanjem prvih, posvetovalnih delavskih svetov in je v dobrem desetletju prerastel v trdno izoblikovan sistem družbenega komuniciranja. To je v načelu odnos samoupravljalcev, v katerem se občani v aktu komuniciranja sporazumevajo o delovnem procesu, o urejanju družbe in upravljanju javnih zadev. Celoten sistem komuniciranja se zato razvija in gradi tako, da so neposredni proizvajalci čedalje manj objekt informiranja in čedalje bolj njegov aktivni subjekt.

Družbeno komuniciranje je kompleksen proces, v katerem je informiranje le del procesa. Informiranje je osveščanje občana, da soodloča v procesu samoupravljanja. Informiranje je stopnja v procesu sprejemanja družbenih odločitev v konkretni družbeni akciji. Proces odločanja pa je možen le, kadar ima občan na voljo alternativne odločitve. Če smo občana informirali, še nismo izvedli akta samoupravljanja. Zato ne moremo postaviti enačbe: informiranje je enako samoupravljanje, čeprav je tako poenostavljanje vabljivo in pogostno v politični in upravni praksi. Poleg tega imamo opravka s hipostaziranjem informiranja, ki izvira iz pretirane vere v moč informiranja. To vodi do zmotnih predstav, da je z izpopolnitvijo informiranja mogoče rešiti vse družbeno-politične probleme. To je politično naivno, kajti družbeno aktivnost, pasivizacijo, nestrinjanje povzroča prav enosmernost komunikacijskega procesa, se pravi, neupoštevanje reverzibilnega toka mnenj, predlogov in stališč državljanov. S tem pa ne zanikujemo, da je potrebno še nadalje razvijati trden in vsestranski sistem informiranja.

Družbeno komuniciranje je obojesmeren proces. Obojesmernost temelji na izmenjavi mnenj, stališč, predlogov. Sredstva informiranja to načelo uresničujejo tako, da omogočajo kroženje idej, predlogov in izkustev od delovnih ljudi k predstavniškim telesom in od njih nazaj k osnovnim celicam družbenega življenja. Razvitost horizontalnega komuniciranja in obojesmernost vertikalnega komuniciranja pa ne

implicira le izmenjave mnenj, marveč uveljavlja tudi sproščen dialog, svobodno polemiko o vseh vprašanih in družbeno kritiko. Uveljavljanje kompleksnosti procesa je eden izmed pogojev za nadaljnji razvoj socialistične demokracije.

V sistemu samoupravljanja je prav tako značilen proces preraščanja političnega javnega mnenja v družbeno. Družbeno javno mnenje ni le dopolnilo politiki in ne opravlja le posvetovalne funkcije. Tendenca družbenega javnega mnenja je v tem, da preraste v družbeno veljavno politiko, da se realizira v samoupravnih odločitvah, da se spremeni v zakon in utelesi v ustavi.

Vedno močnejše uveljavljanje družbenega, samoupravnega komuniciranja na vseh področjih javnega življenja postavlja tudi množične medije v nov položaj. Preraščati začno iz mediatorja državnopolitičnega komuniciranja v mediatorja samoupravnega komuniciranja. V tem procesu se komunikacijska organizacija vedno bolj osvobaja administrativnih spon in transmisijских funkcij.

V novi vlogi so tisk, radio in televizija vedno bolj dostopni širokemu sodelovanju javnosti, se deprofesionalizirajo in se razvijajo v javno tribuno neposrednih proizvajalcev in občanov. Tu se izmenjujejo mnenja in samoupravna izkustva, konfrontirajo stališča in dajejo novi predlogi. Tu se bije boj mnenj in oblikuje socialistična zavest. Množični mediji postajajo tako še bolj sestavni del samoupravljanja in kreaktivni mediator komuniciranja družbe v delovnem procesu ustvarjanja materialnih in duhovnih dobrin.

RIKO JERMAN

Devizni sistem in izvoz

Med nerešenimi vprašanji gospodarskega sistema, ki v zadnjem času postajajo čedalje bolj pereča, je na osrednjem mestu brez dvoma devizni in zunanjetrgovinski sistem. Res je namreč, da je prav na tem področju naš gospodarski sistem najdlje obdržal značilnosti centralistično vodenega gospodarstva, medtem ko so se na drugih področjih gospodarjenja že skoraj popolnoma uveljavila načela neposrednega samoupravljanja proizvajalcev in njihova poslovnost v okviru plansko-tržnih zakonitosti. Tudi spoznanje, da so na tem področju nujne nekatere spremembe, si le počasi utira pot v prakso. Konservativcem se tu sklicuje na neke značilnosti našega sedanjega gospodarskega položaja, katerega označujejo na področju zunanjetrgovinske menjave zadnji čas zelo občutne neskladnosti in zaostritve, izhajajoče iz gospodarskega razvoja v polpreteklem obdobju.

Hitro večajoči se obseg proizvodnje so v našem gospodarstvu že kar tradicionalno spremljale težnje, da bi tudi asortiment izdelkov čimbolj razširili in da bi v vseh gospodarskih panogah dosegli kompletno proizvodnjo, se pravi producirali tudi vse končne izdelke posamezne panoge. Hkrati pa je zaradi takih teženj sorazmerno zaostal razvoj bazične industrije, ki predvsem oskrbuje finalno proizvodnjo s potrebnimi surovinami in reprodukcijskim materialom. Tako so se vzporedno s čedalje večjim obsegom finalne proizvodnje postopoma manjšale možnosti za nadaljnjo oskrbo te proizvodnje iz domačih virov in iz leta v leto se je večalo povpraševanje po tujih plačilnih sredstvih, s katerimi bi lahko tak material uvažali.

Vendar bi prehitevajoči razvoj naše predelovalne industrije sam po sebi še ne mogel povzročiti sedanjih težav v plačilni bilanci s tujino, če bi se ta industrija ravno tako hitro usposabljala tudi za izvoz in tako sama pričela pomembneje prispevati k dotoku potrebnih deviz v naše gospodarstvo. Žal pa razvoj predelovalne industrije pri nas ni bil tako usmerjen. Čeprav je postalo zlasti v zadnjih letih nekako moderno, da so vsi elaborati, ki so bili podlaga za investicijske odločitve v gospodarstvu, praviloma zagotavljali tudi izvozno sposobnost kapacitet, ki naj bi jih zgradili, pa je bilo tako dokazovanje marsikdaj le formalno. Ker so posamezne investicijske odločitve nastale običajno precej mimo delovnih kolektivov, se kasneje neposredni samoupravljalci niso dosti brigali za to, da bi se usposabljali za izvoz in so svojo poslovno politiko določali pač bolj v skladu z razvojem domačega trga, ki je bil trenutno komercialno ugodnejši. Raziskava tujih trgov je bila temu primerno nepopolna in nestrokovna, tehnologija se je prilagajala le domačim, dokaj nezahtevnim normam, glede rentabilnosti proizvodnje so prevladovali notranji, jugoslovanski kriteriji. Zaradi takega ekstenzivnega gospodarjenja vnaprej zagotovljeni izvozni učinek posameznih investicij ni doživljal svoje potrditve v dejanskih izvoznih rezultatih.

Da je bil ta razvoj res takšen, si je treba za zgled ogledati samo kovinsko predelovalno industrijo. Le-ta je v zadnjih nekaj letih naglo in daleč prehitela črno metalurgijo in energetiko, na kateri se mora ta proizvodnja praviloma opirati pri svoji oskrbi. Vemo pa tudi, da danes prav kovinska industrija nikakor ne dosega izvoznih rezultatov, ki bi ustrezali fizičnemu obsegu njene proizvodnje.

Stanje devizne plačilne bilance, do kakršnega je pipepljal ta neskladni razvoj gospodarskih zmogljivosti, je za zagovornike preživelih oblik zunanjetrgovinskega in deviznega režima dokaz, da v sedanjih razmerah gospodarjenje z deviznimi sredstvi ne more biti drugačno kot tako, kakršno je, ker bi v nasprotnem primeru izpostavljali zlasti predelovalno industrijo nevarnosti, da bi ne mogla več oskrbovati svoje proizvodnje. Take zagovornike preživelega najdemo v vseh družbenih sferah, tudi med proizvajalci. Namesto da bi si prizadevali za čim večje izkoriščanje notranjih rezerv, za rentabilnost, produktivnost in ekonomičnost poslovanja podjetij, venomer poudarjajo najrazličnejše potrebe in probleme, ki jih je, po njihovem, dolžna reševati družba. Podjetja se tako spreminjajo iz celic, ki naj bi zadovoljevala konkretne materialne potrebe družbe, v celice,

katerih potrebe naj bi reševala skupnost, ne glede na to, ali je v pogojih tržnega gospodarjenja njihov obstoj ekonomsko upravičen ali ne. Namesto proizvajalske miselnosti imamo v delovnih kolektivih opravka s potrošniško miselnostjo.

Družbena zavest, ki se oblikuje v delovnih kolektivih, nujno ostane po svoji naravi konservativna in po značaju kompromisarska, drobnjakarska, če drži proizvajalca na stopnji objekta v okviru mehanizma družbene reprodukcije ter ga tako spreminja v potrošnika družbenih sredstev. Kakor velja to za druga področja delitve in uporabe ustvarjenega dohodka, tako velja tudi za delitev tujih plačilnih sredstev. Samoupravljanje lahko vsebinsko zaživi šele tedaj, kadar temelji na neposrednem ekonomskem interesu proizvajalcev, kar pomeni, da ima samoupravljavec tudi neposredno in samostojno pravico razpolagati z ustvarjenimi sredstvi. Če torej izločimo oskrbovanje proizvodnje z deviznimi sredstvi iz neposrednega vplivnega področja samoupravljavcev, potem tudi ni mogoče pričakovati, da bo samoupravljavec posegel kot aktiven tvorec v proces prilagajanja našega gospodarstva obsežni mednarodni menjavi. Naj upravni ali kaki drugi družbeni činitelji še tako skrbno in dobronamerno razdeljujejo devizna sredstva, končna posledica tega je lahko le nadaljnji razvoj potrošniške miselnosti med proizvajalci. To pa povzroča nadaljnje zaostrovanje nastalih neskladnosti med ustvarjanjem in potrošnjo deviz, kar dejansko spodkopuje temelje razvoja tudi tiste in take industrije, v imenu katere je centralistična delitev deviz v veljavi. Nasprotno pa bi neposredni materialni interes delovnih kolektivov pri izvozu neizbežno spodbudil tudi tista subjektivna prizadevanja v proizvodnji, ki edina lahko zagotove usmeritev gospodarstva k izvozu.

Ob tem razmišljanju pa je treba povedati, da neskladni razvoj gospodarstva, nesorazmernost med predelovalnimi in bazičnimi zmogljivostmi, zlasti pa iz teh razlogov nastale plačilne težave in dolgovi pomenijo le začasno težavo. Zgrajene so bile namreč pomembne proizvodne zmogljivosti, ki bi ob primerni tehnološki spopolnitvi in racionalnejši proizvodnji lahko trajno vplivale na izboljšanje naše plačilne sposobnosti v tujini. Nastali devizni primanjkljaj torej ni nepopravljiv. V jedru gre le za nekako zamudo pri uveljavljanju vrednostnega ravnotežja med našim izvozom in uvozom. To ravnotežje je mogoče spet vzpostaviti z večjo izvozno aktivnostjo že zgrajenih kapacitet. Ker že razpola-

gamo z dokajšnjo materialno osnovo za povečanje izvoza, morajo biti vsa družbena prizadevanja na tem področju usmerjena k temu, da bomo izoblikovali takšen devizni in zunanjetrgovinski sistem, ki bo doslej ustvarjene proizvodne zmogljivosti oz. njihovega upravljavca tudi dejansko usmeril k mednarodni blagovni menjavi.

Razvoj našega deviznega in zunanjetrgovinskega sistema glede tega dokaj zaostaja za splošnim gospodarskim razvojem. Ne bo odveč, če poskusimo na kratko pregledati, kako je prišlo v razvoju sistema do tega zaostanka.

Zunanjetrgovinski tečaj dinarja, ki je bil določen v začetku leta 1946, je ustrezal takratni kupni moči dinarja v mednarodnem merilu. Morebitne razlike v cenah pa je kril poseben zunanjetrgovinski sklad. Naše gospodarstvo je tedaj živelo v prepričanju, da je kljub svoji nizki produktivnosti s pomočjo različnih instrumentov in administrativnih ukrepov uspešno in docela zavarovano pred tem, da bi ga mogli izkoriščati produktivnejši zunanjetrgovinski partnerji. Kaj kmalu pa se je pokazalo, da je nemogoče izolirati gospodarstvo od zunanjega trga in ga razvijati popolnoma neodvisno od zunanjih vplivov. Politika postopnega nadomeščanja uvoza z domačo, vendar po mednarodnih merilih manj rentabilno proizvodnjo se je čez čas pokazala kot zelo draga. V veliki meri odsevajo njene posledice celo še v sedanjih neskladnostih našega gospodarstva.

Z uvedbo delavskega samoupravljanja, ko je naša ekonomska politika pričela v večji meri upoštevati tudi objektivne tržne zakonitosti, je zunanjetrgovinski sklad izgubil svoj smisel. Ne samo da po svojih administrativnih značilnostih ni bil združljiv z načeli samoupravljanja, temveč je objektivno povzročil tudi, da se proizvajalci niso prav nič zanimali za gibanje cen na svetovnem trgu, ker je vse razlike avtomatično izravnal. Poleg tega tudi ni dosegel tega, kar je bil njegov namen, namreč, varovati domačo proizvodnjo, saj ni mogel preprečiti dejstva, da moramo na zunanjih trgih blago vendarle prodajati in kupovati po svetovnih cenah. V bistvu je torej deloval le tako, da je izvoznikom kril razlike med proizvodno ceno in ceno, ki so jo dosegli na tujem trgu. Seveda je sredstva za pokrivanje teh razlik črpal lahko le iz dohodka gospodarskih organizacij. Tako prelivanje sredstev s pomočjo delitve dohodka med družbo in kolektivi je pomenilo, da bolj produktivni proizvajalec dejansko subvencionira manj produktivnega.

Medtem so se zaradi inflatornega investiranja cene na notranjem trgu zviševale. Izvoz je postajal vse manj aku-

mulativen in zato se je večalo tudi obračanje sredstev prek izravnalnega zunanjetrgovinskega sklada. Ekonomsko gledano je to pomenilo, da smo dejansko stalno zniževali vrednost domače valute, čeprav je zunanjetrgovinski sklad s svojimi subvencijami skušal to razliko saj delno pokriti. Zato je bil sklad leta 1952 odpravljen. Ko je družba uvedla delavsko samoupravljanje in nato postopoma svobodno oblikovanje cen na trgu, je postala ekonomska volja proizvajalcev odločujoči činitelj za oblikovanje ponudbe in povpraševanja; v takih razmerah je postala tudi vrednost blaga, dosežena v izvozu, za proizvajalce znova pomembno vprašanje. Ker dotedanja pariteta dinarja že zdavnaj ni več ustrezala njegovi realni vrednosti, je bilo treba izvesti devalvacijo. Obenem so bila osnovana devizno obračunska mesta z določenimi elementi deviznega trga, kjer so se cene deviz prosto oblikovale v skladu s ponudbo in povpraševanjem.

Zlasti pomembna je bila vloga devizno obračunskih mest kot pospeševalcev izvoza. V času administrativnega upravljanja gospodarstva je država spodbujala k izvozu že s tem, da je krila izvozniku vse stroške. Zdaj pa je bila kvota deviznih sredstev na devizno obračunskem mestu zavestno določena tako, da ni mogla zadovoljiti vseh uvoznih potreb in da je zato prosto formirana cena deviz preseгла uradno določeno pariteto. Izvoznik, ki je prodajal presežek svojih deviz na takem obračunskem mestu, je pri tem ustvarjal dodatni dinarski dohodek (aggio), po drugi strani pa je uvoznik — kupec teh deviz — moral to razliko plačati iz svojih dinarskih sredstev, kar pomeni, da je bil izvoz nagrajen, uvoz pa v nekem smislu obdavčen. Žal so ta obračunska mesta poslovala kot tržni regulator le četr št leta, nato pa je bila retencijska kvota zmanjšana od 45 na 20%. S tem se je zmanjšala količina deviz za prodajo in devizno obračunska mesta so izgubila pospeševalno vlogo. Ponovno zvišanje retencijske kvote leta 1954 na povprečno 80% ni moglo oživiti te vloge, ker je bila večina deviz izločena iz poslovanja devizno obračunskih mest.

Današnja retencijska kvota je le pritlikav ostanek prejšnjih retencijskih kvot, saj je delovne organizacije kljub zakoniti pravici ne morejo vedno dobiti. Takšna »pravica« pa je zelo nezanesljiv člen gospodarjenja. Neposredni proizvajalci zato nenehno poudarjajo, kako nujno je, da čimprej dobe pravico do samostojnega razpolaganja z določenim delom deviznih sredstev, ki so jih ustvarili z lastnim izvozom. Popolnoma nevzdržno je, da morajo neposredni proizvajalci prodati vse devize Narodni banki, nato pa se

postaviti v vrsto in čakati, da jim banka spet dodeli devize, ki jih potrebujejo za svojo proizvodnjo. Tako se sučejo podjetja v začaranem krogu.

Kdor opravičuje takšen devizni sistem s splošnimi družbenimi interesi, pozablja, da ti interesi niso nekaj statičnega ali trenutnega, temveč da imajo svoje perspektivne cilje. Potemtakem družbeni interes na gospodarskem področju ni v tem, da zagotavlja normalno funkcioniranje gospodarstva le v sedanjem trenutku, temveč da omogoči njegov zdravi razvoj na daljše razdobje. Če smo že nesporno ugotovili, da je glavna gibalna sila tega razvoja v sproščeni poslovni pobudi proizvajalcev, potem moramo to načelo izpeljati dosledno tudi na zunanjetrgovinskem področju. Spreminjanje tujih plačilnih sredstev v element, ki je izločen iz neposrednega samoupravljanja, očitno ne more zagotoviti širših in perspektivnejših družbenih interesov, ker ne more prispevati k izvozni usmeritvi našega gospodarstva in k večjemu dotoku deviz. Samoupravljavce kot edine ustvarjalce presežne vrednosti v proizvodnji namreč popolnoma hromi v njihovem prizadevanju, da bi povečali izvoz. Odvzema jim odgovornost za rezultate poslovanja v okviru mednarodne menjave, brez te odgovornosti pa si ne moremo misliti niti celovitega gospodarjenja niti razvojne usmeritve proizvodnje za izvoz. Najsi bo centralistični sistem razdeljevanja deviz na videz še tako preračunan na spodbujanje proizvajalcev k izvozu, se nikakor ne more izogniti dvema napakama: sam postopek razdeljevanja je nujno zvezan z zapletenimi in dolgotrajnimi administrativnimi opravili, po drugi strani pa tudi z nekimi pavšalnimi kriteriji pri dodeljevanju. Ena kot druga opisana lastnost takega dodeljevanja pa že sama po sebi izključuje poslovnost prizadetih kolektivov in negira samoupravljanje na tem področju.

Resolucija o nadaljnjem razvoju gospodarskega sistema daje tudi o teh vprašanjih docela jasne smernice. V četrtem poglavju resolucije piše med drugim:

1. S povečanimi sredstvi delovnih organizacij in s skladnejšimi razmerji med cenami je treba krepiti njihovo sposobnost za prilagoditev razmeram na svetovnem trgu. V zvezi s tem je treba bolj široko razvijati poslovne odnose med bankami in gospodarskimi organizacijami oziroma njihovimi združenji. Hkrati je treba v nadaljnjem razvoju izpopolnjevati sistem delitve deviz ter uvoz in razpolaganje z devizami povezovati z izvozom.

2. S povečanjem konkurenčne sposobnosti, s pospeševanjem proizvodnje in z večjo produktivnostjo dela je

treba zagotoviti skladnejša razmerja med domačimi in zunanji cenami na način, ki bo spodbujal izvoz in ki bo po drugi strani zagotovil racionalen uvoz in njegov vpliv na razvoj visoko produktivne in za konkurenco sposobne domače proizvodnje.

3. Organizacijo zunanje trgovine je treba pospeševati z neposrednejšim vključevanjem proizvodnih podjetij v zunanjetrgovinsko poslovanje, z izboljšanjem organizacijskih oblik in poslovnih metod pa zavarovati interese jugoslovanskega gospodarstva kot celote in njegovo popolno afirmacijo v ekonomskih odnosih s tujino.

Dejstvo je, da pomenijo sedanja načela našega deviznega režima šele začetek prizadevanj za uresničenje navedenih načel. S sklepanjem kompleksnih pogodb med podjetji in bankami o vezavi uvoza na izvoz je bil sicer storjen korak naprej pri odpravljanju administrativnih pogojev gospodarjenja na deviznem področju, vendar je novi sistem zelo zamotan in še vedno pušča prevelike pristojnosti uradniškemu aparatu v bankah. To nam potrjuje tudi občasne negativne reakcije delovnih kolektivov zaradi vezave uvoza na izvoz.

Sedanji sistem še ne uvaja v zunanjetrgovinsko poslovanje gospodarskih organizacij takih ekonomskih kriterijev, da bi ga lahko imeli za novo kvaliteto in negacijo dosedanjega centraliziranega sistema delitve deviz. Razlike med cenami niso odpravljene. Razlike med izvoznim in uvoznim tečajem še vedno omogočajo ustvarjanje ekstra dobička pri predelavi uvožene surovine, medtem ko izvoz za podjetja večinoma ni dovolj akumulativen. Carinski sistem s svojimi tarifami še vedno dopušča razlike med izvoznim in uvoznim dolarjem, ker so v povprečju carine nižje od izvoznih premij. Po drugi strani pa različne uvozne omejitve oziroma prepovedi zavirajo sproščeno usmeritev devizne potrošnje tam, kjer bi bila ekonomsko upravičena. Carine in restrikcije, ki bi morale odigrati svojo pozitivno vlogo, učinkujejo torej v sedanjem sistemu ravno nasprotno od tega, kot si želimo.

Graditi ekonomiko zunanjetrgovinske menjave gospodarstva, pa tudi zunanjetrgovinsko poslovno politiko podjetij po merilih, ki so se izoblikovala v času administrativnega gospodarjenja, postaja čedalje bolj problematično. Velikokrat se pokaže, da so doseženi indeksi izvoza in uvoza nerealni, ker na splošno ne moremo govoriti o ekonomičnem izvozu. In velikokrat je dinarski dohodek podjetij, ki izvira iz realizacije na tujih trgih, interno pogojen

z visokimi izvoznimi premijami. Kot tak je zelo neekonomski pokazatelj o rentabilnem poslovanju podjetja. Navsezadnje lahko tak izvoz označimo tudi kot razprodajo narodnega premoženja zaradi prevelikega razvrednotenja naše valute.

Zato bo treba podjetja postopoma pripraviti do tega, da bodo v svojem notranjem gospodarjenju iskala tiste ekonomske kriterije, od katerih je odvisna njihova poslovna politika, in da ne bodo špekulirala z družbenimi sredstvi, ki ne izvirajo iz njihovega poslovanja. Podjetja bodo morala prej ali slej spoznati, da so lastna obratna sredstva nujno potreben element za uspešno poslovanje, in to še zlasti na zunanjem trgu. Če bodo podjetja obratna sredstva »pojedla«, si bodo s tem tudi sama podpisala akt o svoji likvidaciji. To spremembo pojmovanja obratnih sredstev bomo lahko dosegli le tedaj, če bodo podjetja tudi v resnici sama gospodarila s celotnim dohodkom, in sicer ne glede na to, ali izvira iz prodaje doma ali pa iz realizacije na tujem trgu. Obenem bo to tudi izhodišče za vzpostavitev konvertibilnosti dinarja.

Pot k temu cilju pa drži prek pravice delovnih organizacij, da svobodno razpolagajo s tujimi plačilnimi sredstvi, ki jih dobijo z izvozom, in sicer s tolikšnimi sredstvi, kolikor jih potrebujejo za smotrno reprodukcijo. Med proizvajalcem — izvoznikom in deviznim prilivom se naj vzpostavi direktno razmerje, ustrezno materialnemu razmerju med proizvajalcem in dinarsko realizacijo. Banka je pri tem samo posrednik. Delovna organizacija mora imeti pogodbeno jamstvo, da bo dosežene devize lahko zares uporabila takrat, kadar jih bo potrebovala. S takim jamstvom bo gospodarskim organizacijam omogočeno, da bodo bolje izkoriščale obstoječe kapacitete. Obenem bodo s tem odpravljeni administrativni vplivi v deviznem sistemu.

Pri tem bo seveda potrebno tudi devizno potrošnjo stisniti v realne okvire, sicer bi zaradi pasivne plačilne bilance spravili v nevarnost ves sistem. Vendar tudi v okviru pasivne plačilne bilance ni treba metati v isti koš vseh gospodarskih organizacij, ki delujejo v mednarodni menjavi. Potrebna je le drugačna strategija kakor pri pozitivni plačilni bilanci. Tako zamišljeni sistem je treba uvajati postopoma in dati prednost predvsem tisti industriji, ki je glavni nosilec jugoslovanskega izvoza, ki je devizno aktivna in ki bo tudi v prihodnje najbolj sposobna s svojo dejavnostjo pripomoči k temu, da bomo odpravili sedanje težave v plačilni bilanci. V pogojih negativne plačilne bilance bo tudi

sistem deviznega samofinanciranja sicer še vedno sistem razdeljevanja. Njegova prednost pred vsemi drugimi sistemi delitve deviz pa je v tem, da upošteva take kriterije razdelitve, ki so sorazmerni z doseženim deviznim učinkom posameznih podjetij in so torej glede na našo plačilno sposobnost spodbudnejši za tisto proizvodnjo, ki ustvarja presežek deviznih sredstev. S tem neposredno pospešuje tudi postopno izravnano plačilne bilance celotnega gospodarstva. Delovanje takega sistema ob istočasnih vsestranskih ukrepih za splošno stabilizacijo gospodarskega položaja bi postopoma privedlo do takih ugodnih gospodarskih razmer, v katerih bi tudi devizna sredstva lahko postala predmet nabave in prodaje kot vsako drugo blago. Tedaj pa bi končno odpadla potreba po vsakršnem razdeljevanju deviz.

Sistem deviznega samofinanciranja naj bi ne veljal le za tiste delovne organizacije, ki neposredno izvažajo svoje izdelke in uvažajo reprodukcijski material. Sistem bi moral zajeti tudi kooperante, ki potrebujejo uvozni reprodukcijski material, da bi lahko s svojo proizvodnjo oskrbovali izvoznika, ki izdeluje končne izdelke. Saj je navsezadnje vseeno, ali se kooperanti, brez katerih si ni mogoče zamišljati izvozne proizvodnje, vežejo glede nabave deviz na devizno banko ali pa neposredno na finalista, s katerim sodelujejo pri konkretnem izvoznem poslu. Dejstvo je, da je organizator proizvodnje za izvoz vselej tisti, ki ta izvozni posel tudi realizira. Nemogoče bi se bilo spuščati v to, kako mora biti izvozna proizvodnja organizirana — avtarkično ali v kooperaciji, kajti to mora biti prepuščeno poslovni politiki in ekonomskemu računu proizvajalcev. Vsekakor pa bi devizna oskrba kot sestavni element kooperacijske pogodbe samo utrdila kooperacijske odnose v našem gospodarstvu in jim zagotovila trajnejšo materialno osnovo.

Zoper sistem deviznega samofinanciranja se v gospodarstvu pojavljajo sicer tudi pomisleki, češ da bi ta načela v preveliki meri usmerila izvozna podjetja k nabavi izključno na zunanjem trgu, kar naj bi ogrožalo obstoj domače proizvodnje reprodukcijskega materiala. Pretiravanja v tej smeri v vseh gospodarstvih preprečuje sistem carin in taks. Tudi v našem gospodarstvu bi morali vzporedno s sistemom deviznega samofinanciranja izdelati ustrezen carinski sistem. Povsem razumljivo pa je, da bi morali vlogo zaščitnih carin razumno opredeliti in jo omejiti na potrebno mero, tako, da ne bi povsem destimulirala prizadevanje domače proizvodnje reprodukcijskega materiala za večjo racionalnost, boljše kvaliteto in solidnejše komercialne odnose med podjetji.

Ko bi se sistem deviznega samofinanciranja uveljavil pri devizno aktivnih podjetjih in njihovih kooperantih, bi začeli vključevati vanj postopno tudi tista podjetja, ki imajo večji uvoz kakor izvoz, in nazadnje tudi podjetja, ki se v svoji zunanjetrgovinski dejavnosti ukvarjajo samo z uvozom. Kdaj bo nastopila ta druga faza, pa je seveda odvisno od izboljšave devizno-plačilne bilance nacionalnega gospodarstva, kar bi bilo predvsem rezultat povečane izvozne dejavnosti tistih podjetij, ki so sposobna ustvarjati devizne presežke.

Razpolaganje z deviznimi sredstvi v tako zamišljenem sistemu deviznega samofinanciranja ne pomeni, da so podjetja neposredni lastnik dela deviznih sredstev, ki jih ustvarijo z izvozom. Torej bi take organizacije svojih deviz ne mogle imeti na deviznem računu v tujini, temveč gre le za to, da z delom deviznih sredstev neposredno in dejansko razpolagajo gospodarske organizacije. Gre za pravico in dolžnost gospodarske organizacije, da upravlja ta sredstva in z njimi gospodari. To pomeni, da jih troši in obrača po lastnem preudarku, s tem pa tudi prevzema vso odgovornost za uspeh ali neuspeh tega gospodarjenja. Neposredno razpolaganje posamezne gospodarske organizacije z deviznimi sredstvi je možno realizirati le na ta način, da se ta sredstva izločijo iz centralnega deviznega sklada (CDF). Praktično to pomeni, da gospodarska organizacija sklene z devizno banko posebno pogodbo, s katero si zagotovi določen odstotek od deviz, ki jih bo ustvarila s svojim izvozom, ki se stekajo na devizni tekoči račun podjetja pri poslovni banki.

Gospodarske organizacije bi imele po tej pogodbi pravico, da bi z deviznimi sredstvi, ki bi jih ustvarile z deviznim samofinanciranjem, razpolagale ravno tako kot z dinarskimi sredstvi, ki so naložena na bančnem računu. S tem bi bila devizna sredstva izenačena z dinarskimi sredstvi in bi postala kot del obratnih sredstev eden izmed elementov poslovnega sklada gospodarske organizacije.

Pravica prostega razpolaganja z delom ustvarjenih deviznih sredstev vsebuje naslednje oblike razpolaganja: prvič — gospodarske organizacije lahko iz teh sredstev prosto uvažajo ves material, ki ga potrebujejo za svojo proizvodnjo, razen izdelkov, ki spadajo pod javne restrikcije, drugič — sredstva lahko zamenjujejo in prodajajo po obračunskem tečaju, vse preko banke, lahko pa ta sredstva za določen rok kreditirajo in oročajo bankam. Pri razpolaganju s temi sredstvi so gospodarske organizacije torej omejene le z javnimi restrikcijami in veljavnim obračunskim

kurzom. Kakršnakoli druga omejitev, časovno zavlačevanje plačil iz teh sredstev, prisilna menjava ene valute za drugo valuto ali drugi administrativni posegi v celoti negirajo pravico in dolžnost razpolaganja z deviznimi sredstvi, s tem pa tudi gospodarske organizacije niso odgovorne za njihovo trošenje in obračanje.

Če bi bila devizna sredstva vključena v obratna sredstva gospodarskih organizacij, bi to vsé kakor vplivalo na spremembo sedanje strukture in notranjega sestava skupin obratnih sredstev. Namesto celotne dinarske protivrednosti po obračunskem tečaju bi nastopala devizna sredstva kot samostojen element v sklopu skupnih obratnih sredstev. Zdaj nas zanima vprašanje, ali lahko sprememba dela dinarskih obratnih sredstev v devizna obratna sredstva vpliva na dinamiko in stroške poslovanja posamezne gospodarske organizacije. Koliko dinarskih obratnih sredstev v podjetju vežejo devizna obratna sredstva, ustvarjena z deviznim samofinanciranjem, ni odvisno samo od pogodbeno dogovorjenega deleža deviznega samofinanciranja, temveč predvsem tudi od koeficienta obračanja proizvodnje posamezne gospodarske organizacije. Če je npr. pogodbeno dogovorjeni delež deviznega samofinanciranja 50% realiziranega izvoza, potem pri koeficientu obračanja 1 pomeni to angažiranje 50% dinarskih obratnih sredstev, ki so vezana na izvozno realizacijo. Če je koeficient obračanja 4, se delež angažiranja dinarskih obratnih sredstev zmanjša na 12,5%, in obratno.

Kot proizvodnja za domači trg, se tudi proizvodnja za izvoz normalno realizira postopno v teku celega leta. Zato je tudi dotok deviznih sredstev, ustvarjenih z deviznim samofinanciranjem postopen. Gospodarski organizaciji je do tega, da ta sredstva čim smotrnejše in čim hitreje obrača, ali z drugimi besedami, ta sredstva ne leže neizrabljena na deviznem računu gospodarskih organizacij, temveč jih leta takoj uporabi za nakup materiala, ki ga potrebuje za proizvodnjo. Teoretično gre torej samo za to, da v primerjavi s sedanjim stanjem odpadeta dve dinarski finančni operaciji: dinarsko plačilo Narodne banke za ustvarjeni izvoz in ponovno angažiranje dinarskih obratnih sredstev za nakup potrebnih deviz. Zaradi negativne plačilne bilance in splošne nelikvidnosti deviznih sredstev je ta cikel v sedanji situaciji izredno dolg. Medtem ko pritekajo dinarska sredstva za ustvarjeni izvoz iz Narodne banke brez večjih zakasnitev, je izplačilo deviznih plačilnih nalogov izredno počasno in se zakasni tudi za pet in več mesecev. Ker

morajo zdaj gospodarske organizacije dinarska sredstva za nakup potrebnih deviznih sredstev nakazati takoj pri nakupu deviz, zaradi počasnega viziranja in izplačevanja plačilnih nalogov pa dobijo material z večmesečnimi zakasnitvami, je ta čas določen del obratnih sredstev gospodarskih organizacij za le-te mrtev in neaktiven. Prenos deviznih sredstev na devizne račune gospodarskih organizacij pomeni torej tudi večjo likvidnost deviznih sredstev in takojšnje izplačevanje plačilnih nalogov ter sprošča tista dinarska sredstva, ki so v sedanjem sistemu zaradi zakasnitev v izplačevanju nalogov mrtva.

Na deviznih računih gospodarskih organizacij bo brez dvoma ostajal del deviznih sredstev, ki jih gospodarske organizacije ne bodo sproti porabile in obračale. Gre za tisti del, ki ga bodo gospodarske organizacije izločile za potrebno obnovo strojnega parka v okviru enostavne reprodukcije oziroma rezervirale za bodoče nakupe, pač v skladu z dinamiko proizvodnje. Gospodarske organizacije bodo planirale porabo teh sredstev po določenem obdobju, ko jih bodo akumulirale v zadostni višini in ko se bo pokazalo, da je treba obnoviti strojni park.

Prav tako se bodo kopičila devizna sredstva določen čas v tistih gospodarskih organizacijah, ki zaradi specifičnosti svoje proizvodnje realizirajo izvoz le enkrat v letu (npr. ELAN — Begunje, ki realizira celotni izvoz jeseni), potrebujejo pa za svojo proizvodnjo sukcesiven uvoz reprodukcijskega materiala in surovin. Kopičenje takih sredstev bi nedvomno povzročilo dodatni pritisk gospodarskih organizacij, da bi povečale dinarska obratna sredstva, in to bi posredno vplivalo tudi na podražitev proizvodnje, obenem pa bi del deviznih sredstev obležal, namesto da bi krožil. Da bi do tega ne prišlo, bi bilo treba omogočiti gospodarskim organizacijam in poslovnim bankam, da bi sklepale posebne kreditne odnose za določen rok (npr. lombardni kredit). Bistvo teh odnosov bi bilo v tem, da bi po eni strani gospodarska organizacija za natančno določen čas kreditirala pooblaščenim bankam trenutno presežena devizna sredstva, na drugi strani pa bi pooblaščen banki za isti rok kreditirala gospodarske organizacije v istem sorazmerju z dinarskimi sredstvi. Na ta način bi se pri gospodarskih organizacijah dinarsko sprostil tisti del obratnih sredstev, ki bi bil sicer vezan na naložena devizna sredstva na deviznih računih, devizna sredstva pa bi bilo mogoče uporabiti za kritje potreb drugih gospodarskih organizacij. Pooblaščen banki bi priznavala gospodarskim organizacijam za tako

naložena sredstva devizne obresti, prav tako pa bi gospodarske organizacije priznavale bankam obresti za kreditirana dinarska sredstva.

Iz tega, kar smo povedali, torej izhaja, da prenos dela deviznih sredstev na gospodarske organizacije ne bi povzročal hujših problemov pri trošenju in obračanju obratnih sredstev posamezne gospodarske organizacije. Poseben problem bi nastal le tedaj, če bi bila regionalna usmeritev izvoza in uvoza posamezne gospodarske organizacije izrazito neugodna. V tem primeru bi se na deviznem računu gospodarske organizacije nabirala devizna sredstva, ki jih ta zaradi svoje usmeritve ne bi mogla uporabiti za uvoz reprodukcijskega materiala in opreme. Ta sredstva bi gospodarske organizacije sicer lahko menjavale preko pooblaščenih bank, vendar le v mejah razpoložljivih ustreznih sredstev. Če potrebnih sredstev za zamenjavo ne bi bilo ali če pooblaščen bank ne bi bila zainteresirana za odkup takih deviznih sredstev, bi se tu dejansko kopičila devizna sredstva in zmanjševala dinarska obratna sredstva posameznih gospodarskih organizacij. Tak položaj pa bi brez dvoma prisilil prizadeto gospodarsko organizacijo, da bi preusmerila bodisi svoj izvoz, bodisi uvoz, in s tem bi posredno vplival tudi na odpravljanje splošnih regionalnih nesorazmerij med uvozom in izvozom oziroma na preusmeritev celotne proizvodnje gospodarske organizacije.

Odnosov med podjetji in poslovnimi bankami v sistemu deviznega samofinanciranja ne sme spremljati nikakršen ekonomski sentimentalizem. Zaupanje podjetij v banke mora biti popolno in bank ne sme noben predpis odvezati sprejetih obveznosti. Zagotovljena mora biti tudi poslovna povezava poslovnih bank z Narodno banko. Vloga pooblaščenih bank bi se na ta način okrepila. Pooblaščen bank bi sklepale pogodbe o deviznem samofinanciranju z gospodarskimi organizacijami oziroma skupinami gospodarskih organizacij ter opravljale manipulativno-tehnična dela pri dotekanju in izplačevanju deviznih sredstev. Kot finančne organizacije, ki razpolagajo z deviznimi sredstvi gospodarskih organizacij, bi imele predvsem nalogo, da na eni strani zagotovijo absolutno likvidnost teh sredstev, na drugi strani pa jih v največji možni meri aktivirajo. Obračanje teh sredstev pri pooblaščenih bankah mora biti zaradi likvidnosti nujno kratkoročno.

Pri pooblaščenih bankah se pri deviznem samofinanciranju izloči tudi del deviznih sredstev, s katerimi banka popolnoma samostojno razpolaga. Tu gre za odkupljena pre-

sežna sredstva gospodarskih organizacij, dalje za sredstva, ki jih gospodarske organizacije za določeno dobo kreditirajo pooblaščenim bankam, in za sredstva, ki jih ustvari banka s smotrnim obračanjem sredstev, naloženih na deviznih računih gospodarskih organizacij. Sredstva, s katerimi banke razpolagajo, lahko dodelijo tudi tistemu delu gospodarstva, ki ni vključen v devizno samofinanciranje. S tem dobi tudi materialno osnovo za svojo vlogo finančnega organizatorja proizvodnje.

Poleg navedenega pa pooblaščne banke v medsebojni povezavi in v povezavi z Narodno banko tudi zamenjujejo devize v skladu s potrebami gospodarskih organizacij in razpoložljivimi kvalitetai deviznih sredstev.

Iz povedanega jasno izhaja, da bi devizno samofinanciranje in devizno poslovanje podjetij pripomoglo k pravi poslovnosti tudi v njihovih odnosih z banko.

Poleg opisane ureditve deviznega samofinanciranja ima družba na razpolago seveda tudi še nekatere druge instrumente, ki jih v praksi uspešno izvajajo nekatere razvite dežele. Francija npr. dovoljuje, da podjetniki ali podržavljena industrija zvišujejo amortizacijske odpise v taki višini, kakršen je odstotek izvoza v celotni realizaciji podjetja. To je oblika skrite izvozne stimulacije, ki je s stališča klasičnih pojmov o svobodi zunanje trgovine in preprečevanja umetnih ovir svetovni trgovini tudi GATT ne more prepovedati. Učinek take izvozne stimulacije bi za slovensko industrijo lahko hitro izračunali. Nadaljnji instrumenti za pospeševanje izvoza so še pocenitev izvoznih kreditov, zmanjšanje fiskalnih obremenitev podjetij in podobno. Industrija, ki bi v svojih kalkulacijah lahko uporabila take stimulative olajšave, bi se lahko vključevala v mednarodno delitev dela po docela ekonomskih kriterijih. Industrija pa, ki bi ji tudi tako poslovanje ne zagotavljalo ekonomičnosti izvoza, bi se nujno morala preusmeriti, kajti v nasprotnem primeru bi bil učinek njenega izvoza na nacionalno gospodarstvo že naprej negativen.

Seveda pa bistvenega napredka izvozne sposobnosti v naši industriji ne moremo pričakovati zgolj od takšne ali drugačne ureditve v deviznem in zunanjetrgovinskem sistemu. Trajna in ekonomska vključitev našega gospodarstva v mednarodno delitev dela je odvisna predvsem od pravilno začrtanih perspektiv nadaljnjega gospodarskega razvoja. Kar se tega tiče, z minulim dvajsetletnim obdobjem pač ne moremo biti zadovoljni. Avtarkijo v gospodarstvu zavračajo danes tudi največji gospodarski organizmi v svetu. Pretež-

no avtarkičen koncept ekonomskega razvoja še tem manj ustreza realnim potrebam, kar nam nazorno dokazujejo tudi sedanje devizno-plačilne težave, ki so posledica takega razvoja. Jasno je, da bo treba v tem smislu prevrednotiti naše dosedanje napore in izpopolnjevati objektivne proizvodne pogoje določene primerjalne prednosti tudi na svetovnem trgu.

Takšna politika sicer ne izključuje nadaljnjega osamovajanja na gospodarskem področju in postopnega nadomeščanja uvoza z izdelki domačih zmogljivosti ter s pomočjo domačih sredstev. Zato se je treba v politiki gospodarskega razvoja našega gospodarstva opirati predvsem na sredstva in pobude samih gospodarskih organizacij in ne obratno. Samo če bomo upoštevali specifičnosti posameznih gospodarskih področij, bo namreč dejansko moč uresničiti željo po enotnem jugoslovanskem gospodarskem prostoru. Izvozno sposobnost slovenske proizvodnje je potemtakem treba krepiti predvsem opirajoč se na ekonomsko spodbudo samih delovnih kolektivov in s pospeševanjem njihove poslovnosti v okviru ekonomskega računa. Iz široke palete izvoznih proizvodov bo pač treba postopoma izločiti vse tiste izdelke, pri katerih ni mogoče računati, da jih bomo lahko proizvajali v količinah, kvaliteti in ceni, s kakršno se lahko uveljavijo na mednarodnem trgu. Razvoj industrije, usmerjene k izvozu, mora potekati v prihodnje skupaj z razvojem poslovno-tehničnega sodelovanja, najsi bo to z domačimi ali ustreznimi tujimi podjetji. Šele ko bomo ustvarili industrijo, ki bo sposobna tekMOVATI s svetovnimi cenami, bo dobil naš izvoz resnično ekonomsko stimulacijo in ne bo več treba iskati stimulativnih elementov, ki bi bili zgolj systemskega značaja.

Nujno je torej, da prilagodimo našim izvoznim perspektivam ne samo devizni in zunanjetrgovinski sistem, temveč tudi celoten razvojni koncept naše industrije, zlasti pa je treba upoštevati, da pomeni prva alternativa vsekakor le prehodno rešitev, dokler ne razčistimo na ustrezen način tudi drugega vprašanja.

MITJA KAMUŠIČ

Iniciativa in odgovornost pri odločanju

Demokratična in strokovna iniciativa

Prav tako kot vprašanje, kdo lahko v delovnih organizacijah odloča o posameznih problemih, je pomembno, kdo naj da iniciativo za neko odločitev.

K dajanju iniciative moramo pritegniti prav vse, ki bi s svojimi predlogi, pripombami, kritiko ipd. lahko prispevali k temu, da bi prišli do najboljših odločitev. Če hočemo to doseči oziroma če hočemo doseči, da bo tistih, ki bodo dajali iniciativo, čedalje več, je treba delovne ljudi nenehoma seznanjati z vsem, kar se dogaja, in nenehoma izobraževati. Ustvariti je treba organizacijske in psihološke pogoje za to, da se bo njihova iniciativa lahko uveljavila. Z drugimi besedami — *iniciativo delovnih ljudi je treba tudi tehnično in organizacijsko omogočiti ter psihološko spodbujati*. Nekatere oblike iniciativnosti lahko celo materialno stimuliramo, npr. dajanje predlogov za racionalizacijo, zamisli za boljšo organizacijo, za nove izdelke ipd. Ustvariti moramo tudi mehanizem, ki naj zaznava, sprejema, zbira in predaja iniciative posameznikov na pristojna mesta, kjer jih je treba analizirati, preizkušati in odločati, ali so sprejemljive ali ne.

Iniciativo lahko dajejo tudi organi in ljudje v delovni organizaciji, ki sami neposredno ne odločajo. Načelno lahko da iniciativo za odločitev, ki ima socialne cilje, vsakdo, za strokovno odločitev pa tisti, ki problem, za katerega gre, pozna. Zato lahko govorimo o *demokratični in strokovni iniciativi*.

Pri odločitvah, ki imajo socialne cilje, je važno, da pri odločanju neposredno sodeluje s svojo iniciativo čim več de-

lovnih ljudi, in to v kakršni koli obliki. Marsikdaj je bolj pomembno, kdo iniciativo da, kakor, kdo o njej odloča. Sistem delavskega samoupravljanja mora biti ravno tako občutljiv in prožen, ko gre za zaznavanje stvarnih in upravičenih želja in teženj ljudi, kot pri dokončni odločitvi o že izdelanih in proučenih predlogih.

Za demokratično iniciativo lahko postavimo nekaj načel:

1. *Demokratična iniciativa je koristnejša ali celo nujna, čim pomembnejši so socialni cilji te iniciative.*

2. *Koristneje je pritegniti čim več delovnih ljudi, da neposredno sodelujejo pri dajanju iniciative, kolikor pomembnejši so socialni cilji te iniciative.*

3. *Čim bolj pomembni so socialni cilji iniciative, tem nujnejše je ustvariti mehanizem, kjer lahko demokratična iniciativa prihaja do izraza (npr. sestanki), in mehanizem, ki omogoča, da se s to iniciativo seznanijo odločujoči organi.*

4. *Čim bolj pomembni so socialni cilji in socialne posledice posameznih odločitev, tem bolj potrebno je prej izčrpno in razumljivo formulirati delovne ljudi, ki bi jih takšne odločitve zadevale.*

Demokratično iniciativo za odločitve s socialnimi cilji je možno dati v katerikoli fazi — tudi tedaj, ko že izdelujejo strokovne analize ali je že formuliran predlog oziroma o njem že razpravljajo organi, ki o tem odločajo. Demokratično iniciativo za odločitve s socialnimi cilji je mogoče dati celo takrat, ko so bile take odločitve že sprejete. V takih primerih je treba že sprejeto odločitev znova proučiti ter ustrezno spremeniti ali dopolniti ali celo odpraviti. Demokratična iniciativa se lahko sproži na organiziranih sestankih ali na drug način, npr. s pismenimi predlogi, s kritiko, s kolektivno izraženimi zahtevami, protesti ipd.

Tudi za strokovno iniciativo velja nekaj splošnih načel:

1. *Strokovno iniciativo lahko da vsakdo, ki pozna problem, o katerem je treba odločati.*

2. *Sistem informiranja in izobraževanja mora biti takšen, da se bo večalo število sodelavcev, ki lahko dajejo strokovno iniciativo.*

3. *Ustvariti je treba sistem informacij, komunikacij, nagrajevanja in napredovanja, ki spodbuja iniciativo ter zagotavlja, da bo z njo seznanjen organ, ki o njej odloča.*

Kako je z demokratično in strokovno iniciativo v naših industrijskih in obrtnih podjetjih, nam kažejo odgovori delavcev na ankete, ki jih je zavod za organizacijo dela v Kranju izvedel v letu 1961 in 1962.

	Industrijska podjetja (5895 ank.)	Obrtna podjetja (772 ank.)
Koliko članov kolektiva razpravlja na sestankih?	44%	60,1%
Koliko članov je v nedavni preteklosti sodelovalo s predlogi za izboljšanje dela in poslovanja?	34%	41,3%
Na kaj se nanašajo njihovi predlogi?		
a) niso dali predlogov	58%	56%
b) na izboljšanje dela	20%	22,2%
c) na osebne dohodke	12,3%	8,3%
d) na drugo	4,5%	3,5%
Kdo je obravnaval njihove predloge?		
a) niso dali predlogov	58%	56%
b) delavski svet, svet delovne enote ali kolektiv	11%	13%
c) vodilne osebe	13%	12%
d) nihče	6%	7%
Koliko anketiranih lahko kaj predlaga za izboljšanje dela samoupravnih organov?	11%	18%

(Skupno število odstotkov ni povsod 100, ker na ta vprašanja niso vsi odgovorili oziroma so odgovorili kaj drugega.)

Strokovne analize

Strokovna analiza je faza v procesu odločanja. Ta faza, za katero so ponavadi zadolženi posebni strokovni organi, strokovne službe oziroma posamezni strokovnjaki, ni potrebna pri vsaki odločitvi. Le pri zahtevnejših strokovnih odločitvah so potrebne posebne strokovne analize ali celo znanstvenoraziskovalno delo.

Če presojava *vlogo strokovnih analiz* kakršnekoli vrste pri upravljanju delovnih organizacij, jih moramo presojati s treh vidikov:

1. kakšen pomen imajo pri iniciativi za razne vrste odločitev?

2. kakšen je njihov pomen za samo odločanje?

3. kakšno odgovornost imajo tisti, ki delajo strokovne analize?

Ad 1. *Iniciativa za določeno odločitev in strokovna analiza sta lahko v različnem medsebojnem odnosu.* Na primer:

a) strokovna analiza nastane na iniciativo drugih in po odločitvi drugih.

Primer: na delavskem svetu so kritizirali način razdeljevanja osebnih dohodkov in zahtevali, da se prouči gibanje osebnih dohodkov ter njihova zveza z delovnimi uspehi. V skladu s sklepom delavskega sveta je direktor naročil analitični in kadrovski službi, naj izdelata ustrezno analizo.

b) Iniciativa, da se obravnava kak problem in sprejme določen ukrep, pride od drugod (npr. iniciativa na sestankih v delovnih enotah), vendar se ustrezna strokovna služba sama odloči, da bo izdelala potrebno strokovno analizo, ter določi njen program in cilje.

c) Strokovna služba (strokovni organ, posamezni strokovnjak) na lastno iniciativo izdelava neko strokovno analizo, da bi bilo mogoče sprejeti ustrezno odločitev.

Vsi trije primeri so v praksi pogosti. V sodobnem gospodarjenju je za strokovno ustrezne ter ekonomsko učinkovite odločitve potrebno čedalje več solidnih strokovnih analiz; pri tem pa ni toliko važno, kdo da iniciativo za to. Toda če hočemo priti do vseh potrebnih strokovnih analiz, morajo dati iniciativo vsi organi v delovni organizaciji ter tudi sami delovni ljudje neposredno, pa tudi strokovnjaki sami, ki so po službeni dolžnosti odgovorni za določeno strokovno področje.

Ad 2. *Tudi medsebojno razmerje med strokovnimi analizami in odločitvami je lahko trojno.* V prvem primeru je strokovna analiza samo dokumentacija, s katero si odločujoči organi lahko ustvarijo mnenje ter temu ustrezno odločajo. Tako funkcijo imajo strokovne analize v obliki periodičnih ali posebnih poročil, statističnega gradiva ipd. Te strokovne analize pripravljajo različne strokovne službe stalno po programu svojega dela, včasih pa po posebnem naročilu. S temi analizami se seznanijo vodilni kot tudi predstavniški organi, pa tudi delovni ljudje neposredno. Največkrat imajo informativni in kontrolni značaj.

V nekaterih strokovnih analizah je tudi že naveden predlog ali mnenje o tem, kakšna naj bo odločitev, vendar odlo-

čujoči organi sami odločajo o vseh elementih tega predloga. To je zlasti značilno za analize štabno-analitičnih služb, ki jih uporabljajo vodstveni organi. Kadar sprejemajo odločitve predstavniški organi ali neposredno delovni ljudje, pa to razmerje med analizami in odločitvami ne zadošča. Predstavniški organi ali celo delovni ljudje neposredno ne morejo vselej odločilno presoditi in oceniti vrednosti strokovnih analiz ter samostojno odločiti o vseh strokovnih elementih posamezne odločitve.

V nekaterih primerih strokovni organi hkrati s strokovnimi analizami odločijo tudi že o nekaterih strokovnih elementih odločitve. Take vrste odločitve so razne recenzije, revizije, pa tudi nekateri tehnični in drugi projekti, plani, kalkulacije ipd.

Ad 3. Strokovne analize pripravijo ponavadi delovni ljudje na posebnih strokovnih delovnih mestih (v strokovnih službah), včasih tudi vodilni ljudje na svojem področju ali pa tudi kot izredno dodatno nalogo. Kadar opravljajo strokovno analizo delovni ljudje kot svoje redno delo, so zanjo in tudi za vse njene posledice strokovno (delovno) odgovorni. Od kvalitete njihovih strokovnih analiz so med drugim odvisni tudi njihovi osebni dohodki, njihovo napredovanje, pa tudi premestitev na manj zahtevno delovno mesto oziroma odpoved, če niso kos zahtevanim nalogam. Če pa posamezniki opravljajo strokovne analize kot izredno dodatno delo, so od njih odvisni njihovi osebni dohodki in napredovanje, ne morejo pa biti zaradi njih premeščeni na manj zahtevno delovno mesto ali odpuščeni. Vendar moramo vedeti, da so tisti, ki morajo izdelovati strokovne analize, odgovorni samo za vestno, strokovno in pravočasno izdelavo analize, ne pa tudi za odločitev in njene posledice. Torej niso delovno ali kako drugače strokovno odgovorni, če odgovorni organi ne razumejo ali ne sprejmejo njihove analize in njihovega mnenja (predloga), in tudi ne, če so odločitve, sprejete na podlagi njihove analize ali predloga, imele škodljive posledice za delovno organizacijo. Delovni ljudje na strokovnih delovnih mestih niso vselej strokovno ali kako drugače zadolženi za to, da bi sami dajali iniciativo za določene odločitve ali da bi na podlagi kakršnekoli iniciative izdelali ustrezno strokovno analizo. Vendar so delovno oziroma strokovno odgovorni za to tedaj, če je to redna dolžnost na njihovem delovnem mestu.

Kakšna pa je odgovornost strokovnjakov, če hkrati s strokovnimi analizami dokončno odločijo tudi o nekaterih ali o vseh strokovnih elementih pri neki odločitvi? Vsekakor so

strokovno odgovorni za izvedeno analizo. Toda ali so odgovorni tudi za samo odločitev in njene posledice oziroma kako so zanj odgovorni? Za odločitev in njene posledice so strokovno odgovorni samo, če je bila njihova strokovna analiza napačna. Za vse nepredvideno ter za vse tiste strokovne in druge elemente, ki niso bili predmet njihove analize in njihovega odločanja, pa niso odgovorni. Vsekakor pa so odgovorni predvsem za tiste strokovne elemente odločitve, o katerih so sami odločili. Drugi organi upravljanja so za nepravilne odločitve glede teh strokovnih elementov odgovorni samo, če odgovarjajo za izbiro, tj. napačno izbiro ljudi, ki so jim zaupali strokovne analize ter strokovno odločanje pri nekaterih vprašanjih oziroma če jih niso nadzirali, kakor bi bilo treba.

Čeprav so lahko posamezne strokovne analize rezultat skupnega dela več ljudi, je vendar *strokovna odgovornost* za izdelane strokovne analize in strokovne odločitve *vselej individualna*. Delovno (strokovno) je posameznik odgovoren le za to, kar je sam naredil oziroma kar je bil dolžan narediti. Zato je nadvse pomembno, da je pri strokovnem delu jasno, kaj je naloga, dolžnost in odgovornost vsakega posameznika. Strokovno odgovornost lahko enako presojava pri strokovni analizi ali njenem delu in pri strokovni koordinaciji, strokovni oceni, kontroli oziroma strokovnem izboru oseb, ki opravljajo kako delo.

Odgovornost za odločitve

Odločitve lahko sprejema posameznik, kolektivni organ, lahko pa sodeluje pri odločitvah več organov, ki si pri tem na različne načine porazdelijo vloge (npr.: en organ odloča o nekaj elementih odločitve, drugi organi pa o drugih; ali pa en organ potrjuje odločitve drugih itd.). Za sistem upravljanja je pomembno, kakšno odgovornost imajo tisti, ki odločajo o kaki stvari in kakšne posledice imajo lahko zaradi tega.

Posameznik, ki o čem odloči, mora za svojo odločitev tudi odgovarjati. Ta odgovornost je objektivna, torej neodvisna od njegove krivde. Delovno oziroma strokovno odgovarja ravno tako tisti, ki je zaradi svoje površnosti nepravilno odločil, kakor tudi tisti, ki je napak odločil zaradi neznanja.

Bolj zamotano je vprašanje, ali posameznik, ki o nečem odloča, odgovarja samo za svoje prizadevanje ter za svoje znanje in druge sposobnosti, ki bi jih moral imeti za tako

odločanje, *ali pa mogoče odgovarja tudi za uspeh oziroma posledice*. Odgovor ni tako preprost. Odločujoča oseba odgovarja namreč za oboje. Uspeh in posledice so vselej odvisne od pravilnosti odločitve oziroma od sposobnosti predvidevanja ter drugih sposobnosti, ki so ali niso vplivale na odločitev. Odgovarjamo ne samo za napačno presojanje in predvidevanje, ampak tudi za to, če česa nismo ocenili in predvideli, pa bi za pravilno odločitev morali. Odgovornosti za posledice odločitev nismo razbremenjeni, če si prizadevamo in če imamo vnaprej določene sposobnosti za neki položaj oziroma delovno mesto. Odgovornost za odločitve izhaja iz vsebine in okoliščin odločitve ter obsega vse tisto, kar je potrebno za pravilno in dobro odločitev. Izjema je le tisto, česar objektivno ni mogoče predvideti in česar ni mogoče zahtevati pri konkretnem odločanju.

Odgovornost za uspeh in posledice ima vse značilnosti delovne odgovornosti, ne pa materialne odgovornosti. Odgovorni posameznik lahko zaradi napačnih odločitev izgubi položaj oziroma delovno mesto, nikoli pa mu ne bo treba poravnati škode, razen če je kriv, to je, če je povzročil škodo namerno ali zaradi hujše malomarnosti (pogoj za materialno odgovornost).

Pri kolektivnem odločanju lahko govorimo o *kolektivni odgovornosti* za odločitve le pri predstavniških organih v smislu družbene oziroma družbenopolitične odgovornosti. Zaradi napačnih odločitev lahko te organe odpokličemo ali razrešimo po postopku, ki je za take primere urejen z zakonitimi ali z internimi predpisi delovnih organizacij. Tudi pri tej odgovornosti ne gre za krivdo, ampak za objektivno odgovornost za odločitve ter za njihove posledice.

Pri predstavniških organih posamezni člani teh organov niso osebno odgovorni za sprejete odločitve in za njihove posledice, pač pa odgovarjajo družbi za svoje delo v teh organih. Ta odgovornost se kaže v tem, da jih zaradi njihovega neustreznega dela v prihodnje ne upoštevamo več pri volitvah v različne organe, v nekaterih primerih, ki morajo biti posebej urejeni z zakonitimi ali internimi predpisi, pa jih lahko celo odpokličemo in razrešimo, preden jim poteče mandatna doba. Pri predstavniških organih so posebej odgovorni nekateri njihovi člani (npr. predsedniki, tajniki ipd.) za opravljanje koordinativnega, administrativnega in vodstvenega dela pri delu teh organov.

Člani predstavniških organov niso ne individualno ne kolektivno strokovno odgovorni. Osebno strokovno odgovorni pa so člani strokovnih organov oziroma tiste vodilne osebe, ki

kolektivno opravljajo določene vodilne funkcije. Vendar je v teh primerih delovna oziroma strokovna odgovornost vselej le individualna. Vsakdo odgovarja za svoje delo oziroma za svoj prispevek pri odločitvi in tudi za to, kar bi moral storiti, pa ni storil. Direktor, vodja ali predsednik strokovnega ali vodilnega organa lahko odgovarja tudi za koordinacijo in vodstvo poteka odločanja, in sicer po načelu strokovne odgovornosti, če je ta funkcija združena z njegovim rednim delom (to pomeni, da izgubi svoj položaj in delovno mesto, če teh funkcij ne opravlja, kakor bi bilo treba); če pa to ni združeno z njegovim rednim delom, lahko izgubi samo svojo funkcijo v strokovnem oziroma vodstvenem organu. Individualna odgovornost je pri kolektivnem odločanju, če ga razčlenimo na individualne odgovornosti, v bistvu enaka kakor pri individualnem odločanju.

Tretji pogost primer odločanja je, če pri sprejemanju neke odločitve sodeluje več različnih organov (kolektivnih in individualnih, predstavniških, strokovnih, vodilnih itd.) ter vsak organ odloča o nekaterih elementih odločitve oziroma v nekaterih fazah poteka odločanja. Npr.: kak strokovnjak ali kolektivni strokovni organ odloči o nekaterih tehničnih problemih, vendar o celotnem projektu dokončno odloča predstavniški organ, tako da odobri zanj sredstva oziroma da mu da prednost pred drugimi projekti. V takih primerih je treba presoјati kolektivno in individualno družbeno odgovornost ter strokovno individualno odgovornost tako, kakor če bi posamezen organ nekaj samostojno in dokončno odločil. Delovna oziroma strokovna odgovornost posameznega strokovnjaka ali npr. direktorja se nič ne spremeni, če so njune odločitve odvisne od potrditve ali dokončne odločitve delavskega sveta ali kakega drugega organa.

Posebno vprašanje je, *ali je kak organ odgovoren za odločitve drugega organa*. Načelno je vsak organ odgovoren za svoje odločitve oziroma za tiste elemente ali faze odločitev, pri katerih odločilno sodeluje. Vendar lahko v nekaterih primerih govorimo tudi o odgovornosti za odločitev drugih organov. V vseh primerih, ko neki organ kontrolira odločitve drugega organa, je odgovoren tudi za te odločitve, in sicer v obsegu, v katerem jih kontrolira. Organ, ki voli ali imenuje druge organe, je odgovoren za pravilno izbiro drugih organov oziroma za to, da se jih razreši ali odpokliče, če odločitve, ki so jim bile zaupane, niso ustrezne ali imajo slabe posledice za delovno organizacijo.

Vprašajmo se še, ali je lahko tudi organ, ki je v nekem smislu odvisen in podrejen drugemu organu, odgovoren za

odločitve tega organa. Ali je direktor oziroma vodja delovne enote odgovoren za odločitve delavskega sveta oziroma drugih predstavniških organov? Odgovornost direktorja za izpolnjevanje predpisov ter obveznosti, ki jih ima delovna organizacija do družbene skupnosti, je določena celo z ustavo. Direktor lahko zadrži samoupravne akte, ki so v nasprotju z zakonitimi predpisi ali z družbenimi obveznostmi delovne organizacije. V teh primerih tudi odgovarja zanje, in ker zanje odgovarja, lahko tudi nanje vpliva oziroma jih zadrži ter predlaga pristojnim zunanjim organom, da jih razveljavijo.

Kako pa je glede drugih odločitev? Naloga direktorja je dajati poslovno iniciativo, organizirati in koordinirati strokovne analize, dajati svoje predloge predstavniškemu samoupravnemu organom. Kaj pa, če ti organi njegove iniciative ne sprejmejo, njegovih predlogov ne upoštevajo ter tudi ne upoštevajo strokovnih analiz? V vsakem primeru veljajo odločitve tistih organov, ki so za take odločitve pristojni. Delavski svet npr. lahko zavrne predlog o rekonstrukciji zaradi neugodnih ekonomskih posledic za delovne ljudi oziroma zaradi drugih nezaželenih socialnih posledic (npr. potrebe po prekvalifikaciji, po zmanjšanju števila zaposlenih ipd.). Direktor je dolžan izvesti sklepe samoupravnih organov ali organizirati izvedbo teh sklepov. Kaj pa, če presodi, da bo delovna organizacija zabredla v izredno slabo ekonomsko situacijo, če bo izpolnila takšne sklepe, in da kljub temu, da dobro opravlja svoje naloge, ne bo mogel ničesar ukreniti proti temu. Ali je v takem primeru dovolj, če se opraviči z izgovorom, da njegovih mnenj niso upoštevali?

Če smatramo direktorja in druge vodilne osebe predvsem za izvrševalce sklepov predstavniških organov, potem direktor odgovarja za svoje strokovno in organizacijsko delo v zvezi z izvajanjem poslovne politike in ne za poslovno politiko ter za njene rezultate. Če pa sam odločilno sodeluje pri oblikovanju poslovne politike, čeprav o najvažnejših odločitvah poslovne politike (npr. plan, splošni predpisi in odločitve itd.) dokončno odločajo predstavniški organi, potem mora prevzeti tudi odgovornost za posledice takšne poslovne politike. Ker sam ne odloča o vseh elementih poslovne politike in jih dokončno ne sprejema, mora presoditi, ali lahko sprejeto poslovno politiko delovne organizacije izpelje, ali bo ta poslovna politika prinesla predvidene ali zaželene rezultate, in tudi, ali on sam lahko to zagotovi s svojim delom. Če mora glede bistvenih elementov sprejete poslovne politike negativno odgovoriti, mora to povedati samo-

upravnim organom ter odkloniti odgovornost za posledice sprejete poslovne politike; to pa pomeni, da mora dati ostavko na svoj položaj, če samoupravni organi vztrajajo pri sprejeti politiki. To ni izsiljevanje samoupravnih organov. *To je dosledno pojmovanje odgovornosti, da vsakdo lahko sprejme delovno mesto oziroma položaj, če lahko upravičeno meni, da bo dosegel pričakovane rezultate, in da se mora temu delovnemu mestu ali položaju odpovedati, če spozna, da ne bo uspel in da ne bo mogel doseči pričakovanih rezultatov.* Dosledno pojmovana odgovornost mora imeti takšne posledice, ne glede na to, ali nekdo ne more doseči pričakovanih rezultatov, ker se noče dovolj potruditi, ali ker ni dovolj sposoben, ali ker mu to preprečujejo postavljeni okviri (zunaj ali znotraj delovne organizacije). Le tako pojmovana odgovornost lahko pripomore, da sprejmemo ustrezno poslovno politiko oziroma da postavimo na odgovorna mesta ljudi, ki so sposobni in voljni, da sprejeto poslovno politiko izpeljejo.

Torej odgovarja direktor oziroma kaka druga vodilna oseba tudi za posledice sprejete poslovne politike, s katero se ne strinja, če ostane na svojem položaju. Ni odgovoren za to, da bo sprejeta poslovna politika najboljša ali da bo dobra v vseh njenih podrobnostih; pač pa lahko, če ostane na svojem mestu, sodimo, da tudi pri sprejeti poslovni politiki delovna organizacija ali delovna enota lahko doseže še zadovoljive rezultate ter da prevzame odgovornost, da bo te rezultate z njegovim sodelovanjem tudi dosegla.

»Tehnologija odločanja«

Tehnologija je veda o določenem proizvodnem postopku. S tehnologijo proizvodnje se ukvarjajo samostojne raziskovalne organizacije, pa tudi delovne organizacije same. Pri tem zlasti odkrivajo možnosti za nadaljnji razvoj ter zakonitosti, ki vplivajo na rezultate proizvodnje. Tehnologija v najbolj uporabnem smislu pomeni tudi predpisovanje delovnega postopka, ugotavljanje normativov potrebnega časa, materiala in zaželenih kvalitete.

»Tehnologija odločanja« bi potemtakem bila veda o procesu odločanja, odkrivala bi zakonitosti v tem procesu, zlasti še, kakšne rezultate lahko pričakujemo od uporabljenih metod, ukrepov ter določene organizacije oziroma kakšne rezultate lahko pričakujemo, če teh metod, ukrepov in organizacije ne uporabljamo. Za »tehnologijo odločanja« so zlasti pomembne komunikacije med organi, ki sodelujejo pri odločanju, ter komunikacije pri delu kolektivnih organov (pri-

prava in organizacija sej). Tudi tehnologijo odločanja oziroma nekatere njene elemente raziskujejo raziskovalne organizacije s sociološkega, psihološkega, organizacijskega, pravnega stališča itd. Same delovne organizacije proučujejo tehnologijo odločanja v praktične namene zato, da potem predpišejo s posebnimi poslovnimi in drugimi internimi predpisi postopke in organizacijo odločanja.

Komunikacije med organi, ki sodelujejo pri odločanju, so lahko:

1. *komunikacije med strokovnimi in vodstvenimi organi (posamezniki) ter predstavniki organi.* Pri tem je zlasti važno definirati individualno odgovornost posameznikov kot tudi njihove naloge, pa tudi obliko strokovnih analiz, poročil itd. ter roke, v katerih jih je treba izročiti;

2. *komunikacije med samimi predstavniki organi.* Pri tem je zlasti važno določiti način te povezave ter odgovorne osebe, ki organizirajo povezavo in sprejemajo razna poročila itd.;

3. *komunikacije med člani delovne skupnosti ter predstavniki organi in njihovimi člani.* Pri tem je treba določiti način posameznih vrst povezave (informacije, ankete, predlogi, referendum, sestanki itd.);

4. *komunikacije med člani delovne skupnosti ter posameznimi vodilnimi in strokovnimi osebami.*

Na nekatere probleme pri teh komunikacijah nas opozarjajo odgovori na že omenjene ankete. (Glej tabelo na naslednji strani).

Komunikacije pri delu kolektivnih (zlasti predstavniških) organov se lahko kažejo v:

1. pripravi na sejo (zbiranje predlogov, mnenj, informacij itd.);

2. načinu dela na sejah (razumevanje, sodelovanje v razpravi, glasovanje);

3. kontroli o izvajanju sklepov.

Na nekatere probleme pri tem nas opozarjajo odgovori 558 anketiranih članov delavskih svetov; 47,3% članov trdi, da so *redno* vnaprej seznanjeni z dnevnim redom in problemi, ki jih bodo reševali na prihodnji seji delavskega sveta, 43,4% so *včasih* vnaprej obveščeni, 8% pa *nikoli*. 61% članov delavskega sveta razume obrazložitev finančnih zadev na seji delavskega sveta, 34% pa ne. 7% članov delavskih svetov pogo-

	Odgovori 5335 indu- strijskih delavcev	Odgovori 772 obrtnih delavcev	Odgovori 558 članov predstav- niških organov v indust. podjetjih
— Koliko delavcev je sezna- njenih z važnejšimi sklepi delavskega sveta?	49,5%	62%	
— Koliko jih razpravlja na sestanku o važnejših pro- blemih v podjetju, preden o njih odloča delavski svet?	39%	55%	
— Koliko jih ve, kakšne inve- sticije so predvidene v podjetju v tekočem letu?	24%	49,4%	
— S koliko člani kolektiva se člani delavskega sveta po- svetujejo pred sejo delav- skega sveta?	20,4%	37%	
— Koliko delavcev se ne stri- nja z delom delavskega sveta?	37%	32%	
— Koliko članov delavskega sveta se posvetuje s sode- lavci pred sejo delavskega sveta?			26% pogosto 62% včasih
— Kateri so vzroki, če se ne posvetujejo?			
— ne utegnejo			31%
— sodelavci se ne zanimajo			14%
— niso vnaprej seznanjeni s problemi			23%
— Koliko neposredno nadre- jeni upoštevajo predloge in mnenje delavcev?	71%	69%	
— Kaj najbolj vpliva na odlo- čitve članov delavskega sveta?			
— strokovne analize			14,2%
— politične organizacije			6%
— kolektiv			48%
— direktor in vodilne osebe			9%

sto glasuje za predlog, s katerim se ne strinjajo, 40,3% včasih tako glasuje, 51,4% pa nikoli. Na vprašanje, ali vaš delavski svet kdaj naknadno sklepa o stvareh, ki se že izvajajo, je 95% vprašanih odgovorilo, da se to dogaja pogosto, 77% jih misli, da se to dogaja samo včasih, samo 9% pravi, da se to ne zgodi nikoli. 57% članov delavskih svetov trdi, da se sprejeti sklepi vedno izvajajo, 36% pa misli, da ni vedno tako. 34% članov delavskih svetov misli, da jih najmočneje ovira pri delu v delavskem svetu to, da so premalo seznanjeni s problemi, 11% članov najbolj ovira to, da ne upoštevajo njihovih predlogov, 11% pa, da se sklepi delavskega sveta ne izvajajo.

Analiziranje, racionalizacija in funkcionalizacija »tehnologije odločanja« so pomembne naloge za izboljšanje kvalitete samoupravljanja. Marsikdaj prinesejo drobni ukrepi in drobne izboljšave celo večje rezultate kot načelna stališča. Ne smemo pa pozabiti, da racionalizacije pri »tehnologiji odločanja« lahko pomagajo pri uveljavljanju načela demokratičnosti in učinkovitosti samo tedaj, če so naša načela glede samoupravljanja jasna in če res želimo izboljšati samoupravljanje.

Variacije na temo: moralna kriza

Številni bolj ali manj znani, tako ali drugače misleči, bolj ali manj angažirani ustvarjalci na prehodu iz XIX. v XX. stoletje in v XX. stoletju izražajo s svojimi deli in v njih opisujejo »moralno krizo«, govore o nekakšni bolezni nravnosti, o brezupnem ali vsaj zelo kritičnem stanju človečnosti ter družbenosti, o nekakšnem *mrku* kulture ali civilizacije, uma, humanosti in humanizma itd. Pisanju (in drugim načinom ustvarjanja) na tej »višji ravni« ustrežajo tudi najrazličnejša zelo razširjena mnenja in prepričanje mnogih ljudi, ki sicer niso pesniki ali pisatelji, likovniki ali glasbeniki, filozofi ali predstavniki kake druge »duhovne« dejavnosti, ki pa vendarle *razmišljajo* in prihajajo do pesimističnih, preprostih moralno-relativističnih in podobnih sodb in sklepov o ljudeh, o življenju »nasploh«, o odnosih med ljudmi, o prihodnosti (kot jo pač kdo pojmuje) itd. Skratka: mnenja, da *moralna kriza je*, so dovolj razširjena vsepovsod, pa tudi pri nas — razširjena so med ljudmi različnih poklicev, starosti, slojev, svetovnih nazorov itd. (Celo, če je »moralna kriza« izpovedana, neposredno izražena v demagoški pozi, kot neavtentična moderna gesta, kot družabna leporečniška puhlica, to *vprašanja* o »moralni krizi« ne more izbrisati iz kroga najvažnejših etičnih tem; že način, ki ga tu omenjamo, govori zoper to, da imamo opravka z namišljenim problemom: gre le za *pseudo-modus*, ki priča o realnosti problema.)

Zavest o prisotnosti moralne krize (in vsa realnost, ki se na najrazličnejše, bolj ali manj adekvatne načine zgošča v njej) je dovolj važen razlog, da poskušamo vedno znova in znova poiskati možnosti za smiselne odgovore o bistvenih značilnostih *krize*, o njenem značaju. Navsezadnje je »kriza« le toliko časa skrivnostna (ali bolje ter preprosteje — *prazna beseda*, dokler ne razčlenimo in vsebinsko ne fiksiramo njenih pomenov. Pomeni kritičnih moralnih situacij so določena obča »svetovna« oz. »epohalna« in specifična (vertikalna-časovna in horizontalna-prostorna) obeležja; gre za obeležja

kulture in človečnosti. Prvi nivo, nivo povezanosti in enotnosti sveta ali epohe, je pomenska splošnost; drugi nivo je sfera posebnih situacij in razlik, lokalnih tradicij in distanc — vsega tistega, kar se že neposredno »dotika« konkretnosti (v našem primeru) — človeške in medčloveške; (tj. *vsakdanji etos*).

Težiti k popolnemu opisu značaja in geneze moralnih situacij na mikronivoju bi bilo nesmiselno: življenje je neskončno pestro, globoko in zapleteno... Toda prezreti mikronivo se pravi zapraviti neposredne možnosti za soočenje z življenjem, z moralnimi problemi, ki jih poraja. »Moralist« je ujet med splošno in posebno, njegovo nenehno tveganje pa je razmerje do posameznega, do neskončnega *gradiva*; prav tu najde (če išče) novo, tu so dane (v mnogoterosti vsega drugega) kali izvernih možnosti, semena napredka. Predvsem od tod črpa utemeljitve za svoje *resnične* (resnica je *m e r a* subjekta na objektu, ki nikoli ne doseže absolutno-univerzalnega, nad-historično-človeškega, nad-praktično-epohalnega) ali *lažne*, sodobne ali anahronistične, smiselne ali nesmiselne, revolucionarne ali konservativne, perspektivne ali fiktivno-utopične itd. pozicije in sugestije, sodbe in sklepe. Tu je izvir tistih *je in treba je*...

Ta »moralistova« situacija, njegova *naloga*, da pozorno opazuje, adekvatno opisuje, z mero odmišlja in posplošuje, tvegano ocenjuje in vrednoti itd., še malo ni podobna mirni (čeprav naporni) graditvi zaokroženega, kompaktnega etičnega sistema. Urejenosti znanja oz. vedenja na tem področju si skoraj ni mogoče predstavljati, čeprav si »moralist« prizadeva zaježiti ocene, uokviriti veselje... vsaj za hip. Tudi ta poskus vsaj delno razjasniti vprašanje o moralni krizi je v vseh pogledih nekaj čisto drugega kot harmonična podoba etike (»praktične filozofije« je v tem sestavku samo toliko, kolikor jo zahtevajo neogibne teoretične precizacije nekaterih pojmov — vse drugo je meditacija, poskus, »doksa«; narava vprašanja je takšna...).

Dve svetovni vojni in z njima bolj ali manj neposredno povezani akti zoper človečnost, zaskrbljujoče deformacije in negativne metamorfoze v različnih sferah človečnosti (od kriminala do degeneracij na področju kulture, od plime individualizma do cinizma visoke politike, itd.); nekje teptajo človeka avtoritarni režimi, drugje ljudje druge barve, nekje ga muči majhnost spričo veličine vsega, kar ga obdaja, drugje je predmet »varuštv« tujih ideoloških, gospodarskih, militarističnih in drugih varuhov; prav vsi pa smo izpostavljeni neki potencialni, čeprav premeteno skriti in močno zastra-

ženi, pa vendarle menehno prisotni smrti, ki jo je ustvarila imenitna vrhunska znanost ter jo dala v roke... težko je reči, *komu* — še posebej kar zadeva prihodnost. Fenomeni *krize* so najrazličnejši: od tistih, ki jih stežka obsežejo in le pomanjkljivo interpretirajo debele knjige, do onih, ki nas o njih lahko zadovoljivo poučijo časopisni članki. Morda bi bilo treba reči, da je prav tu — v področju *vprašanja o moralni krizi* — marsikaj, kar čutiš nejasno boleče na lastni koži; odgovor oz. pojasnilo iščeš leta in leta v knjigah in pri ljudeh, pa ne najdeš...; sam pa tudi ne znaš opisati, izraziti. (Npr.: Zanos navdušenega ustvarjalca, ki traja mesece in mesece, pa tisti tesnobni trenutek, ko celotno njegovo bitje prevzame kar najbolj jasna zavest o nesmislu in odtujenosti tega, kar počne in kar ima za jedro in »substanco« svojega bivanja.) Težko bi bilo dati popolno pojasnilo na vprašanje — ali so *občutja* moralne krize, temne lise in mračni trenutki človekovega samozavedanja in samozaupanja intenzivnejša in bolj razširjena, kot so bila v prejšnjih kulturah oz. civilizacijah; še bolj brezupno bi se bilo vpraševati o kvaliteti teh občutij v definitivni preteklosti. Sicer pa je možnost takšne ali drugačne moralne krize ali krize zavesti dana s človekom, z njegovo zavestjo in moralno samozavestjo (vestjo) — s *človekom* kot »protinaravnim bitjem«, z demiurgom, ki se je odločil, da bo ravnal po svoje, mimo naravnega, »neosveščenega« determinizma, zoper »bogove«; (človek-stvarnik si pravzaprav ustvarja bogove zato, da jih negira, premaguje; pojem *bog je mrtev* je ena izmed osnovnih, »večnih« karakteristik človečnosti: resnični stvarnik »zlorablja« fiktivnega stvarnika za svojo prostost in zoper svojo prostost, vali nanj odgovornost in si jo potem znova prilasča).

Zelo zanesljivo lahko trdimo (za naše stoletje), da je *bistvo* vsega, kar imenujemo »moralna kriza«, stvarni izraz in odsvit velike prelomnice, prehodnega obdobja iz kapitalizma v socializem. Razpadanje kapitalističnega svetovnega sistema in njegovih temeljnih institucij in pglavitnih struktur vseh nivojev, pa rast in razvoj socialističnega svetovnega sistema, ki rezultira iz delavskega (predvsem komunističnega) gibanja in ki se historično, akcijsko-smotrno povezuje z narodnoosvobodilnimi in protikolonialnimi gibanji (predvsem na ideološki, humanistični osnovi aktivne koeksistence so bili doseženi najpomembnejši in najbolj perspektivni rezultati povezovanja socialističnih in progresivnih sil: aktivna koeksistenca je nova kvaliteta, historično-adekvatni *pojem* ali vsebina splošne kategorije — proletarskega internacionalizma). Zdi se, da so družbeni premiki vseh vrst po-

vzročitelji moralne krize, saj so v svojem človeškem aspektu velika obremenitev; in obremenitev je lahko marsikaj — fizično in duševno trpljenje, boleče spremembe v obče- vanju in v odnosih nasploh (že sprememba sama po sebi je neke vrste rušenje ravnotežja, vsaj *začasno*) itd. Na svoje- vrsten način premiki pritiskajo, *obvezujejo* in frustrirajo — na določen, specifični način svoje protagoniste in spet dru- gače svoje antagoniste. Razredni boj, konflikti, ki jih po- vzročajo neadekvatne, anahronistične strukture in nenor- malnosti v različnih deželah z različnimi družbenopolitičnimi ureditvami, izviri sovraštva in drugih emocij ter ta čustvena stanja sama v znamenju Freudove kategorije »mortido« ro-jevajo in ohranjajo stalno napetost z negativnim predzna- kom, napetost, ki hromi ustvarjalnost na vseh področjih. Res je sicer, da so nasprotja in protislovja gonilne sile napredka, toda fizične in psihične pa (še posebej) moralne *energije* se vendarle trošijo — izginjajo v »negacijah«, v destrukcijah; razen tega so gonilne sile napredka le nekatera protislovja in nasprotja — tista, katerih konkretni družbeni nosilci, ini- ciatorji so progresivne družbene skupine, revolucionarni raz- redi na *poti napzgor*, iz »razreda po sebi« v »razred za se- be«...; če revolucionarni faktorji delujejo v »smeri« nega- cije in destrukcije, je ta dejavnost vselej le »del« celotne aktivnosti in poslanstva, čigar poudarek mora biti in je na *ustvarjalnosti*; *revolucija* je vselej aktivnost, *praksa*, usmerjena k »sintezi«.

Antinomije oz. antiteze idejnega ali splošno kulturnega značaja osvetljujejo svojevrstne aspekte in karakteristike *krize*. Naj na tem mestu uporabim le bežno skico: panlogizem in optimizem Hegla v razmerju do nirvane in pesi- mizma Schopenhauerja, konstruktivni, celostni, »praktični« Marx pa agresivni, voluntaristični in razklani duh Nietzsche- ja. In še: zgodnji Freud s svojim brezkompromisnim biolo- gističnim scientizmom, polnim zaupanja v odrešilno poslan- stvo psihoanalize, in pozni, stari Freud, ki se zamisli nad svojimi snovanji v luči vsega tistega, kar se je zgodilo v prvih dveh desetletjih XX. stoletja. In še: na eni strani Leni- nov izčiščeni *proletarski* eros, etos in logos ter na drugi stra- ni pragmatistični, dogmatični in proti-zgodovinski mit ter avtoritarni, hierarhični sistem Stalina.

Konkretno moralno situacijo neke družbe je mogoče v začetni fazi opisati tako, da pozorno pregledamo, analizi- ramo in ovrednotimo (tu so težave največje zaradi *meril*) emo- tivno situacijo; »moralista« zanima kakovost čustvenosti, ki se najizraziteje kaže pri najbolj izrazitih (najbolj razgiba-

nih, aktivnih) ljudeh v tej družbi; rezultati socialne psihologije (če so) o emotivni problematiki oz. sferi (osebni in medosebni) govore o *splošnosti*, ki »moralista« usmerja ter ga potrjuje ali korigira v njegovih poprejšnjih mnenjih ali ocenah situacije. *Splošnost*? Če je »moralist« sklepal najprej na področju in iz »snovi« *izrazitega* in *izjemnega* (v najrazličnejših pojavnih oblikah), mu družbena znanost — v tem primeru socialna psihologija ali psihologija osebnosti — posreduje *poprečno* in *vsakdanje*; s tem je dana možnost primerjanja, izpopolnjevanja in poglobljanja; sicer pa tudi znanost lahko ponudi »ekstremno«, »izrazito« (npr. nevrologija, psihiatrija, psihoanaliza) *gradivo*, ki je za obravnavano problematiko nadvse pomembno. Izrazit primer in dokaz za to je Frommova *Zdrava družba* ipd.

Živo, neposredno moralno izkustvo ljudi pa njihova čustvena angažiranost ali neangažiranost se povezujeta; gre (v določenem aspektu) celo za *enoto*. Prisotnost ali odsotnost določenih čustvenih stanj v ljudeh in med ljudmi v dani družbi odgovarja dovolj zanesljivo in sila zgovorno (še posebej, če gre za *odsotnost*, degeneracijo ali resno znižanje »tonusa«) na vprašanja o *dejanski* družbenosti. Naj povezanost med čustvenostjo in moralnostjo vsaj nekoliko preciziramo: vprašanja o čustvenosti so za moralno problematiko (in za problematiko moralne krize še posebej) neogibna *predvprašanja*; sicer pa nekateri psihologi govore o moralnih čustvih kot o podvrsti višjih, kompliciranih čustev. Emocije so *prvi utrip* človeka v določenih odnosih z drugimi ljudmi, so *refleks* in *izraz*, »snov« in »medij« neposredne človečnosti. Tudi če se moralna kriza kaže delno kot »razbitje uma«, kot regresija in degeneracija intelektualne aktivnosti oz. kot določena negativna deformacija intelektualne aktivnosti oz. kot določena negativna deformacija mišljenja, ne moremo in ne smemo odvrniti pozornosti od svojevrstnega vpliva emotivnosti na te procese: emotivno je v marsičem tisto, česar še ne moremo *do konca* pojasniti; sfera t. i. »podzavesti« ali nezavedanje, tisto *nedopovedljivo* in *neizrekljivo*, »iracionalno« in »intuitivno« — vse te *problematične* teme, »problemi ostanka«, so vprašanja človeškega bitja in zato moramo biti nanje *pozorni*, četudi ne poskušamo najti *dokončnega* odgovora. Nenehen napor interpretira je od časa do časa uspešen; omenjene »problematične teme« niso nezavzetna trdnjava, le instrumentarij, ki je potreben zanje, je specifičen (nekaj te problematike je avtor te meditacije začutil v delih o zen-budizmu japonskega filozofa D. T. Suzukija). Tu nakazane teme so »problematične« za klasično

»zahodno« misel; sodobna prizadevanja so v marsičem že zavrgla predsodke, tako vulgarno-materialistične kot tudi dogmatično-racionalistične in didaktično-prosvetljske.

Ko razmišljamo o socialistični morali in še posebej o moralni krizi, naš položaj ni najlažji. Problemi prehodnega obdobja iz razredne meščanske v brezrazredno socialistično družbo so težavni in nejasni zaradi mnogih paralelnih in prepletajočih se procesov v družbeni ter razredni strukturi, v materialni (bazični) in duhovni kulturi (v območju družbene zavesti). *Vse se spreminja, vse teče* — piscu preti nevarnost, da ne bo upošteval kake kvalitativne spremembe, da ne bo dojel dialektičnega značaja te ali one temeljne kategorije in se tako znašel v metafizični pozi(ciji), *onstran stvarnosti*. Nujnost čim širšega *soočenja* s stvarnostjo, napornega *iskanja* ustrezne teoretične poti ter dognanega *prevrednotenja* vrednot, ki iz obojega rezultira kot temeljna »moralistova« naloga — to je situacija pisca o moralnih temah prehodne dobe. (Na tem mestu bomo skušali načeti nekaj vprašanj in sugerirati nekaj možnih odgovorov nanje — vse seveda v relaciji na *vprašanje o krizi*.)

Pri nas je (npr.) zelo razširjeno mnenje, da je bila ljudem »odvzeta« krščanska morala, krščanska orientacija za življenje oz. za odnose in osebe, intimne probleme, »dano« pa jim ni bilo nič takega, kar bi to *moralo* zamenjalo, ustrezno in ekvivalentno nadomestilo. (Ta teza sama po sebi odlično reprezentira ideologijo, iz katere izvira: ljudem je mogoče »dati« in »vzeti«; človek je trpni objekt, nikoli dejavni subjekt; treba mu je sestaviti »moralni kodeks«, črno-belo moralko — vse to bo le sprejemal, podrejen in ponižan...) To tezo, izraženo tako ali drugače, spremljajo trditve o splošni demoralizaciji (predvsem kar zadeva spolnost, odnose med starši in otroki, kriminal itd.), o moralni krizi, ki se kaže kot neodgovornost in »grešnost«, pa strah in »neurenjenost« ker (tako pravijo) ni več *opore*, *temelja*, večne in vse-mogočne božje avtoritete, ki po eni strani združuje občo dobroto, ljubezen do bližnjega, upanje in vero, po drugi strani pa predstavlja vedno prisotno, absolutno *pretnjo večnosti* vsakemu aktu *zoper sebe*, *zoper neskončno popolno nra*stveno *esenco*. Ti očitki ateizmu, da je povzročitelj moralne krize, so v svojem bistvu anahronizem par excellence. Ne moremo zanikati, da *padeč bogov* ni ustvaril neke *krize*; toda ta kriza ima progresivni značaj, je nujna, potrebna, revolucionarna *o b r e m e n i t e v*. Tovrstna kriza pogloblja, utemeljuje novo socialistično človečnost. Ateizem vrača člo-

veku, kar mu je bilo odtujeno: vrača mu moč, ugled in veličino bogov; je protest zoper najgloblji padec človečnosti, zoper eno izmed najhujših moralnih kriz — torej je v svojem bistvu proces osvobajanja človeka in negiranja, transcendiranja moralne krize. Absolutna, heteronomna morala krščanstva je zaslužnjujoča; v njej ni prostora za človeka, avtonomnega in svobodnega ustvarjalca. Fiktivne tolažbe vseh vrst, vzdrževanje anahronističnih vzorcev za medčloveške odnose, ohranjanje »idealnih« osebnostnih lastnosti in karakteristik — vse to s človekom, kakršnega potrebuje samoupravljanje, socializem, ne more imeti nobene zveze; vse to mrtvi in petrificira, uničuje dinamiko nastajanja in razvoja novih odnosov, krni osebnost — njeno dejanje in misel. Stanje bi bilo veliko bolj *kritično*, če o takšni, le navidezni moralni krizi ne bi mogli govoriti — če je ne bi bilo.

Podobno kot religija in teologija tudi birokratizem in tehnokratizem v vseh svojih pojavnih oblikah degradirata človeka na pasivni objekt, na mrtvo, zunanje iniciative potrebno snov. Pokojni filozof dr. Marijan Tkalčič je v enem izmed svojih sijajnih predavanj v Ljubljani pred devetimi leti primerjal moralno situacijo, ki jo ustvarja vera, s tisto, ki jo ustvarja birokratizem. Oglejmo si nekaj analognih podob: vsemogočno *politično božanstvo*, ki drži v rokah vse vrvi in niti, ter njegovi *tostranski predstavniki*, pritlikavi izvrševalci etatizma, recitatorji mitov, čuvarji in molčeči razlagalci skrivnostnih naukov, čudodelnih obrazcev... Vera v čudeže, v nezmotljivost, pripravljenost za popolno podreditve in poslušnost; bobneče pridige in spokorniške molitve, anateme in masohizem; *komunikacije* šepetanje v spovednicah, vzgoje in izobraževanja v semeniških in pri mašah; koncili, ki kažejo *pravo pot*; institucije *vojskujoče se cerkve* in *inkvizicije* pa *šeriatska sodišča*; apriorna antipatija in negativistični odnos do realnih rezultatov družbenih ved, do kreativne, družbeno-kritične umetnosti in do tiste filozofije, ki noče biti sholastika in ki se ne da degradirati v *služabnico* — v tem primeru *politike*... Jugoslovanski narodi so okusili na lastni koži pritisk in šikane, grožnje in druge nizkotne geste, ki so bile »zunanje-politične metode« Stalinove *teokracije* in ki so še vedno »mednarodna politika« tistih, ki zunaj sovjetskih meja gojijo to *miselnost in prakso* za svoje lastno ljudstvo in za druge narode; jugoslovanski delovni ljudje, osveščene socialistične sile, ne pozabljajo, da so birokratske in tehnokratske tendence pa njihovi konkretni družbeni nosilci *prisotni* tudi v naši družbi; zavest o tej prisotnosti je razlog za *mnenja* — da moralna kriza je, da so dani

pogoji za njen nastanek ali za poglobljanje, da nastopajo njeni momenti in prvine, ki so ali »samo ostanki« ali »nove kali« itd.

Na mikronivoju se pojavljajo negativne, protisocialistične, birokratske in tehnokratske težnje vedno znova in znova, v vseh mogočih pojavnih oblikah... *Sovražnik je med nami in v nas samih*. Kljub boju, kljub prizadevanju proti tem težnjam so dane določene možnosti, da odgovorimo na vprašanje o moralni krizi afirmativno, toda le o *moralni krizi* kot neogibnem refleksu, kot posledici gigantskega svetovnozgodovinskega premika... Naj moralno krizo označimo kot nekaj, kar bo zanesljivo izginilo samo po sebi? To bi bila kapitulacija pred *moralno problematiko*, kapitulantstvo pred potencialno grožnjo in pred aktualnimi pojavi *krize*. Gojiti bodisi pesimizem, bodisi optimizem bi bilo več kot nestvarno. Realna pozicija: zavest o krizi in o nujnosti poglobljanja realne, perspektivne humanosti, *praktičnega humanizma* — s a m o u p r a v l j a n j a, Marxove, Engelsove in Leninove *vizije*. Vprašanje o moralni krizi, o vseh mogočih razpokah in temnih lisah človečnosti in družbenosti, omenjenih in neomenjenih, si moramo predstavljati in zastavljati le kot vrsto *praktičnih vprašanj*, ki zahtevajo dejavnih, ustvarjalnih »odgovorov«. Področje boja za socialistično moralo je celotna družba in celo vsaka *osebnost* v tej družbi (pod pojmom »osebnost« si predstavljamo intimni svet posameznika, ki je tako ali drugače socializiran, lahko pa tudi asocialen). Nekaj *praktičnih vprašanj* na mikronivoju: Ali smo storili dovolj zase in za svojega sodelavca ali znanca, da bi bili odnosi, ki nas povezujejo, zares odkritosrčni? Ali vemo za primere, da ta ali oni ni ukrenil ničesar zoper nemoralni akt nekoga samo zato, ker je vedel, da njegova intervencija ne bo uspešna? Ali vemo za kak izrazit primer karierista in konformista, ki odločno uspeva, čeprav mnogi vedo, kakšna je njegova resnična moralna podoba? Ali je bilo res storjeno vse, da bi se v *sferi posebnega in posameznega* učinkovito insistiralo na *odgovornosti* — ne glede na osebo, temveč v interesu *stvari*? Ali sem res pripravljen popolnoma odkrito govoriti vsepovsod in zamolčati le tisto, kar bi lahko mojega sočloveka prizadelo? Ali sem dovolj storil za svoj intelektualni razvoj in se angažiral le tam, kjer sem vedel, da lahko resnično koristim ljudem? Ali niso v meni še vedno ostanki meščanske miselnosti — individualizma, koristoljubja ipd.? Ali sem na svojem položaju res takšen, da mi je enako blizu vsak človek, ne glede na razlike?... Kako me doživljajo ljudje *kot človeka?* itd?

To so nekatera izmed vprašanj, ki bi si jih morali vedno znova zastavljati in se ravnati po odgovorih, ki jih je včasih prav težko izoblikovati, še mnogo teže pa se je odločiti za način življenja, ki ga sugerirajo. (Mnogi znani psihologi pretirano odkritost in kritičnost pa načelnost resno odsvetujejo — na temelju mnogih izkušenj in zares solidnega vedenja o »človeški naravi«; priporočajo mero, prilagodljivost in še več uspešnih metod, ki jih uporablja uravnotežen, zrel človek, da je njegova *pot* manj naporna; res je, da so to meščanski psihologi in da je njihove nazore treba vsestransko kritično osvetliti, preden se odločimo za to ali ono tezo; na tem mestu nimamo namena globlje poseči v problematiko razmerja med »praktično filozofijo« in uporabno psihologijo.) Premislimo samo še ta vprašanja in poskušajmo nanje odgovoriti — obširneje vsak zase: Kateri ljudje, ki jih poznamo, so »uspeli«, »se uveljavili«, in katere so njihove glavne lastnosti (značajске, moralne, družabne)? Proučimo čimveč konkretnih primerov, da bo naša končna podoba, naš končni odgovor na to vprašanje oprt na dovolj izkustvenega gradiva. — Kaj naj v naši družbi svetujeta psiholog in »moralist« ljudem? Ali naj oba svetujeta isto — ali pa bo psiholog svetoval eno, »moralist« pa drugo? Ali naj sugerirata manj naporno, moralno-neambiciozno meščansko varianto — ali pa naj svetujeta nekaj težavnejšega, bolj izjemno-človeškega, našega? (Ta vprašanja so kar se da resna in nikakor provokativna; misliti je treba na ljudi, na to, da jim bomo ponudili *najboljše*. Demagogija, ideološko napihovanje pred ljudmi, je smešna in nesmiselna kompromitacija *idej*, ki se na jeziku »moralizirajočega demagoga« pokažejo kot spake; mnoge tehtne moralne ideje je mogoče popolnoma uničiti — s primitivizmom in z nedovoljenim simplificiranjem; še posebej pri diskusiji o morali se je treba izogniti vsakršni demagogiji. Demagog je duhovni rabelj revolucije.)

Zastavljamo si konkretna in stvarna vprašanja o realnih značilnostih in momentih moralne krize. Pozorno motrimo svojo moralno lastnost. Storimo vse za poglobljanje socialističnih družbenih odnosov. (To je kratek, vsekakor konstruktiven odgovor na vprašanje o moralni krizi.)

VLADO SRUK

Pravna pomoč in varstvo pravic državljanov

Nova ustava poudarja svoboščine in pravice državljanov. Ne gre le za klasične pravice, temveč za popolno osvoboditev človeka, kar ima svojo resnično podlago v samoupravi. Vse te pravice so odvisne od krepitve materialne moči družbe, razvijanja družbene zavesti in ne malo tudi od služb, katerih pomoč lahko državljanji in delovne organizacije poiščejo za uveljavitev vseh pravic.

Žal velja še marsikje prepričanje, da je pravna služba izraz birokracije, odvetništvo in druge oblike službe pravne pomoči pa naj bi bile ostanek prejšnje družbe. Nekateri tudi menijo, da pravnik ni sposoben spričo »paragrafarske« usmerjenosti prisluhnuti družbenemu dogajanju, po njihovem naj bi bil tog in formalist. Resnici na ljubo je treba priznati, da so marsikateri pravniki res taki, da pogosto gledajo na družbene pojave zelo formalno, da skušajo nove odnose razlagati z zastarelimi avstrijskimi predpisi ali pa nesmiselno togo uporabljajo nov predpis in pozabljajo, da imajo opravka z ljudmi. Vendar zaradi nekaterih izjem ni mogoče pritrditi skrajnim gledanjem na pravno službo in dati prav tistim, ki zanemarjajo pravne predpise, pa čeprav jih je sprejela naša družba kot izraz novih odnosov. Taka napačna stališča vnašajo v naše družbene razmere pojave nezakonitosti, ki imajo politične posledice v obliki nezadovoljstva prizadetih državljanov.

Pravniki pogosto nastopajo proti nekaterim pojavom, zaradi česar jih kaj radi razglašamo za ljudi brez družbenega posluha. V mislih imam dvoje reči, širšega in ne samo ozko pravnega pomena.

Morala je razreden pojav; vsak razred ima svojo moralo. V praksi pa se pogosto vprašujemo, kaj je moralno. Pri tem ne moremo mimo nenavadne ugotovitve, da pozna pojem morale včasih kaj raznovrstne izjeme. Nekateri mislijo, da je ta ali oni negativni pojav za ožji krog moralen nasproti širšemu. Delovni organizaciji se zdi včasih moralno, da izigra družbenopolitično skupnost, tej slednji pa, da izigra širšo skupnost itd. Takih »moral« je precej v praksi in so v našem političnem življenju dobile ime »koristne malverzacije«. Kljub jasnim stališčem najvišjih organov ZKJ se srečujemo s takimi pojavi, ki so lokalistično obarvani in silijo določene ljudi

v kazniva dejanja — falsifikate, zlorabe službenega položaja, goljufije potrošnikov itd. Tako ravnanje, ki prinaša kratkovidno korist ožji skupnosti, pa nujno deformira prizadete delavce in jim zamegljuje pojem o morali. Niso redki primeri, da take izjeme spremljajo tudi osebna okoriščanja. S tem so posredno prizadeti, včasih pa tudi neposredno, številni državljani in seveda, družbena skupnost. Pravnika, ki nastopa proti takim pojavom, kaj hitro obsodijo, da je formalist, pa čeprav bi moralo biti tem »sodnikom« jasno, da socialistična morala ni mozaik majhnih moral, temveč, da je to enoten, povsem jasen pojem.

Osebna odgovornost je pravni pojem, vendar v posledici močno političen. Ni mogoče vse spodrsnjaje v gospodarskem in drugem družbenem življenju pripisati objektivnim okoliščinam, kot na primer naj bi bile posledice škodljivih, neprestudiranih in slabo sestavljenih pogodb, nezakonitih odločb in pravilnikov. Takı pojavi »objektivnih vzrokov« se kaj čudno ujemajo z odklanjanjem strokovnjakov, z mojstrsko prakso, izvirajočo še iz fevdalnega in zgodnje meščanskega družbenega obdobja, kar nekateri štejejo za še vedno možno obliko gospodarskega in drugega družbenega delovanja. Napake, ki v resnici pomenijo osebno odgovornost, njihovi povzročitelji skušajo pogosto skriti pod plašč samouprave, saj so v sili dobrodošli tudi zapisniki s sej samoupravnih organov. Potrebno je razčistiti pojem osebne odgovornosti in po drugi strani odgovornost za sklepe samoupravnih organov. Politično nevzdržno je, da bi trpeli gospodarsko ali drugačno družbeno škodljivo ravnanje in ga razglašali preprosto za kolektivne grehe, za katere naj bi nihče ne bil odgovoren, ter s tem in z drugimi besedami nekako zanikovali osnovo našega družbenega sistema, samoupravo. Neredko doleti pravnik, ki načne to vprašanje odgovornosti, skrite za sklepi samoupravnih organov, očitek, da je njegovo znanje kaj revno, da se še ni dokopal nikamor naprej od starega klasičnega prava, ki ni znalo postaviti norme brez sankcije.

Prav pri obravnavanju teh dveh pojavov, ki imata številne posledice za posameznika in družbo, ki posegata v pravice človeka, se neredko srečamo s čudnim odnosom do pravne službe.

Pomembnost in potrebnost pravnih služb in posebej še službe pravne pomoči bi rad prikazal s statističnimi in drugimi podatki s področja nekdanjega koprškega okraja. Prav ob teh podatkih bo jasno, da so posledice nerazvite pravne službe in pravne pomoči močno politične, saj ovirajo mnoge

državljanke, da bi uveljavljali svoje, z ustavo zajamčene pravice in svoboščine.

Najprej bi obravnaval podatke, ki se nanašajo na delovne organizacije v gospodarstvu. Nekdanja gospodarska zbornica je lani anketirala 107 organizacij (upoštevane so bile vse večje). Od teh imajo pravnike le v 23 organizacijah, in sicer 46. Od navedenih ima prvo stopnjo študija le 24, od vseh pa imata le 2 sodni ali odvetniški izpit, ki usposablja pravnike, da lahko zastopajo podjetja pred sodišči. V anketi je bilo vprašanje, kdo rešuje pravne probleme. Odgovori nam povedo, da nekaterim vodilnim tovarišem v delovnih organizacijah nikakor ni jasno, kaj obsega panoga pravne znanosti, saj so med drugim odgovorili, da opravljajo to delo kadrovske referenti, računovodje in celo komisija. Anketa je imela med drugim tudi namen ugotoviti, ali so gospodarske organizacije zavzete za formiranje služb pravne pomoči, ki bi jim pomagale pri reševanju sporov, sestavljanju pogodb, urejanju notranjih predpisov, delovnih razmerij itd. Od organizacij, ki nimajo urejene pravne službe v celoti, jih je le 27 odgovorilo, da bi bile pripravljene skleniti pogodbe s službo pravne pomoči, 35 jih je odgovorilo negativno, 31 pa jih lahko prištejemo slednjim, ker so izrazile razne pomisleke. Če bi obveljala miselnost, ki jo izraža ta anketa, ne bi mogli pričakovati sprememb na bolje. Kadar se zaplete gospodarska organizacija v spor, ki ga obravnava sodišče, gre običajno za večje odločitve. Zato bi pričakovali, da bodo organizacije vsaj v teh primerih iskale pomoč kvalificiranih pravnih služb. Od vseh anketiranih organizacij jih ima le 19 stalnega zastopnika (večina iz goriškega področja). Razumljivo je, da stalni zastopnik bolje rešuje probleme, ker pozna način poslovanja, več ali manj je seznanjen s tehnologijo, znane so mu posebnosti organizacije itd. Toda gospodarske organizacije očitno menijo drugače. Petdeset organizacij daje pooblastila za vsak primer posebej, sicer pa te stvari urejajo pred sodišči kadroviki, sekretarji in računovodje. Spričo takih stališč takrat, ko pride do konfliktov, ki jih obravnavajo sodišča, se resno vprašujemo, kako urejajo delovna in druga pomembna vprašanja v organizaciji sami. Tudi za to smo našli nekaj odgovorov, ko smo analizirali delovna razmerja v gospodarstvu na Goriškem. Prav spričo te analize in drugih že navedenih podatkov dvomimo, da v delovnih organizacijah spoštujejo pravice in svoboščine državljanov, in to večinoma zaradi pomanjkanja pravnih služb.

Velikanska večina delovnih organizacij nima statutov in pravilnikov, ki bi bili specifičen izraz stanja, temveč upo-

rabljajo različne obrazce in imajo pretežno tipske pravilnike. Taki pravilniki precej onemogočajo intenzivnejšo uveljavitev samouprave, posebno pa še varstvo delovnega človeka. Spričo tipskih pravilnikov skoraj redno nimamo določb o nevarnih oziroma zdravju škodljivih delovnih mestih, o delovnih mestih, neprimernih za ženske in mladino, manjkajo tudi določbe o odgovornih osebah na nevarnih deloviščih, določbe o programu uvajanja na delo itd. Vsa ta vprašanja so izredno pereča, saj je bilo v letu 1963 zaradi nesreč prav pri delu prizadetih na goriškem področju kar 3057 delavcev. V pravilnikih nahajamo nezakovitosti, kot npr.: sezonski delavci so izključeni iz delitve čistega dohodka, edini disciplinski organ je direktor, za primanjkljaje ali škodo odgovarja poslovodja ali celoten kolektiv, in to ne da bi ugotovili krivdo, za povzročitev manjše škode so določeni posamezni zneski, ne glede na resnično škodo itd. V delovnih organizacijah kršijo tudi pravice iz zdravstvenega zavarovanja; tako so leta 1963 v 40% izplačali premalo nadomestila za osebni dohodek za časa bolezni, in to večinoma zaradi nepoznavanja predpisov. Odpovedi delovnih razmerij imajo najpogosteje v razlogih navedene kršitve discipline ali celo izvršena kazniva dejanja, ne da bi tako krivdo poprej ugotovili in delavcem omogočili obrambo. Zelo problematični so tudi disciplinski postopki, najpogostejše kršitve bi bile naslednje: prizadeti ni bil klican na zagovor, ni bil poučen o pravici do obrambe, o odgovornosti ni razpravljajal pristojni organ, obravnave so bile brez navzočnosti prizadetega in odločbe so bile brez pravnega pouka, ki bi delavcu povedal, kam se lahko pritoži. V zadnjem času so posebej značilna premeščanja na druga delovna mesta zaradi nagajanja. Prizadeti s tem ni zadovoljen in ga ni na delo, zaradi česar mu delovno razmerje preneha, ker je samovoljno zapustil delo.

Res ni mogoče reči, da bi vse te nepravilnosti odpadle, če bi imeli organizirano pravno službo in pravno pomoč, prav gotovo pa bi vsega tega bilo manj, ali pa bi prizadeti imeli vsaj možnost povprašati koga za svet in ta bi jih poučil o njihovih pravicah.

Slab odnos do pravnih služb pa ima pogosto tudi materialne posledice za delovne organizacije. Gospodarska sodišča ugotavljajo, da so pogodbe slabo sestavljene, manjkajo roki glede dobave, kvaliteta blaga je slaba, zamujajo reklamacije ob prevzemu blaga, pozabijo vložiti ugovore zoper plačilne naloge, spuščajo se v pravde brez zastopnikov in izgubljajo visoke zneske s taksami itd. Neposredni proizvajalci, ki za

vse te dogodivščine niso nič krivi, pa čutijo posledice ob delitvi dohodka.

Upravni organi najpogosteje odločajo o zelo različnih pravicah državljanov. Deloma lahko sodimo o kvaliteti njihovega dela, če se seznanimo z njihovo strokovno strukturo. Nekdanja okrajna skupščina je negativno ocenila strokovno usposobljenost oziroma izobrazbo upravnih organov v primorskih občinah. Razlika med sistemizacijo in dejansko zasedbo občinskih uprav nam pokaže, da je za 56% premalo uslužbencev z visoko izobrazbo, za 46% premalo z višjo, s srednjo pa za 21%. Le z nižjo izobrazbo je odstotek prekočačen in znaša kar 117% (v absolutnem številu je bilo v letu 1963 uslužbencev z nižjo izobrazbo 345 namesto 159 ali 345 od vseh 821). Izobrazba res ni edini kriterij, ker se da marsikaj priučiti, vendar je treba ugotoviti, da ima kar 40% uslužbencev zgoraj navedeno izobrazbo le priznано, tako da je priučitev več ali manj že upoštevana. Sistemiziranih je bilo 49 delovnih mest za pravnike, v resnici pa jih je bilo le 23.

Zavoda za socialno zavarovanje v Kopru in Gorici imata 21 delovnih mest, za katera se zahteva pravna fakulteta, imata pa le 5 pravnikov.

V študijskem letu 1963/64 je bilo na pravno fakulteto vpisanih 81 slušateljev iz primorskih občin, štipendirali pa so jih 20. Zanimivo je, da so najmanj štipendij dale prav tiste občine, ki imajo najmanj kadra. Podobno je tudi v gospodarstvu.

Z navedenimi podatki sem skušal prikazati, kakšno je stanje pravnih služb na Primorskem oziroma strukturo služb, ljudi, ki odločajo o številnih pravicah državljanov. Podatke o stanju služb pravne pomoči bi navedel kasneje.

Nadalje je pomembno ob proučevanju varstva pravic državljanov ugotoviti, kako uveljavljajo pravice do pritožbe, ki jim jo daje ustava. Ti podatki so še toliko zanimivejši, če upoštevamo prej navedene negativne ocene o položaju pravnih služb.

Predvsem moramo ugotoviti, da so pritožbe državljanov na primorskem področju pod povprečjem drugih predelov Slovenije. Menimo, da je majhno število pritožb tudi politično nezadovoljivo, ker nam zbuja dvom o razvitem občutku pravne varnosti, ki ga nujno moramo prištevati med elemente socialističnega humanizma. Majhno število ima svoje vzroke v nerazviti službi pravne pomoči, zaradi italijanske okupacije pa se del prebivalstva le težko sproščeno pismeno izraža v slovenščini. Zato imamo opravka le z izjemnimi pri-

tožbami, ki jih starejši ljudje sami naslavlajo na organe. Dvomimo pa lahko, da bi bili državljani ob upoštevanju prej navedenih podatkov z vsemi odločbami kar zadovoljni.

Naj navedem podatke o pritožbah. V upravnih postopkih pri občinskih skupščinah je bilo le 0,6% pritožb. Tako nenormalno malo pritožb dokazuje, da je to tudi resen politični problem. V upravno-kazenskem postopku je bilo vloženih 4,2% pritožb, pri okrajnih sodnikih za prekrške pa 8%.

Nekoliko boljši je položaj, kar zadeva sodne postopke. Zoper sodbe občinskih sodišč v kazenskem postopku je bilo na Goriškem 11,5%, na Koprskem pa 13% pritožb, v pravnem postopku na Goriškem 17%, na Koprskem 16,7%. Iz okrožne pristojnosti je povprečno pritožb v kazenskem postopku 26% (Gorica 17,9% — občutno manjša kriminaliteta), v pravnem postopku pa 17,9% (Gorica 16%). Odstotek pritožb v sodnih postopkih nam kaže na večje zaupanje državljanov v sodne organe.

Pri nadaljnji primerjavi med posameznimi občinami pa v vseh postopkih ugotovimo, da je v primeri s primorskim povprečjem še veliko manj pritožb državljanov v tistih občinah, ki nimajo odvetnikov ali drugače organizirane službe pravne pomoči. Če k temu dodamo še ugotovitev, da je tudi kadrovska zasedba prav v teh občinah najslabša, potem nam mora biti jasno, da gre za resnejše družbene probleme in da je razvitost oziroma nerazvitost pravnih služb v določenem sorazmerju z uveljavljanjem pravic državljanov.

Zanimivo pa je tudi, da se državljani pogosto obračajo na razne organe s prošnjo za posredovanje in da je teh prošenj čedalje več. Leta 1962 je bilo evidentiranih 125 vlog na odbore za prošnje in pritožbe, v letu 1963 pa 224. Če bi k temu dodali še prošnje na razne funkcionarje, bi videli, da ljudje raje ubirajo take poti, kakor pa uporabljajo redna pravna sredstva, zaradi česar v rednih postopkih pogosto zamudijo roke in so tako ob pravico, ki jim gre.

Odvetnikov je ne glede na organizacijske oblike občutno premalo. Po podatkih za leto 1963 pride 1 odvetnik v SR Sloveniji na 10.620 prebivalcev, vtem ko je zvezno povprečje 1 odvetnik na 8000 prebivalcev. Na območju okrožnega sodišča v Gorici pride 1 odvetnik na 27.423 prebivalcev, na območju okrožnega sodišča Koper pa 1 odvetnik na 12.636 prebivalcev. Podatki za primorsko področje nam torej kažejo, da smo globoko pod drugimi povprečji. Te številke tudi dokazujejo že izraženo mnenje, da so redke pritožbe in sploh uveljavljanje pravic tudi posledica nerazvitih služb pravne pomoči. Ugotavljamo namreč tudi, da je v pravnih postop-

kih, kjer državljani uveljavljajo številne pravice, mnogo manj tožb glede na število prebivalstva v primerjavi z drugimi področji v Sloveniji.

Na primorskem področju deluje služba pravne pomoči v obliki zasebnega odvetništva, zavodov za pravno pomoč, ki so jih ustanovile občinske skupščine, službe pravne pomoči pri družbenih organizacijah in javno pravobranilstvo. Glede oblike pravne pomoči se mnenja teoretikov in praktikov močno razhajajo. Nekateri menijo, da je smotrno le tako odvetništvo, ki deluje kot individualna pisarna.

Spričo razvejanosti pravnega sistema in zapletenosti različnih pravnih področij je težko pričakovati od sedanjih individualnih odvetniških pisarn, da bi zogle dajati kakovostno pravno pomoč prav na vseh področjih. Vsak odvetnik se bolj ali manj strokovno izpopolnjuje na določenem pravnem področju, vendar pa je pri tem oviran, ker mora dajati vsestransko pravno pomoč. Izход iz tega vidimo v krepitvi služb pravne pomoči, organiziranih predvsem v odvetniški pisarni kot samoupravni organizaciji. Specializirano pravno pomoč bi lahko dajale le take organizacije, kjer bi se posamezni pravniki lahko odločili za posamezna pravna področja. Zagovorniki zgolj individualnih pisarn menijo, da bi odvetniška pisarna kot organizacija nasprotovala načelu zaupnosti, ki mora biti med odvetnikom in stranko. Pri tem so zagovorniki tega stališča spregledali načela samouprave, ki negirajo pojem uslužbenca v starem smislu. Prav nič drugačna ni vloga zdravnika, čigar delo tudi temelji na zaupanju, molčečnosti itd., čeprav iz vrst zdravnikov ni slišati ugovorov, da bi delo zdravnika v delovni organizaciji omajalo ta načela. To pa, seveda, ne pomeni, da bi neogle obstajati individualne odvetniške pisarne. Nasprotno, tudi te je treba razvijati, posebno za manjša področja, in jih utrjevati kot javno službo. Menimo, da je napačno, da štejemo odvetnika za zasebnika, saj opravlja javno službo ter s tem omogoča državljanom, da uveljavljajo svoje, z ustavo določene pravice. Zato je nujno, da se spremenijo odnosi do nekaterih vprašanj odvetništva, kakor so npr. davčna politika, lokali, itd. Zlasti pa je potrebno urediti socialno zavarovanje odvetnikov in jih izenačiti z drugimi delovnimi ljudmi, ne glede na to, v kakšni obliki odvetništva delujejo. S tem, ko imamo odvetništvo za javno službo, ki je prav tako potrebna za državljane kot kakšna druga, npr. zdravstvena, moramo tej službi zagotoviti tudi ustrezen položaj v naši družbi. Zaradi nesoglasja glede oblike, ki naj bi jo imelo odvetništvo, in nedoslednega priznanja odvetništva kot javne službe, se

mlajši pravniki ne zanimajo toliko za ta poklic. Odvetniški pripravniki so zelo redki, saj jih je bilo lani v vsej Sloveniji le 10. Tako so torej tudi nadaljnje perspektive za urejanje te, za državljanse pomembne institucije, razmeroma slabe.

Sedanjim individualnim odvetniškim pisarnam je tudi vedno manj do tega, da bi dajale pravno pomoč na novih pravnih področjih, ker se odvetniki v novo problematiko neradi poglabljajo. To se kaže predvsem na področju delovnega prava, ki vključuje tudi socialno zavarovanje in upravne zadeve. Teh zastopstev se odvetniki, če je le mogoče, ogibajo, ker so zapletena, po drugi strani pa zaradi majhne tarife niso donosna. Zelo redki so tudi odvetniki, ki sodelujejo v kazenskem preiskovalnem postopku, čeprav jim sodišča dajejo vse možnosti in čeprav so tu pogosto prizadete temeljne človekove pravice, ker gre za odvzem svobode. V kazenski postopek se vključujejo šele po vloženi obtožnici, namesto, da bi že v preiskovalnem postopku pomagali pri ugotavljanju materialne resnice. Odvetniki najraje zastopajo gospodarske organizacije, ki jim jamčijo ob sorazmerno preprostem delu zadovoljive dohodke, pogosto tudi kar pavšale. Torej si odvetniki želijo sodelovati z gospodarstvom in sedanje odvetniške službe kažejo vedno manj zanimanja za varstvo pravic posameznih državljanov. Tudi iz teh navedenih razlogov menimo mnogi v praksi, da bi bilo potrebno formirati odvetniške pisarne kot samoupravne organizacije, kjer bi bilo osredotočenih nekaj pravnikov in kjer bi bila možna specializacija.

Ob problemih pravne pomoči se kaže tudi nezdrav pojav, da komaj diplomiranim pravnikom zaupajo odgovorna delovna mesta, ne da bi poprej opravili ustrezno strokovno prakso. Zato se taki pravniki strokovno ne razvijajo in ne morejo dati od sebe tega, kar bi družba pričakovala. Kot izhod za silo so nekatere družbene organizacije na primorskem področju, pa tudi občinske skupščine, ustanovile zavode za pravno pomoč, v katerih honorarno delajo komaj diplomirani pravniki. Seveda so vloge, ki jih sestavljajo v takih zavodih, zelo pomanjkljive, ti honorarni sodelavci pa strank tudi ne morejo zastopati pred sodišči. Menimo tudi, da ni smotrno razbijati pravnikov, ki že itak niso številni, na zavode oziroma pravne posvetovalnice, ki jih organizirajo družbene organizacije ali skupščine. Smotrnejše bi bilo odločiti se za enoten sistem, kjer bi vsi državljanji dobili ustrezno pravno pomoč, člani posebnih organizacij pa bi lahko imeli določene ugodnosti, če bi se njihove organizacije s službo pravne pomoči tako dogovorile.

Zaradi opisanega stanja v odvetništvu je nujno, da so sodišča močno obremenjena z dajanjem pravne pomoči. Pri tem so sodniki dostikrat v smešnem položaju, predvsem na manjših sodiščih, ker stranki sestavijo tožbo, o njej razpravljajo, odločajo s sodbo in pišejo pritožbo zoper lastno sodbo. Funkcija sodišč je zlasti sojenje. Državljeni pa se zelo radi zatekajo po pomoč na sodišča, ker sodnikom zaupajo, pa tudi zato, ker je ta pomoč brezplačna. Sodišča na Primorskem so v preteklem letu dala pravno pomoč nekaj več kot 27.000 državljanom. Frekvenca ob uradnih dnevih je še posebej občutna na tistih sodiščih, kjer ni pravne pomoči. Tudi tu moramo ugotoviti, da pravna pomoč, ki jo stranke prejmejo na sodiščih, ne more biti kakovostna za upravno področje in socialno zavarovanje, ker se sodniki pri svojem rednem delu s tem ne ukvarjajo. Spričo pravne pomoči, kakršna je, tudi niso redki primeri na Primorskem, da sodniki dajejo raznim delovnim organizacijam zelo pavšalne nasvete kar po telefonu. Čeprav je zaželeno, da bi sodišča čimprej prenehala dajati pravno pomoč, pa to spričo položaja, kakršen je, nikakor ne bo kmalu uresničljivo.

Državljeni pogosto potrebujejo drobna pojasnila. V ta namen so nekatere občinske skupščine ustanovile sprejemne pisarne, ki opravljajo tako delo. Zaželeno bi bilo, da bi v njih delali strokovno usposobljeni uslužbenci, ki bi dajali državljanom vse potrebne informacije za ureditev zadev, ki jih zanimajo, jim pomagali pri sestavljanju vlog in jim sploh dajali ustrezna pojasnila o postopkih in o njihovih pravicah v postopkih. Tako bi prihranili ljudem veliko časa in jim pomagali, da bi lažje uveljavljali svoje pravice. V ilustracijo naj navedem, da so krajevni uradi in drugi občinski organi v Novi Gorici v letu 1963 sprejeli več kot 40.000 strank zaradi raznih pojasnil, kar priča, da je ureditev take službe zares pereča.

Z navedenimi podatki in mnenji sem skušal prikazati, kako aktualna je problematika pravne pomoči tako v pogledu varstva pravic in svoboščin državljanov kakor tudi uspešnejšega in smotnejšega delovanja na drugih področjih družbenega življenja. Podatki o položaju na Primorskem pa pričajo hkrati, kako zelo je ta problematika specifična na različnih področjih. Zato tudi ni mogoče za celotno področje Jugoslavije predpisati enakih oblik. Služba pravne pomoči se bo morala prilagoditi številnim drugim razmeram na terenu.

Tako bomo morali v večjih centrih poskrbeti za specializirane samoupravne odvetniške pisarne, v manjših krajih pa

bi se že zadovoljili s skromnejšimi oblikami, ki jih bodo povsem uspešno dopolnjevale tudi individualne odvetniške pisarne. Zato bi bilo napačno, če bi zvezna zakonodaja predpisala toge oblike. Republiškim skupščinam naj bi bilo prepuščeno, da bi v skladu s potrebami lahko predpisale take oblike delovanja služb pravne pomoči, ki bi bile za posamezno republiko najprimernejše. Namen članka pa je tudi prikazati negativne posledice napačnih pogledov na pravne službe.

JANEZ SINKOVEC

Premagovanje deklarativnosti

Dokumenti komunalnih družbenih organizmov vsebujejo lepo zbirko določil, ki posvečajo človeku proizvajalcu in upravljavcu največ družbene pozornosti. To je normalno, saj izhajajo iz duhá nove ustave in celotnega uveljavljanja neposredne demokracije. Nerealno bi bilo pričakovati, da se bodo ta načela v praksi takoj in povsod enako uveljavila. Toda vzroke za razmik med zapisanimi načeli ter njihovim uresničenjem je potrebno brez odlašanja odpravljati! Kakor je izredno pomembna vsa normativna dejavnost za dosegó zelenih ciljev za resnično uveljavljanje pravic samoupravljavcev, pa je izredno negativno nekakšno samozadovoljstvo sestavljavcev malih ustav in pravilnikov v komunalnem samoupravnem mehanizmu, ki vidijo v tem, da imajo vsa določila »črno na belem«, že cilj in ne zgolj sredstvo. Zdi se, da so kdaj pa kdaj ta normativna določila bolj namenjena raznim forumom kot pa občanom, da sestavljavci statotov in pravilnikov po njihovi kvaliteti in kvantiteti merijo stopnjo razvitosti samouprave ali jo z njo celo enačijo. Kakor hitro pa postane normativna dejavnost v občinski samoupravi sama sebi namen ter sočasno ne uveljavlja sredstev, načinov in oblik za uresničevanje načel, ne pritegne aktivnega in ne usposablja potencialnega upravljavca, skratka ne vidi pred seboj konkretnih ljudi in odnosov, postane sterilna, nekakšna samouprava v epruveti. Kakor zveni paradokсно, je vendarle res, da zapisana demokratična načela lahko rabijo tudi trdovratnim birokratom in avtokratom za ščit, ki ga pomolijo pred nos vsakemu, ki bi skušal kritizirati njihove delovne metode.

Tako jih srečamo preoblečene v drugačna oblačila, prilagojena času in potrebam. Ta, za samoupravna načela prikrita samovolja, je manj opazna, zato pa toliko bolj nevarna, ker izigrava demokratično prakso z demokratičnimi simboli.

Eno izmed znamenj razmika med statutarnimi določili in prakso je tudi stanje v krajevni samoupravi kot integralnem delu komunalnega mehanizma.

Zadnja leta udeležba na zborih volivcev močno upada, in to kljub temu, da je zadev in poslov, prenesenih iz pristojnosti občine na krajevno samoupravo, zmeraj več. To protislovje vsebuje obilo gradiva za razmišljanje o kvaliteti teh prenosov, o pravicah in dolžnostih ter materialni podlagi za poglobljanje krajevne samouprave. Zanimivo je, da nekatere predstavnike občinskih teles pri tem mnogo bolj skrbijo zgolj formalne konsekvence, namreč, da zbori volivcev niso sklepčni kot kandidacijska in volilna telesa, kot telesa, ki odobrijo občinski plan in proračun, urbaništični plan, letna poročila in osnutke predpisov, — kot pa globlji vzroki za neskladje med samoupravnimi pravicami ter resničnimi možnostmi za uveljavljanje teh pravic. Hote ali nehote prihajajo do resnice, postavljene na glavo, da so zbori s to funkcijo nekakšna ovira in motnja »normalnega« delovanja občinskih organov, ter celo obžalujejo, da je nova ustava ohranila to institucijo samouprave.

Vzroke za abstinenco na zborih volivcev je delno odkrila že raziskava inštituta za sociologijo in filozofijo ljubljanske Univerze. Velik del anketirancev vidi vzrok za abstinenco v pogostem formalizmu te institucije, ki potrjuje ali obravnava že sprejete sklepe in odločitve, na katere volivec ne more več bistveno vplivati, v tem, da so občinska samoupravna telesa in upravna telesa gluha za predloge občanov, tako da se jim zdi obiskovanje zborov zapravljanje časa.

Že kar sprijaznili smo se z dejstvom, da je nekaj manj kot desetodstotna udeležba v mestnih predelih in še enkrat tolikšna v vaških naseljih kar zadovoljiva in normalna.

Čeprav je zbor volivcev samo ena izmed oblik izražanja volje občana upravljavca, je vendar zrcalo družbenih odnosov na silno občutljivem stičišču interesov in potreb državljanov, hkrati pa tudi praktično preverjanje in potrjevanje deklariranih načel neposredne demokracije. Zato bi jim morali posvetiti več pozornosti in odločneje bi morali odstranjevati vzroke za njihovo pešanje.

Najmanj devetdeset odstotkov razprav na zborih volivcev je posvečeno lokalni komunalni problematiki in druž-

benim službam. Vrednost in pomebnost tega krajevnega parlamenta ter svojo osebno pomembnost v sklopu javne obravnave ocenjuje vsak udeleženec glede na realizacijo podanih predlogov in zahtev. Zato se mi zdi izredno pomembno, kakšen odnos imata občinska skupščina in uprava do obravnavane snovi. A priori je jasno, da mora priti v še tako gospodarsko razviti komuni do neskladja med seštevkom potreb in materialnimi možnostmi, ker se pojavljajo vse potrebe naenkrat. To povzroča hudo kri zlasti tam, kjer predložijo občanom občinski družbeni plan in proračun samo v formalno potrditev. Občani so prepričani, da je vseeno, ali kaj predlagajo ali ne, saj jih »zgoraj« tako ne slišijo, prepričani so, da so njihovi odborniki oportunisti itd. In zares so pismena pojasnila na predloge občanov, pojasnila, ki jih dajejo posamezni sveti, upravni odbori in oddelki občinske uprave, zelo lakonična: predloga ni mogoče upoštevati, ker zanj v proračunu ni mogoče zagotoviti sredstev. S tem je zadeva, za krajevne razmere morda izredno pomembna, odšla v pozabo.

Je pa še druga pot — namreč dolgoročno planiranje, kako zadovoljiti evidentirane potrebe, ki se pojavljajo v krajevni samoupravi. Ko bi zbor volivcev namesto hladnega negativnega odgovora dobil izčrpnije pojasnilo, da imajo trenutno v okviru občine prednost te in te naloge, da pa bodo njihovi predlogi uvrščeni v proračun za drugo, tretje ali četrto leto, bi bilo veliko manj negotovanja na račun inertnosti občine — manj pa bi bilo tudi zborov, ki imajo na dnevnem redu vedno ista vprašanja.

Slaba povezava med občani in komunalnim mehanizmom, zlasti pa neučinkoviti zbori, na katerih prevlada občutek, da ni mogoče vplivati na reševanje javnih zadev, pasivizira občine, in kar je še huje, spodbuja pisarniško mentaliteto, to je reševanje družbenih poslov v ozkem krogu odbornikov, članov komisij, in to v občinskem merilu kot v krajevni skupnosti. Za prenašanje odločitev iz pristojnosti širokih forumov v ozek krog občanov najdejo zagovorniki avtokratskega reševanja družbenih zadev mnogo motivov. Prepričani so, da je to najhitrejši način »reševanja« zadev, docela v skladu s postavljenimi roki; niso potrebna neprijetna pojasnila k že izdelanim programom, niti prepričevanje včasih res lokalistično obarvanih zborov. Poudarjajo dvom, ali lahko laični zbor kvalificirano odloča, kadar gre za strokovne, tehnične odločitve, ki predpostavljajo določeno znanje — in ali lahko zbere seznanimo z vsemi internimi podatki, ki jih zbirajo odbori in upravne službe,

brez nevarnosti, da bi si jih volivci napačno razlagali in se vanje nestrokovno vmešavali.

Najsi bodo pisarniške rešitve in sklepi še tako realni, je izključitev široke javnosti iz reševanja zadev komune vedno politično škodljiva, zlasti če posledice odločitev zadevajo najširši krog občanov. Tudi strokovna vprašanja, ki so splošnega pomena, ni moči reševati brez povezave z družbenimi odnosi. Tu ne gre za napihovanje in povzdigovanje laičnosti, pač pa za smotrno kombinacijo elementov javnosti in strokovnosti, medsebojnega sodelovanja in usklajevanja. Najboljši primer takega koristnega sodelovanja med strokovnjaki načrtovalci in občani je javna razprava o urbanističnih in zazidalnih načrtih, ki v marsičem korigirajo v birojih nastale rešitve. Končno, če lahko delavec v podjetju tako rekoč vsak dan razpravlja in odloča o strokovnih zadevah, zakaj bi mu to pravico in dolžnost odrekli na zborih občanov?

Skratka, zdi se mi nujno, da prenehamo pridno prepisovati ustavna načela o tem našem človeku, ki naj o vsem odloča, in se lotimo ukrepov, da bo svoje pravice in dolžnosti lahko kar najbolj vsestransko uveljavljal. Čeprav je družbeno samoupravljanje po nastanku in izkušnjah mlajše od delavskega samoupravljanja (in ima tudi slabotnejšo materialno podlago), se mi zdi razvita krajevna samouprava organizem, ki daje voljenim organom življenjsko pomembne spodbude, ki so toliko vidnejše, kolikor so plod širših razprav in odločitev.

A. MAHKOVEC

Čas je zlato

Gradbeno podjetje »SGP GORICA« v Novi Gorici si prizadeva poiskati vse tiste možnosti, ki jih često imenujemo »skrite rezerve¹« in ki bi podjetju oziroma ekonomskim enotam omogočile prehod na 42-urni delovni teden. Čeprav ima gradbena operativa svojo specifikko, zato še ni rečeno, da v tej proizvodni panogi ne bi bilo možnosti za uresničenje tega, tako lepega ustavnega določila.

¹ »Skrite rezerve« je pojem, ki velja za slabega gospodarja ali upravljavca, ker jih ne vidi. Za tistega gospodarja ali upravljavca pa, ki jih je našel in jih pozna, so to le neizrabljene možnosti.

Čas je tista ekonomska kategorija, ki je dobesedno vsako uro prisotna v proizvodnji; v gradbeni operativi seveda prav tako. Temeljita izraba te kategorije je, če je prav spoznana, možna takoj in stalno. Prav 'čas' je tista kategorija, ki je bila in je še v gradbeništvu vedno problematična. Smotrna in temeljitejša izraba časa pa hkrati ne zahteva nobenih ali skoraj nobenih investicij in je zaradi tega treba iskati najprej odgovor, kako si s smotrnejšo izrabo časa prigospodariti 42-urni delovni teden.

V podjetju »SGP Gorica« so analizirali ekonomijo časa v dveh enakih časovnih obdobjih, in sicer od 1. I.—31. VIII. 1963. leta in 1964. leta. Ta analiza kaže:

Vrste časovnih izpadov	1963. leta				1964.	
	produktivnih ur:	1 096 852			1 158 381	
	neproduktivnih:	ur	%	ur	%	
Dopusti:						
(letni, zimski, prazniki, neplačani, prekinitve dela)		501 620	27,42	269 690	23,19	
Režija:		15 317	1,39	15 310	1,33	
Boleznine:		108 497	9,86	139 854	12,05	
Izostanki:						
(upravičeni, neupravičeni)		20 855	1,89	24 270	2,09	
	Skupaj:	446 289	40,6	449 324	38,7	

(Ne)produktivnost, če jo gledamo časovno, je v nekaterih ekonomskih enotah (EE), da prikažem obe skrajnosti, naslednja:

Ekonomska enota (EE)	Delovne ure			
	v letu		neproduktivne	
			število	%
Gorica-II	1963	123 954	73 593	59,1 ²
	1964	115 220	68 529	59,4
Centralni obrati (CO)	1964	221 788	67 981	30,7
	1964	220 390	63 401	28,7
Strojno-industrijski park (SIP)	1964	50 615	11 431	22,6
	1964	57 422	13 927	24,3

² Podatek v zgornji tabeli na strani 957 zajema čas 9 mesecev, medtem ko 51,30 % na strani 959 pomeni celoletno stanje za to EE.

Zaradi razumevanja tako velike razlike v časovnem izpadu med EE Gorica II in EE SIP je treba vedeti, da je EE Gorica-II gradbišče, ki je izpostavljeno vremenskim vplivom in tudi drugim težavnejšim delovnim razmeram, v nasprotju od CO ali SIP, ki delata v delavnicah in so delovne razmere ugodnejše.

Iskanje takšnih neizrabljenih možnosti je v vseh EE podjetja razgibalo delovne skupine, tako da so povsod v okviru možnosti in delovnih razmer začeli zelo resno, temeljito in uspešno misliti o ekonomski kategoriji 'čas'. V odkrivanju teh možnosti se je doslej od vseh EE morda najdlje dokopala EE Centralni obrati (CO). Ta enota je s podrobno razčlenitvijo svojega proizvodnega procesa analitično ugotovila (ne)porabo delovnega časa in v tej analizi odkrila zelo pomembne in doslej še neizrabljene rezerve.

V EE CO se dobro zavedajo, da je prvi pogoj za prehod na 42-urni delovni teden povečanje produktivnosti za eno osmino, tj. za 12,5%. Pri tem pa je treba obdržati enako raven osebnih dohodkov in poslovnih skladov. To pomeni, da je treba za ta odstotek povečati proizvodnjo. Negospodarno bi bilo povečati osebne dohodke na račun akumulacije.

To pa ni vse. Treba je vedeti, da mora tudi ta EE v okviru podjetja vsako leto za določen odstotek povečevati proizvodnjo in tako sproti ustvarjati možnosti za večanje osebnih dohodkov zaposlenih. Povsem jasno je, da večji proizvodni učinek ne bodo dosegli le s temeljitejšo izrabo časa, ampak bo treba tudi temeljiteje izkoristiti stroje, izboljšati organizacijo dela, izpopolnjevati strokovno znanje itd. V tem sestavku se omejujem le na kategorijo 'čas'.

Analiza izkoriščanja delovnega časa v 1964. letu

V EE CO so leto 1964 temeljito statistično obdelali in vse pojave, ki so vplivali na proizvodnjo, še posebej opazovali.

Račun razpoložljivega delovnega časa v letu 1964 je bil takle:

- povprečno je bilo konec leta 170 delavcev, čez vse leto pa 175;
- delovnih dni (brez neplačanih nedelj in držav. praznikov) je bilo 310;
- delovni dan je 8 ur.

Sklad delovnega časa je torej: $175 \times 310 \times 8 = 434\,000$ delov. ur.

Po prehodu na 42-urni teden: $175 \times 310 \times 7 = 379\,750$ delov. ur, kar je za 12% manj.

Po podatkih meznega knjigovodstva za to EE je v letu 1964 znašal razpoložljivi delovni čas 450 283 ur. Iz tako ugotovljenega skupno razpoložljivega delovnega časa je mogoče ugotoviti izgubljeni ali neproduktivni čas, ki bi ga bilo delno moči aktivirati v produktivnega.

Podrobna razčlenitev pokaže:

Skupni fond ur:	450 283	ali 100%
Produktivne ure:	295 574	68,7%
Neproduktivnih ur:	154 709	31,30%

Specifikacija neproduktivnih ur, ki so jo opravili v Centralnih obratih, je vredna pozornosti zaradi velikega obsega neizrabljenih časovnih možnosti, kakor tudi zaradi temeljitosti; saj so odkrili res skoraj vse špranje in špranjice, skozi katere jim je doslej »uhajal« neproduktivni čas. Razčlenitev pokaže:

1. Neproduktivne ure zaradi splošnih in notranjih predpisov:		
a) redni letni dopust:	27 619 ur	
b) izredni letni dopust:	—	
c) plačani drž. prazniki:	9 876	
skupno:	37 494	ali 8,7% (od skupnega fonda delov. ur)
2. Bolezenski dopusti:		
a) do 30 dni	24 525	
b) nad 30 dni	16 483	
skupno:	40 808	9,4%
3. Upravičeni izostanki:		
a) seje DS in UO podjetja	100	
b) sindikalni sestanki	100	
c) privatni opravki	3 500	
d) orožne vaje	720	
e) prekinitve dela	2 365	
skupno:	6 785	ali 1,6%
4. Neupravičeni izostanki:		
a) izostanki	1 412	
b) zamujanje na delo	8 400	
c) podaljšanje odmora	4 200	
d) predčasni odhod z dela	1 000	
skupno:	15 012	3,5%

5. Pomanjkljivosti		
v organizaciji dela:		
a) nepravočasna dostava dokumentacij	4 200	
b) nepopolna dokumentacija	500	
c) nepravilno sestavljena delovna skupina	1 300	
d) nepravočasna dostava materiala	4 200	
e) čakanje na določitev zaradi spremembe projekta	2 100	
f) slabo planiranje prevzetih del	2 500	
g) nesmotrna organizacija dela v skladiščih in pri opremi	1 000	
h) popravilo in vzdrževanje strojev med delovnim procesom	2 100	
i) odmor v prostih sobotah, ki bo odpadel ($170 \times 36 \times 0,5$)	3 060	
skupno:	20 960	4,9%
6. Delovna nedisciplina:		
a) razgovori med delom	4 200	
b) nesmotrno in nepotrebno zapuščanje delov, mesta	4 200	
skupno:	8 400	1,9%
7. Vremenski vplivi:		
a) mraz	2 100	
b) veter	500	
c) padavine	500	
skupno:	3 100	0,7%
8. Izpad zaradi večjih popravil strojev in strojnih naprav		
	2 150	ali 0,5%

Ko so ugotovili vse te neizrabljene časovne možnosti, je vodstvo ekonomske enote Centralni obrati obvestilo ves kolektiv o ugotovljenem stanju. Začeli so prizadevno iskati rešitve ter »mašiti špranje«, skozi katere jim je doslej odtekal delovni čas in z njim vred seveda tudi večji kos kruha. Določili so nove normative izgub, da bi tako aktivirali čim večje možno število doslej neproduktivnih delovnih ur. Te normative so takele: (Glej tabelo na naslednji strani).

Navedeni normativi, ki še vseeno dopuščajo precej velik odstotek neproduktivnih ur, hkrati pa precej podrobno in konkretno zavezujejo delovni kolektiv, kako naj v letošnjem letu gospodari s časom. Normative so razobesili po vseh

Vrsta neproduktivnega delovnega časa	Število nepro- dukt. ur l. 1964	Normi- rano število nepro- dukt. ur v letu 1965	Število aktivir. delov. ur	% aktivir. števila ur
1. Časovni izpad zaradi splošnih in notranjih predpisov	37 494	37 494	—	—
2. Bolezenski in porodniški dopusti:	40 808	36 728	4 080	10%
3. Upravičeni izostanki:	6 785	3 393	3 392	50%
4. Neupravičeni izostanki	15 012	6 012	9 000	60%
5. Pomanjkljivosti v organizaciji dela:	20 960	8 460	12 500	60%
6. Delovna nedisciplina:	8 400	1 700	6 700	80%
7. Vremenski vplivi:	3 100	1 550	1 550	50%
8. Večja popravila strojev:	2 150	1 075	1 075	50%
Skupaj:	134 709	96 412	38 297	41,3%

delavnicah in v okviru njih se delavci menijo o nivoju svoje letošnje produktivnosti. Že ko so jih na začetku letošnjega leta sprejeli in jih za letos tako postavili, so ugotavljali, da jih bo moči tu in tam tudi preseči, kar bo seveda samo še povečalo proizvodnost.

Za vsako od navedenih postavk natanko vedo, kako je mogoče aktivirati delovne ure. Tako npr.:

— časovnega izpada zaradi splošnih in notranjih predpisov ni mogoče zmanjšati, zaradi česar tudi aktiviranje teh ur ni predvideno;

— boleznine je treba omejiti z različnimi ukrepi, kot so preventiva med epidemijami (gripa in podobno), poostreitev kontrole nad izostanki, poskrbeti za higiensko-tehnične varnostne izboljšave na delovnih mestih, uvesti nagrajevanje za tiste, ki ne vzamejo bolezenskega dopusta;

— časovni izpad zaradi sestankov (upravičenih in neupravičenih) bo tudi možno zmanjšati: s sestanki v prostem času, z urejanjem osebnih zadev v prostem času (tudi v prostih sobotah), s tovariškim opominjanjem, z vzgojo in s prenosom odgovornosti tudi na osnovnega proizvajalca, s sistemom nagrajevanja in podobnimi ukrepi;

— pomanjkljivosti v organizaciji dela, ki povzročajo velike izgube produktivnih ur, je treba reševati pri vodilnem kadru (delovodje, šef skladišča), ki morajo kar se da plansko in smotrno razporejati in usklajevati delo svojih obratov, skrbeti za pravočasno nabavo materiala, skrbeti za pravočasna naročila z ustrezno (tj. popolno) dokumentacijo, skrbeti za solidno in pravočasno odpremo in tako naprej;

— neproduktivne ure zaradi delovne nediscipline morajo popolnoma odpraviti;

— s pravilnim ravnanjem zaposlenih bo mogoče omejiti izgubo časa zaradi vremenskih nevšečnosti na minimum;

— za večja popravila strojev in strojnih naprav je potrebno pravočasno poskrbeti, torej še preden se začne delovni proces, ne pa z nemarnim odnosom do strojev zavirati delovni proces. Tudi je treba izrabiti čas za taka popravila tedaj, ko so stroji najmanj potrebni;

V okviru teh realiziranih normativov bodo boljše izbrali delovni čas za naslednji odstotek:

$$A = \frac{\% \text{ popolnejše izrabe delov. časa} = \text{seštevek aktiv. delov. časa}}{\text{produktiv. delov. čas}} \times 100\%$$

$$A = \frac{38.297}{295.574} \times 100 = 12,86\%$$

Tako odstotek izrabe delovnega časa in večja produktivnost dela približno ustrezata odstotku absolutnega zmanjšanja delovnega časa za 12,5% zaradi prehoda na 42-urni delovni teden.

Kdaj torej preiti na skrajšani delovni čas?

Tako analizirana ekonomska kategorija 'čas' seveda še ne omogoča prehoda na skrajšani delovni urnik. Navedene teoretične možnosti bo treba jutri ali pojutrišnjem z zavestno akcijo realizirati v praksi. Predvsem sta potrebni delovna zavest in smotrnejša organizacija, če hočemo, da se bodo vsa dosedanja prizadevanja uresničila. Prav pri problemu, kako temeljiteje izrabiti vse neizkoriščene notranje rezerve, se kaže velika prednost našega samoupravnega sistema. Z nobenim dekretom namreč ni mogoče uspenšo rešiti problematike. Le zavestno prizadevanje celotnega delovnega kolektiva bo dalo odgovor na zastavljeno vprašanje, bo rešilo ta problem.

Tovrstna prizadevanja te ekonomske enote so bila doslej uspešna. Če bodo normative (ne)produktivnih delovnih ur,

kakor so za letos postavljeni, tudi realizirali, potem bo ta EE v začetku prihodnjega leta že lahko zelo konkretno ukrepala o vsem, kar je potrebno za prehod na skrajšani delovni čas. To pa bo hkrati precejšnja spodbuda tudi vsem drugim EE tega podjetja, ki pri iskanju svojih možnosti morda še niso tako daleč.

V EE CO se zavzemajo za tako obliko skrajšanega delovnega časa, ki bi jim omogočila tri proste sobote v mesecu, medtem ko bi delovni dan imel še vedno 8 ur.

CIRIL ZUPANC

Kriza samoupravljanja ali kriza nekega koncepta o njem

Govorjenje in pisanje o krizi našega samoupravljanja, čeprav v vseh primerih izraz nezmožnosti videti in najti pot iz današnjih težav in pomanjkljivosti ter iz protislovnosti naših družbenih odnosov, je po svoji vsebini zelo različno in se navezuje na različna idejna izhodišča. Že ves čas razvoja samoupravljanja je npr. slišati glasove o škodljivosti samoupravljanja za dobro gospodarjenje, ki v času gospodarskih težav krivca seveda najdejo v samoupravljanju in te težave oznanjajo kot znamenje njegove krize. Taka »kriza« naj bi bila torej kriza samoupravljanja nasploh kot pojava oziroma vsaj kriza »prevelikega« samoupravljanja in naj bi kazala, da samoupravljanje ni niti smiselno niti mogoče, vsaj v tolikšni meri ter s tolikšnimi kompetencami ne. Na drugi strani pa poznamo tudi »krizo samoupravljanja«, za katero ni krivo samoupravljanje samo, ampak drugi faktorji, ki ga ovirajo. Tako »krizo« nam je že lani odkril Veljko Rus v svojih tezah »Simbioza dela in lastništva« (*Perspektive*, št. 36—37). Ker se je letos pojavilo še eno tako »odkritje«, posebno pa še, ker je vsaj posamezne elemente miselnosti, ki v končni konsekvenci vodi do podobnih zaključkov, moč zaslediti še marsikje, morda ne bo odveč, če si to miselnost nekoliko pobliže ogledamo.

Veljko Rus je, če lahko za potrebe tega sestavka na kratko osvežim spomin na to, »ugotovil« naslednje: 1. znotraj delovne organizacije oziroma do nje je delavec hkrati v delničarskem (zaradi nekaterih izrazito lastniških elementov delitvenega sistema) in v mezdnem razmerju (zaradi avtoritativne in hierarhične organizacije dela), dosedanji razvoj samoupravljanja pa se taki situaciji bolj prilagajal, kot pa jo ukinjal; vse to deluje razdruževalno, povzroča intenzivne ekonomske tenzije med delavci, med posameznimi ekonomskimi enotami itd, skratka onemogoča socialno integracijo (delovno skupnost); ni realizirana participativna demo-

kracija, ampak le posredna demokracija — to pa pomeni, da s sredstvi razpolagajo samoupravni organi, s čimer je reproducirano znotraj samoupravljanja temeljno lastniško razmerje (!), ki mora sprožiti vse antagonizme, značilne za mezdna razmerja; in 2. vse to je pogojeno z razmerjem med delovno organizacijo in celotno družbo; samoupravljanje je zaprto v okvir delovne organizacije, neposrednega sodelovanja med samoupravnimi organi posameznih delovnih organizacij ni; medsebojna razmerja temelje na tržnih mehanizmih, ki omogočajo prisvajanje presežne vrednosti, oblikujejo konkurenčne odnose med delovnimi organizacijami in sprožajo antagonizme med njimi ter porajajo vrsto nesocialističnih, tipično lastniških elementov; plan in državna intervencija kot avtoritativni obliki koordinacije tudi izključujeta možnost samoupravnega sodelovanja; obstoj plana (ki oblikuje hierarhično organizirano, izvajalno prakso) in tržišča (ki oblikuje liberalno koordinirano, stihijno prakso) je usoden za samoupravno integracijo, tako delavcev znotraj delovne organizacije kot tudi delovnih organizacij v nacionalnem merilu.

Na podlagi vseh teh in še drugih »ugotovitev« nam je Veljko Rus dal vedeti, da so »perspektive samoupravljanja v okviru obstoječih družbenih mehanizmov minimalne« ter da je možnost za razvoj samo v modifikaciji ekonomsko-političnega sistema. Izraz »modifikacija« je pri tem seveda nekoliko evfemističen, kajti z njim, kot to iz njegovih predpostavk seveda nujno sledi, Rus ne razume nič več in nič manj kot 1. odpravo blagovno denarnih odnosov in tržišča v temu ustreznem smislu »s prenosom družbenega sankcioniranja« delovnih uspehov in neuspehov na samoupravne organe¹ oziroma na (njihovo?) »organizacijo« ter 2. nadomestitev planiranja s »fakultativnimi kooperativnimi organi kot servisi, ki bi jih financirale same delovne organizacije«.²

Zahteva po taki »modifikaciji« izraža seveda kaj čudno pojmovanje samoupravljanja, saj bi na eni strani »organizacija za družbeno sankcioniranje« pomenila vrnitev določenih funkcij iz sfere samoupravnega odločanja v okviru blagovno tržnega gospodarstva nazaj v roke neke, proizvajal-

¹ Najbrž so mišljeni kakšni »višji« samoupravni organi, saj Rus menda ne misli, da bi kar vsaka delovna organizacija sama sankcionirala svoje uspehe in neuspehe — in tudi sam v tej zvezi omenja nekakšno »organizacijo«, ki naj bi izvajala to funkcijo namesto tržišča.

² Veljko Rus: Simbioza dela in lastništva, »Perspektive« št. 36—37, str. 856—858.

cem in delu nadrejene oblasti, na drugi strani pa je teza o zamenjavi avtoritativne koordinacije (kamor šteje avtor npr. planiranje in državno intervencijo) z zgolj fakultativno le specifičen izraz koncepcije o avtonomiji dela oz. delovnih organizacij.³ Poleg tega pa sta si obe tezi tudi med seboj v nasprotju, saj zahteva ena podrejanje delovnih organizacij nekakšni »organizaciji« in njenemu sankcioniranju delovnih uspehov in neuspehov, druga pa njihovo avtonomijo ter zamenjavo vsakega planiranja in avtoritativne koordinacije (kar pa bi nujno vsebovala tudi »organizacija« s svojim sankcioniranjem in s kriteriji, po katerih bi ga izvajala) z zgolj fakultativnim ustanavljanjem »kooperativnih organov — servisov« — vendar pa to še ni vse.

Poglavitna specifičnost Rusovega pristopa k tej problematiki je namreč v tem, da je kljub vsej navidezni zaskrbljenosti za »samoupravno integracijo« naše družbe pripravljen svoj predlog za »modifikacijo ekonomskopolitičnega sistema«, ki predstavlja po njegovem lastnem mnenju edino perspektivo za samoupravljanje, osvoboditev dela itd., z eno samo potezo zavreči.⁴ S tem je Rus seveda dokončno pokazal, da so mu vsi ti zgodovinski procesi osvobajanja človeka in družbe, še posebej pa njihove v današnji družbi realne, tako ali drugače uresničljive možnosti in perspektive kaj malo mar. Postopno ustvarjanje pogojev zanje mu je najbrž preveč dolgočasno. Zanj je pomembno le eno — »resnična demokratizacija« kot nekakšen višji cilj pred vsemi temi zgodovinskimi procesi, nad njimi ali tudi mimo njih. Sicer pa ni tak odnos do procesov samoupravljanja, decentralizacije itd. ter njihovih pobudnikov za Rusa pravzaprav nič nenavadnega, če se spomnimo, da jim je isti Rus še ne tako dolgo tega videl glavno, moralno močno negativno poobarvano dimenzijo v tem, da so to pač pota, ki jih išče politika, »da bi se sploh lahko obdržala.«⁵ Če te »resnične demo-

³ Nevzdržnost te koncepcije je na podlagi še nekaterih tekstov prikazal že Marko Kerševan v prvi letošnji številki »Tribune« (v prilogi »Zasnovce«) v članku: Delovni principi in »avtonomija delac.

⁴ Če pa ta proces socializacije (namreč »modifikacija« sistema, ki jo Rus imenuje tudi »socializacija tržišča in planiranja« — op. M. K.) ni mogoč, če ukinitve obstoječih antagonizmov ni realna, tedaj je tudi iluzorna na sodelovanju temelječa participativna demokracija. V tem primeru je resnična demokratizacija mogoča le v institucionaliziranju opozicionalnih tenzij in pomenijo »ostale variante samo neresnično, navidezno demokratizacijo (Veljko Rus, op. cit., stran 858).

⁵ Glej Sporočilo DZS o reviji »Perspektive«, »Naši razgledi« št. 296 z dne 9. maja 1964, str. 178.

kratizacije« ni mogoče doseči s »socializacijo« tržišča in planiranja, in to v današnji družbi (ta tempiranost je iz celotnega Rusovega članka jasno razvidna), jo bomo dosegli pač z »institucionaliziranjem opozicionalnih tenzij«, z večpartijskim sistemom ali kakorkoli že — ne glede na to, kakšen korak nazaj v pogledu neposredne demokratizacije, samoupravljanja kot reintegracije človeka in osvobajanje dela s tem naredimo. Tega res ni mogoče imenovati drugače kot kapitulantski radikalizem, za katerega vse, kar danes in tukaj ni maksimalno uresničljivo, ne velja nič!

Vsekakor je zanimivo, da je za Rusa v obeh primerih učinek v bistvu in navsezadnje enak: »resnična demokrati-zacija«, ki jo očitno ima za nekakšno višje načelo, višji cilj, celó idejno izhodišče, katerega realizacijo omogočata obe varianti. Zato nemara prav ta, tako lahkotno postavljena alternativa najbolje priča o tem, da gre po vsej verjetnosti tudi pri prvi varianti v bistvu le za težnjo ustvariti tako družbenopolitično strukturo, ki bo omogočala opozicionalno politično aktivnost in ideologijo, pa naj si bo to v okviru »organizacije za družbeno sankcioniranje« ali pa »kooperativne« anarhije.

Tak je bil torej videti prvi poskus rešiti »krizo samoupravljanja«. Vendar pa kljub lekciji, ki jo je dobil,⁶ njegov konec še ni pomenil tudi konca duhovnih eksibicij na tem področju. Letos smo bili priča drugemu poskusu, in sicer v članku Ivana Urbančiča »Kultura—politika—družba«.⁷

Ta dva poskusa se nedvomno v marsičem razlikujeta, imata pa v metodi, v pristopu k družbenim problemom in v vsebini tudi marsikaj skupnega. Oglejmo si torej, kaj nam je prinesel drugi poskus!

Za razliko od Rusa, Urbančič »krize samoupravljanja« ne utemeljuje z delničarskim in mezdnim statusom delavca, lastniškim odnosom samoupravnih organov do proizvajalnih sredstev in podobnimi nesmisli in je ne rešuje (vsaj zavestno in eksplicitno ne) z zahtevami po odpravi blagovno tržnih odnosov in planiranja.

Prvo stopnjo samoupravljanja, v okviru katere, kot trdi, le-tega ni več mogoče razvijati dalje, označi takole:

⁶ Glej Janez Stanovnik: Simbioza pojmovne manipulacije in politične špekulacije (Kritične pripombe na teze Veljka Rusa), »Teorija in praksa« 1964, št. 7—8.

⁷ Objavljen je bil v 1. in 4. letošnji številki »Tribune« (v prilogi »Zasnovce«). Hkrati z drugim delom Urbančičevega članka pa so »Zasnovce« objavile tudi kritično analizo tega članka (Marko Kerševan: Cilji in rezultati).

»Na tej stopnji je samoupravljanje še popolnoma razbito na posamezne delovne skupine proizvajalcev, združenih v gospodarskih organizacijah. Med seboj te skupine proizvajalcev ne komunicirajo na samoupravnem principu, temveč samo preko trga in ustvarjene vrednosti. To pomeni, da so si med seboj »sovražne«, saj skušajo druga drugi iztrgati čim več vrednosti zase. Člani delovnih kolektivov v tem sistemu proizvajajo zaradi delitve, ki pa je tem večja, čim večji delež vrednosti si znajo iztrgati na trgu. V tem njihovem odnosu jim je seveda vsak obči ali proizvodni, revolucionarni interes tuj. Vse njihovo notranje samoupravljanje je zreducirano kvečjemu na gospodarjenje, ki pa je utemeljeno le z večjo delitvijo«.

Oglejmo si nekoliko te trditve: o popolni razbitosti samoupravljanja na posamezne skupine proizvajalcev ob našem sistemu povezovanja samoupravljalcev v samoupravnih zborih skupščin na vseh nivojih, še posebno pa v komuni, ne bi izgubljal besed. Urbančič sicer kasneje pokaže, da se mu o tem našem sistemu nekaj približno sanja: »samoupravni organi iz kolektivov so voljeni v občinske svete in ti imajo svoje predstavnike v republiških svetih in organih itd.« vendar ga z eno potezo ovrže. Kako in zakaj — o tem kasneje.

Kaj naj bi pomenilo »komuniciranje na samoupravnem principu«? Če npr. medsebojno dogovarjanje o tem, kako ukiniti državo in politiko, potem gospodarske organizacije tega vsekakor ne počno. Kaj pa so razne oblike poslovnega sodelovanja, kooperacije, integracije, dogovorov o delitvi dela in specializaciji itd., če ne komuniciranje na samoupravnem principu? Da se odvijajo v okviru blagovno tržnega gospodarstva, je pa menda jasno, dokler tako gospodarstvo obstaja. Ali ga misli Urbančič morda ukiniti? In kam sodi po njegovem, na primer, združevanje v okviru gospodarskih zbornic?

Glavna, usodna hiba sedanje stopnje samoupravljanja (saj bo propadlo, če je čimprej ne odpravimo) pa mu je proizvodnja zaradi delitve, medsebojna »sovražnost« delovnih organizacij, pomanjkanje vsakega občega ali proizvodnega, revolucionarnega interesa in omejenost samoupravljanja zgolj na gospodarjenje. S tem zadnjim očitkom je že pri Rusu opravil Janez Stanovnik,⁸ medtem ko so drugi specifične Urbančičeve ugotovitve.

⁸ Janez Stanovnik: op. cit., str. 1030, 1031.

Najprej »proizvodnja zaradi delitve«, »gospodarjenje, ki je utemeljeno le z večjo delitvijo«, »medsebojni prepir za čimvečji delež v delitvi« in podobne formulacije. Na prvi pogled bi se morda zdelo, da avtorja iz etičnih razlogov moti delitev po delu kot motiviranost za delo, kot materialna stimulacija. Na to možnost bi kazalo recimo tudi tannanje o pomanjkanju vsakega »proizvodnega, revolucionarnega interesa«.

Če pa pogledamo še nekatere druge formulacije, vidimo, da avtorja moti nekaj drugega. Poglejmo npr. formulacijo o interesih, ki hkrati tudi pojasnjuje, kako je po njegovem mnenju do prej opisane krize samoupravljanja prišlo.

Takšen položaj v družbenih odnosih je po njegovem nastal tako, da je pravi obči družbeni interes (»delo za osvoboditev dela«, predvsem »ukinitev oblasti, politike, države kot posebne sfere«) hkrati z osamosvajanjem posebnega birokratskega interesa in njegovim predstavljanjem v maski občega družbenega interesa polagoma »poniknil« in ostali so samo interesi posameznih podjetij, komun itd. Ti interesi pa so »razbiti, nasprotujoči si, v bistvu liberalistični«, ker »v njihovi osnovi ni več... dela za osvoboditev dela« in »po svoji osnovni usmerjenosti... sploh niso več usmerjeni v proizvodnjo, delo, izgradnjo novega, temveč v delitev.« Zanimiva je tudi ilustracija te trditve: »Vsak hoče sebi odrezati čim večji in čimboljši kos mesa z ubitega vola, pri čemer se seveda lahko tudi močno skregajo.«

Na koncu Urbančič še pojasni, da so ti liberalistični interesi vsekakor obstajali tudi prej, »dokler je bil še dejavno navzoč obči družbeni interes«, vendar jih je ta »dejavno prevladoval«, medtem ko so danes liberalistični interesi »edina realiteta, ki pa jo sedaj obvladuje neka druga občost, ne njih transcendirajoča in nje prevladujoča občost občega družbenega interesa, temveč njim imanentna občost trga in vrednosti«.

Najprej so te formulacije že med seboj v nasprotju. Enkrat namreč avtor trdi, da po svoji osnovni usmerjenosti »ti interesi sploh niso več (podčrtal M. K.) usmerjeni v proizvodnjo, delo, izgradnjo novega«, kar lahko pomeni samo to, da so prej bili (in da torej niso bili »liberalistični«), takoj nato pa izjavi, da so ti (liberalistični) interesi tudi že prej obstajali, samo da jih je obči družbeni interes dejavno prevladoval. Po prvi trditvi je bil obči družbeni interes v njihovi osnovi, po drugi pa je bil nekaj, kar jih je trans-

cendiralo in prevladovalo, torej nekaj *izven njih* in ne nekaj njim imanentnega.

Najsi je bil že obči družbeni interes v njihovi osnovi ali izven njih, vsekakor je po avtorjevem mnenju sedaj »poniknil«, zato si oglejmo raje liberalistične interese, proizvodnjo zaradi delitve in kar je še takega. Iz citiranega, ki mu dodajmo še to, da »si ni mogoče predstavljati, da bi ti liberalistični, v delitev usmerjeni interesi sami iz sebe porajali nekaj, čemur bi mogli reči obči družbeni interes«, ampak da, nasprotno, »po svoji objektivni naravi zahtevajo neko njim nadrejeno oblast«, je jasno razvidno, da avtorja usmerjenost v delitev in liberalistični interesi ne motijo (le) iz etičnih razlogov, ampak predvsem, ker mu proizvodnja zaradi delitve, liberalistični interesi, medsebojna »sovražnost«, komuniciranje samo preko trga in vrednosti itd. pomenijo sestavine krize samoupravljanja, zaradi katerih da danes samoupravljanje ne uresničuje »revolucionarne preobrazbe danih odnosov«, ampak da še vedno dopušča obstoj oblasti in države. V tem smislu sicer avtor ne govori pri vseh teh sestavinah o njihovem ukinjanju kot pogoju za premaganje te krize, ampak bolj o tem, kaj samoupravljanju danes manjka. Vendar si še prej oglejmo nekatere od teh sestavin same po sebi.

»Sovražnost« med delovnimi organizacijami po avtorjevem mnenju izvira že iz dejstva, da delovne organizacije med seboj »ne komunicirajo na samoupravnem principu, temveč samo preko trga in ustvarjene vrednosti, ... saj skušajo druga drugi iztrgati čimveč vrednosti zase«. V trgu in vrednosti torej ne vidi delovanja ekonomskih zakonitosti, preko katerih se bolj ali manj ustrezno, vsekakor pa neodvisno od prisrčnosti medsebojnih odnosov med delovnimi organizacijami določa družbena vrednost njihove proizvodnje. Kako Urbančič pojmuje naš sistem, da se v njem po njegovem delež v delitvi določa z medsebojnim preprirom delovnih organizacij, mi ni jasno. Tako bi bilo kvečjemu v njegovem sistemu »samoupravnega komuniciranja«, če ne bi bil centralistično avtoritativen, kajti do prepira lahko pride samo tam, kjer ne odločajo ekonomske zakonitosti, ampak subjektivno presojanje. Subjektivistični sistem, temelječ na »svobodni« volji samoupravnih subjektov, bi bil dejansko tisti (ne pa naš sedanji, kot je to trdil tudi Rus), ki bi sprožil intenzivna medsebojna nasprotja in prepire in bi resnično deloval dezintegrirajoče, kot tak pa seveda nujno v smeri čvrstjega centralistično birokratskega odločanja.

Kako pa je z razbitimi, nasprotujočimi si, v bistvu liberalističnimi interesi? Vsekakor je jasno, da posamezni in posebni interesi delovnih organizacij, komun, republik itd. sami iz sebe še ne porajajo občega družbenega interesa, temveč da so si lahko med seboj in z njim tudi v nasprotju, vendar zato še niso razbiti in liberalistični. Bilo bi nesmiselno trditi, da nimajo nič skupnega, saj se nam je že v veliki meri posrečilo zgraditi sistem, v katerem se obči družbeni interes in posebni ter posamični interesi skladajo, v primeru neskladja pa se usklajajo s samoupravnimi dogovori, še posebno v okviru komune. Zelo pomembna je tudi dejavnost zavestnih subjektivnih sil, ki so, kot je nekoč rekel Vladimir Bakarić, notranja kohezivna sila naše družbe. Prav tako pa jih je seveda treba usklajati tudi še z močjo oblasti in države. Vsi ti interesi izvirajo iz potreb njihovih nosilcev in so pogojeni z materialnimi in drugimi možnostmi za zadovoljevanje teh potreb, zato je seveda čisti idealizem misliti, da bo njihovo neskladje in s tem tudi nujnost obstoja oblasti in države odpravila nekakšna vzpostavitev samoupravljanja na vseh nivojih.

Res je samo to, da je, dokler posamezni in posebni interesi v družbi niso skladni z občim družbenim interesom, nujen obstoj njim nadrejene oblasti. Ker pa je to edini primer, ko avtor ukinjanje oblasti vsaj na videz sploh veže na karkoli, razen na razvijanje družbenega samoupravljanja (kar je zgolj tautologija, saj sta si ta dva procesa komplementarna in je njuno vzajemno napredovanje odvisno od drugih objektivnih in subjektivnih pogojev, na katere se Urbančič v začetku članka sicer spomni s kratko deklarativno izjavo, a potem nanje — razen v obravnavanem primeru preprosto pozabi), si velja ta primer nekoliko podrobneje ogledati.

Avtor razlaga, da naš sedanji sistem ni ukinil politične birokracije (čeprav bi jo po njegovem mnenju očitno že moral) in da je tudi ne more, to pa »zato, ker ni odstranjeno tisto, kar — med drugim — politično birokracijo zahteva, zaradi česar je njen obstoj nujen: razkrojeni, liberalistični interesi...«. Vendar tudi to ostane le deklaracija, kajti nato kljub temu politične birokracije ne odpravi z odstranitvijo teh liberalističnih interesov, kolikor kot taki sploh obstajajo, ampak kar preprosto z uvedbo nekaterih elementov »družbenega samoupravljanja celotne družbe«, konkretno: z voljenostjo vseh državnih organov, z vertikalno rotacijo in z absolutno deprofesionalizacijo politike, kar od liberalističnih

interesov ali kakšnih podobnih razmerij v družbeni bazi po njegovem očitno ni odvisno.

Nemara pa — kot sem že omenil — Urbančič res meni, da z uvedbo »družbenega samoupravljanja celotne družbe« odpravi tudi te liberalistične interese — podobno kot Rus »antagonistične tenzije med delovnimi organizacijami« uki- ne z uvedbo »organizacije«? Kako se zgolj s to spremembo (posebno če vemo, kaj si Urbančič z njo predstavlja) v do- tlej razbite, nasprotujoče si interese, celo v njihovo osnovo nenadoma čudežno povrne medsebojno prijateljstvo, usmer- jenost v proizvodnjo, v izgradnjo novega, v osvoboditev dela, skratka obči družbeni interes, ostane seveda nerešljiva uganka.

Ali pa morda do avtorja glede doslednosti ne smemo biti preveč zahtevati in, recimo, citirano trditev o nujnosti odstranitve »liberalističnih interesov« korigiramo s tisto, po kateri je liberalistične interese treba samo »transcendirati in prevladati« z občim družbenim interesom? Morda bi bilo to potem zajeto v drugem ukrepu, ki je po Urbančičevem mnenju poleg absolutne deprofesionalizacije politike nujno za uveljavljanje »družbenega samoupravljanja celotne druž- be« in ki se glasi: »Vsi ti... (deprofesionalizirani — op. M. K.) politični organi v svoji funkciji ne bi smeli biti samostojni, temveč bi morali biti funkcija družbenega samoupravljanja, morali bi mu biti podrejeni.«

Žal pa se moramo tu spet vprašati: Če liberalistični in- teresi v delovnih organizacijah, komunah itd. res obstajajo, ali s tem, da so politični organi podrejeni družbenemu samoupravljanju, te interese že tudi »transcendirata in prev- lada« obči družbeni interes? Posebno še, ker lahko pred- stavlja to družbeno samoupravljanje, kateremu so politični organi podrejeni, edinole samoupravljanje v delovnih orga- nizacijah (saj drugod samoupravljanja sploh ni in kot meni avtor, naj bi prav s tem nastalo — čeprav še vedno govori o *političnih* organih) — te pa so ravno nosilke libe- ralističnih interesov! Menda za Urbančiča ni obči družbeni interes kar rezultanta vseh posamičnih nasprotujočih si in- teresov, izvirajoča morda celo iz njihovega medsebojnega neposredno »samoupravnega komuniciranja«, ki pa bi v tem primeru res ne moglo predstavljati drugega kot »kra- marski prepir« in spopad interesov.

Ta koncepcija torej ne more zagotoviti spoštovanja občega družbenega interesa, ker ga pač interesi posamezni- kov, delovnih organizacij, komun itd. sami iz sebe v celoti

še ne porajajo in ne morejo porajati (čeprav jih zaradi še obstoječih neskladij seveda ni treba označiti za razbite in v bistvu liberalistične), ampak je nasprotno še vedno potrebna v določeni meri odtujena (s tem namreč odtujena tudi neskladnim interesom) sfera — politika, ki je sposobna oz. ima večjo možnost videti in zastopati tudi interese širših družbenopolitičnih skupnosti in družbe v celoti.

Seveda obstajajo tu problemi birokratizacije in drugi, vendar pa se sfera politike po drugi strani venomer zožuje in odmira — a o tem več kasneje. Urbančičevo negiranje samostojnosti politične sfere in njeno podrejanje družbenemu samoupravljanju pa v resnici pomeni njeno ukinitve, saj sta ravno samostojnost — odtujenost in nadrejenost — oblast bistveni konstituenti političnega (v ožjem smislu seveda), in se tako njegova koncepcija ne razlikuje došči od koncepcije o »avtonomiji dela«, omenjene že pri Rusu.

Tako smo od obravnave Urbančičevih trditev o današnji krizi samoupravljanja prišli že tudi do njegovih predlogov za njeno rešitev. Da pa bomo bolje razumeli, za kaj pravzaprav gre, si oglejmo še njegovo uničujočo kritiko naših današnjih prizadevanj za razvijanje samoupravljanja.

Povečanje materialne baze samoupravljanja bo po njegovem povzročilo »samo še ostrejši medsebojni prepir za še večji delež delitve«, s tem pa bo — namesto da bi krepilo samoupravljanje — samo še povečalo »moč birokratskega aparata, ki bdi nad vsem tem kramarskim preprom... in vzpostavlja v tem kaosu vendarle še nekakšen red«. Brez komentarja. Pa še ena modrost: »Ne trdim, da s tem ne bo dosežena večja proizvodnja vrednosti, toda to vendar ni naš socialistični temeljni interes, ampak naj bi bilo kvečjemu posledica nečesa drugega(!)«. In da ne bi kakšen dobrosrčnež pomislil, da gre le za lapsus, avtor to modrost v naslednjem odstavku še obogati: «Vse prej našteto (večja proizvodnja, standard itd. — op. M. K.) *mora* (podčrtal M. K.) in more biti le posledica tega (namreč odstranitve politične birokracije in države, ukinitve razbitosti, »sovražnosti« in medsebojnega prepira, skratka prehoda v novo kvaliteto samoupravljanja — op. M. K.), *mora* in more temeljiti na tej osnovi, ne pa, da je ono osnova«. Najznačilnejše od vsega je vsekakor to, da nas Urbančič ne samo osreči s svojo povsem originalno razlago vzrokov in posledic, torej da družbene zakonitosti ne samo razlaga, ampak jim tudi začne ukazovati, kakšne *morajo* biti! To pa po mojem mnenju ni prav nič odveč, saj se same od sebe po njegovih receptih najbrž res ne bodo ravnale.

Tako torej opravi s prizadevanji za razširitev materialne baze samoupravljanja, za nameček pa še razglasi postavljanje tega v prvo vrsto za »ideološko in stvarno obrambo birokratskih pozicij« (!). Jasno — kajti »dejansko odstranitev politične birokracije in države« (vse ostalo pa je obramba birokratskih pozicij) zagotavlja samo uvedba »družbenega samoupravljanja celotne družbe«, to je njegova »uveljavitev na nivojih upravljanja, ki presegajo nivo delovnih organizacij in kolektivov, do najvišjih organov upravljanja, vključujoč partijske organe (!)«.

Da pa mu ne bi kdo očital, da se zaletava v odprta vrata, ker se družbeno samoupravljanje na vseh nivojih pri nas že uveljavlja, razglasi ta vrata za zgolj fiktivna, kajti »pri prehodu skozi ta čudovita odprta vrata se počutim opeharjenega, ker se nenadoma znajdem tam, kjer sem bil prej«. Ker je to za dokaz seveda premalo, doda: »Hočem reči, da z vsemi temi predstavniki, poslanci in skupščinami *ni realizirano tisto, kar bi moralo biti realizirano* (podčrtal Urbančič!): *ukinitev* (podčrtal M. K.) politične birokracije in njenega posebnega, v samoohranitev sebe in svojih privilegijev usmerjenega interesa in da se po tej poti tudi ne ukinja.«

Kako pa naj bi to bilo realizirano? Poleg dveh ukrepov za uvedbo »družbenega samoupravljanja celotne družbe«, ki sem ju že omenil in od katerih se tisti, da »politični organi ne bi smeli biti samostojni« pravzaprav ne da prebrati drugače, kot da politični organi ne bi smeli biti politični, predlaga Urbančič še enega — dejansko ločitev partijske organizacije od državnih organov (sic!) in postopno ukinitje njene vodilne vloge — kar tudi ne potrebuje komentarja.

Sploh pa ne smemo vseh teh protislovnih in neargumentiranih trditvev in variant vzeti preveč zares. Urbančič si namreč celo sam ne zna tega, kako naj bi bili politični organi podrejeni družbenemu samoupravljanju, niti zamisliti. Vendar pa se mu zato še ne zdi potrebno, da bi svoje trditve umaknil in jih najprej do kraja domislil, ampak brez zadrege sklene: »Vprašanje, ki ostaja tu odprto, je: kako to doseči.« (!)

Vse doslej povedano jasno kaže, da je Urbančičev pristop k problemu samoupravljanja v bistvu enak kot Rusov. Samoupravljanje mu pomeni nekakšen višji princip (a zgolj organizacijskopolični — brez družbenoekonomske vsebine), katerega uvedba ali neuvredba je odvisna le od našega spoznanja in volje oziroma od volje birokracije in ki že s svojo uvedbo oz. z uvedbo svoje »druge stopnje« rešuje glavne družbene probleme, ki so tudi vsebina sedanje krize.

Predvsem pa mu uvedba »družbenega samoupravljanja celotne družbe« pomeni sredstvo za »odstranitev politične birokracije in države«. Način uvedbe samoupravljanja na t. i. višje nivoje mu sicer ni kaj dosti jasen, vendar je očitno, da je na načinu formiranja organov na teh nivojih (voljenost, rotacija) močan poudarek, na načinu izvajanja njihovih funkcij in kompetenc, razen deklaracije o podrejenosti samoupravljanju, pa prav nobenega. V naših skupščinah sicer zbori delovnih skupnosti, ki so predstavništvo samoupravljavcev in ne splošno politično predstavništvo državljanov, vnašajo važen element družbenega samoupravljanja celo v oblastveno, zakonodajno aktivnost, ki jo upravljajo enakovpravno s splošnimi političnimi zbori, vendar pa je »čista« samoupravna aktivnost naših skupščin samo tista, ki jo opravljajo samoupravni zbori samostojno in ki se izraža v širokih javnih obravnavah problematike na določenih samoupravnih področjih ter v sprejemanju raznih priporočil in podobnih neoblastvenih aktov. Za odmiranje oblastvene, politične narave organov na »višjih nivojih« torej niso bistveni način njihovih volitev, njihovo ime ali njihova demokratičnost navznoter in v odnosu do volivcev (podobno mnenje je zastopal npr. tudi Z. Baletić v redakcijskem razgovoru »Naših tem« o problemih samoupravljanja),⁹ ampak je bistveno odmiranje potrebe po oblastvenem, prisilnem urejanju družbenih zadev, predvsem potrebe po vmešavanju politične sfere v samo proizvodnjo in v pogoje zanjo, ter njeno nadomeščanje s prostovoljnim samoupravnim dogovarjanjem o urejanju skupnih družbenih zadev.

Samoupravljanja torej ne pojmuje kot družbenoekonomski odnos, katerega razvijanje je bistveno odvisno od razvoja proizvodjalnih sil, pa tudi od razvoja družbene zavesti, katerih razvoj samoupravljanja brez škodljivih posledic ne sme in ne more niti prehitovati niti za njima občutneje zaostajati. Ni mu torej za socialistično družbo specifičen družbenoekonomski odnos na bazi družbene lastnine, v okviru katerega bodo šele z nadaljnjim razvojem produkcijskih sil postopoma nastali pogoji za preraščanje blagovno-tržnega gospodarstva, za višje faze odmiranja države in politike kot odtujene sfere nad družbo itd., ampak enako neodvisno od vseh teh pogojev obravnava tudi »proizvajanje zaradi delitve«, »razparcializirane, liberalistične interese«, obstoj politične birokracije, odmiranje države, depolitizacijo itd. oz. te slednje povezuje samo med seboj ter z družbenim samo-

⁹ Aktualni društveni i idejni aspekti samoupravljanja, »Naše teme« 1964, št. 12, str. 2024 in 2026.

upravljanjem, ki je (pojmovano zgolj kot organizacijsko-politični princip, kot način upravljanja družbenih zadev) s svojim »prehodom v novo kvaliteto«, tj. s samoupravljanjem celotne družbe na vseh nivojih tudi ključ in podlaga za njihovo rešitev.

Ker sem ostalo že obravnaval, bi se zadržal samo še pri t. i. politični birokraciji.

Kot običajno, poda Urbančič seveda dve med seboj divergentni definiciji birokracije. Prva je izvirno njegova in se nekoliko skrajšana glasi takole: »O birokraciji govorimo, če se država osamosvaja od vodilne plasti, vendar pa je to le bolj ali manj navidezno in ostane državna birokracija v bistvu povezana z vodilno plastjo.« Lep nesmisel, dosežen z avtomatičnim prenašanjem shem iz ene družbenoekonomske formacije v drugo. V kapitalizmu se v pogojih relativnega ravnotežja sil med antagonističnimi razredi res osamosvaja birokracija kot samostojen politični in ekonomski faktor, v socializmu pa, kjer delavskemu razredu in njegovi avantgardi ne stoji nasproti noben antagonistični razred, do resnične birokratizacije prihaja ravno takrat, kadar se avantgarda odtuji delavskemu razredu in se preveč povezuje ter identificira z državo.

Drugo definicijo je Urbančič skoraj dobesedno povzel po Mihajlu Markoviću¹⁰ (sklepam pač po tem, da jo je Marković zastopal že poleti 1964 na Korčuli), vendar se mu je kljub temu posrečilo nekaj stvari »popraviti«. V Urbančičevi verziji se (nekoliko skrajšana) glasi takole: »Politična birokracije je družbena grupa (oziroma plast), ki se poklicno ukvarja s politiko. Bistveno pri tem je, (da so množice odrinjene od kontrole njenega delovanja. Iz njenega vodilno-kontrolnega odnosa do sredstev za proizvodnjo izvira možnost *razpolaganja* s pretežnim delom opredmetenega dela (Marković: *razdeljevanja* preteklega, opredmetenega dela), iz tega pa možnost prisvajanja *materialnih* in drugih privilegijev. Označuje jo torej prilaščanje tujega dela in *neomejeno razpolaganje z njim*. Prilaščanje je eksploatacija, ki torej ni nujno vezana na odnos privatne lastnine.« (Kar je podčrtano, se po smislu razlikuje od Markovićeve definicije — podčrtal M. K.)¹¹

¹⁰ Mihajlo Marković: Socializam i samoupravljanje, »Praxis« 1964, št. 2, str. 177; deloma objavljeno tudi v »Tribune« 1965, št. 2.

¹¹ Markovićeve definicija se glasi: »Politična birokracija je trajna in koherentna družbena grupa, ki se s politiko ukvarja profesionalno, ki se je osvobodila kontrole množic in ki si, zahvaljujoč se neomejeni moči razdeljevanja preteklega, opredmetenega dela, zagotavlja manjše ali večje materialne privilegije. Vsak od teh pogojev je nujen, toda šele vsi skupaj predstavljajo zadosten pogoj za obstoj birokracije.«

Definicija je nedvomno zanimiva in, če odštejemo Urbančičeve povsem deplasirane popravke, vredna diskusije ter kritične presoje. Na tem mestu bi omenil samo dve njeni (po mojem mnenju) največji pomanjkljivosti: 1. zapostavljanje družbenoekonomske vsebine birokratizma kot družbenega odnosa ter stopnje in dinamike družbenega razvoja, v katerem se družbenoekonomska vsebina birokratizma spreminja, in 2. neupoštevane zavestne subjektivne usmerjenosti »grupe profesionalnih politikov« oziroma »vodilne družbene plasti«, ki na dinamiko družbenega razvoja lahko vpliva progresivno ali pa zaviralno, konservativno in celo regresivno. Družbenoekonomsko vsebino birokratizma sicer zajema Markovičeva formulacija o »neomejeni moči razdeljevanja preteklega, opredmetenega dela«, vendar je tako v definiciji kakor tudi v obrazložitvi ta »moč razdeljevanja« pojmovana izključno kot podlaga za zagotavljanje materialnih privilegijev, ne pa kot družbeni odnos, kot administrativno-centralistična oblika delitve, ki pušča proizvajalce v položaju mezdnih delavcev. Od stopnje razvitosti družbe in od dinamike družbenega razvoja pa je odvisno, ali so taki družbenoekonomski odnosi v kaki družbi še nujni in upravičeni, ali pa ne več in potem vztrajanje pri njih lahko označimo za birokratizem.

Lahko sicer upoštevamo Markovičevo pripombo, da njegova definicija označuje razvito obliko birokratizma, ki se v stvarnosti nahaja na različnih razvojnih stopnjah, vendar pa moram takoj pripomniti, da citirani definiciji popolnoma ustrežna družbenoekonomska vsebina birokratizma (administrativno-centralistična delitev, mezdni odnosi) pri nas npr. sploh ni več možna, ker smo to razvojno fazo pustili že precej za sabo in se je torej družbenoekonomska vsebina birokratizma, ki se pri nas pojavlja, spremenila. Še vedno se sicer kaže v (preveliki, že neupravičeni) moči politike, da razdeljuje preteklo, opredmeteno delo (čeprav v tem niso zajete vsa vsebina in vse možne oblike birokratizma), vendar pa ta moč ne more biti več neomejena. Zato bomo lahko zdaj upravičeno razglasili za birokratizem tako pristojnost delitve v rokah politike, ki ne ustreza več doseženi razvojni stopnji oz. ustvarjenim možnostim za to, da odločanje o nadaljnjem delu delitve preide v roke proizvajalcev. Vsega tega se seveda ne da izmeriti in tudi oceniti ni enostavno; kriteriji se navadno na vsaki etapi razvoja sproti izoblikujejo v družbenopolitični praksi pod najrazličnejšimi vplivi, med katerimi je vpliv same politične sfere vsekakor močan; ven-

dar pa ga lahko, če profesionalna politika kriterije prilagaja v prid svojemu počasnejšemu odmiranju, korigirajo npr. vpliv zavestnih subjektivnih sil v celoti, vpliv družbenih znanosti, stihijski pritisk že razvitih samoupravnih odnosov itd. Nekoliko grob, a zelo zanesljiv pokazatelj je npr. dinamika družbenega razvoja oz. njegova stagnacija. Na vsaki točki družbenega razvoja le-ta lahko stagnira in ohranjanje družbenih odnosov na tej točki je potem tudi družbenoekonomska vsebina birokratizma v tej situaciji. Mislim, da tudi samo pri vsaj relativni stagnaciji razvoja lahko govorimo o birokraciji kot o trajni, koherentni skupini in da jo lahko personificiramo.

Dinamika družbenega razvoja pa je v mnogočem marsikdaj odločilno odvisna od zavestne subjektivne usmerjenosti »grupe profesionalnih politikov« in njenih rezultatov, kar je po mojem mnenju drugi bistveni element za presojanje birokratizacije, ki ga Markovičeva definicija zanemarja oziroma sploh ne omenja. Prav ta element je bil tisti, ki je odločilno pripomogel, da je Jugoslavija prva od socialističnih držav zavestno ubrala pot samoupravljanja in odmiranja države in da tem procesom še danes prva utira pota.

Bilo bi seveda povsem zgrešeno to definicijo s prvo Urbančičevo sploh primerjati, vendar jo je, po vsem videzu sodeč, Urbančič navedel zgolj kot nekakšno neobvezno, morda celo kamuflačno deklaracijo, saj je nikjer ne upošteva, enkrat — ko govori o tem, da bo povečanje materialne baze samoupravljanja birokracijo le še okrepilo — pa jo pravzaprav neposredno zanika.

Tako nihanje med pravilnimi, recimo šolskimi definicijami, ter svojevoljnimi konstrukcijami je sploh značilno za celoten članek. Spomnimo se npr. na nasprotujoče si definicije o razcepljenosti družbe, na deklaracije o postopnem ukinjanju politike in temu nasprotno vsebino članka, na protislovne trditve o »liberalističnih« interesih itd.

Vendar mislim, da pri tako številnih protislovnih formulacijah ne gre le morda za lapsuse ali slabe formulacije, ampak da se v tem dejansko izražata protislovnost in zagata mišljenja, ki bi po eni strani sicer hotelo ostati v okviru (marksistične) družbene znanosti in znanstvene metodologije, po drugi strani pa ga njegova hotenja in predpostavke silijo v sklepe, ki pa s tem nikakor niso v skladu. Možno je seveda tudi, da se je Urbančič z vstavljenjem nekaterih »šolskih« odstavkov in na druge načine skušal izogniti nekaterim najbolj grobim in očitnim neznanstvenim trditvam, v

katere je zašel npr. Veljko Rus s svojo koncepcijo samoupravljanja oz. družbene ureditve, vendar se je s tem še bolj zapletel v nerazrešljiva protislovja sam s seboj in s svojimi izhodišči ter tako najočitneje pokazal na vrednost in smisel takega pristopa in takih izhodišč pri obravnavi samoupravljanja in ostalih družbenih problemov. V tem je verjetno tudi edini pozitívni učinek njegovega pisanja.

MATEVŽ KRIVIC

K razpravi o stanovanjski reformi

V naši republiki so pristojni v številnih razpravah o stanovanjski reformi opozarjali na probleme, ki nastajajo v stanovanjski politiki zaradi spreminjajoče se vrednosti valute. Strokovni kader stanovanjskih skladov in državne uprave je svetoval, kako usmeriti našo stanovanjsko politiko v stabilne finančno-dohodkovne odnose, ki bi jih uveljavljali zlasti z instrumenti bančnega sistema. Številni sklepi teh razprav poudarjajo, da reforme ne kaže izvajati prej, preden ne zagotovimo takih odnosov v gospodarstvu, da bi se v njem docela uveljavila tehnika financiranja, pogojena z dokajšnjo stabilnostjo denarne vrednosti. Konkretnije, dokler bo v našem gospodarstvu inflacija, ne kaže izvajati stanovanjske reforme.

Ob takih priložnostih je prenekateri opozoril na razmere v razvitih zahodnih državah, na različne oblike namenškega varčevanja za stanovanjsko izgradnjo v teh deželah. Taka stanovanjska politika kake zahodne družbe naj bi svojo prednost kazala tudi v mnogo bolj ustrezni ponudbi stanovanj in manjši stanovanjski stiski.

Kot morejo taki predlogi v naši nadaljnji usmeritvi koristiti politiki stanovanjske izgradnje, je njihovo poudarjanje ravno pri razpravah o osnutku resolucije pripomoglo k temu, da smo zmanjševali ali celo hote prezrli poglobitve cilje reforme, to je učinkovitejše gospodarjenje s sredstvi za stanovanjsko izgradnjo in vključevanje sistema stanovanjske izgradnje v gospodarski in družbeni sistem. Motive za to je bilo mogoče razbrati tudi iz konkretnih predlogov teh krogov. Poleg že omenjenih stališč, ki zadevajo finančne in dohodkovne odnose, je bilo slišati tudi za-

hteve, naj bi predlaganim poslovnim organizacijam za upravljanje s stanovanjskim fondom prepustili aktivo dosedanjih stanovanjskih skladov, z motivacijo pač, da bi te organizacije dobile ustrezno materialno podlago.

Drži sicer, da pušča inflacija tudi v stanovanjski izgradnji določene posledice. Izdatki za stanovanja ne naraščajo hkrati s splošnim povečevanjem cen, temveč ostajajo v bistvu na nominalni višini. Najemnine za stanovanja v družbeni lasti, ki so bila zgrajena pred letom 1960, so ostale na ravni točkovanja iz tega leta. Najemnine za stanovanja po letu 1960 pa izražajo vso dinamiko cen v stanovanjski izgradnji. Odtod znana nesorazmerja med najemnino in stanovanjskim standardom oziroma razlike v življenjskem standardu stanovalcev. Na drugi strani doteka iz stanovanjske dejavnosti čedalje manj sredstev za nova stanovanja oziroma za obnavljanje in vzdrževanje že zgrajenih. Priča smo dezinvestiranju zdajšnjega stanovanjskega fonda. Kljub temu pa to ne zavira naložb v stanovanja, kajti v naših razmerah je še posebej donosno svoje dohodke nalagati v stanovanja, s čimer si vlagatelji ne zagotovijo samo vrednosti za stanovanjsko investicijo v določenem času razpoložljivih finančnih sredstev, ampak se vrednost tega denarja zaradi povečanega povpraševanja po stanovanjih, ki izvira iz populacijskih premikov, npr. preseljevanja z dežele v mesta itd., še bolj veča kot samo s splošnim naraščanjem cen. Iz povedanega sledi, da tak ekonomski razvoj ne zavira obsega stanovanjske gradnje, temveč nasprotno še spodbuja.

Primer je zaradi naše dosedanje politike gospodarskega razvoja, ki jo označuje razmeroma nizek delež osebne in splošne potrošnje v družbenem proizvodu, atipičen. Vendar te prakse ne moremo prezreti. Povedano velja tako za individualnega graditelja kot za delovno organizacijo. Oba računata s tem, da kaže razpoložljiva finančna sredstva za gradnjo stanovanj čimprej vložiti, da ne bi prišlo do razvrednotenja razpoložljivih sredstev, hkrati pa tako rešujeta oziroma izboljšujeta osebni stanovanjski standard oziroma stanovanjski standard zaposlenih v delovni organizaciji.

Spričo uveljavljanja ekonomskih odnosov v stanovanjski dejavnosti mora imeti dejavnost kot taka z izdatki stanovalcev za stanovanja take dohodke, ki na račun amortizacije tekočega vzdrževanja in upravljanja zagotavljajo reprodukcijo stanovanj. Že enostavna reprodukcija stanovanjskega fonda torej zahteva, da so tudi dohodki stanovanjskega fonda enaki stroškom za gradnjo stanovanj. Uve-

ljaviti bi torej morali kriterije, po katerih bi se najemnine avtomatično prilagajale stroškom za gradnjo stanovanj. Take rešitve tudi vsebuje predlog resolucije o stanovanjski reformi.

Razvrednotenje valute vpliva enako na stanovanjsko gospodarstvo kot na druga področja. Razlika je le ta, da je proizvodni proces pri gradnji stanovanj daljši in je zato že med gradnjo potrebno usklajevati in zviševati kalkulatorne elemente.

Še nekaj besed o varčevanju. Primerjava naše dežele z razvitimi zahodnoevropskimi je na področju varčevanja dvomljiva. Proporciji v delitvi družbenega proizvoda pri nas in na Zahodu imajo kaj malo skupnega. Zlasti pa je očitna razlika v narodnem bogastvu naše ali kake zahodne države, saj mi nedvomno precej zaostajamo.

Zaradi sedanjega razvoja proizvodjalnih sil in družbenega reda v teh deželah, kjer organizirani delavski razred uspešno zahteva pravičnejšo delitev družbenega proizvoda, je delež osebne in splošne potrošnje v delitvi družbenega proizvoda večji, kot je bil pri nas, ko je bila ves čas po zmagi socialistične revolucije naša naloga, da čimprej razvijemo proizvodjalne sile. Zato smo visok delež narodnega dohodka investirali. Zdaj pa smo v taki razvojni fazi, ki zahteva, da pospešeno izboljšujemo osebni in splošni standard. Za take cilje pa je treba sprejeti take ukrepe v družbenoekonomskem sistemu, ki bodo k temu kar najbolj pripomogli. Odveč je ponavljati dosedanje izkušnje, da se s sredstvi dosti uspešneje gospodari, če o njih odločajo tisti, ki jih pridobivajo. To so tudi temeljna izhodišča za reformo, ki vsebuje tudi to, da se dosedanji namenski prispevek odpravi oziroma prenese na delovne organizacije, samoupravni organi pa bodo znali in vedeli, koliko svojih sredstev bodo namenili za stanovanja, ali pa bodo za toliko povečali osebne dohodke.

Znano je, da imajo pri gradnji stanovanj v zahodnih državah važno vlogo naložbe raznih finančnih institucij, ki zbirajo prihranke od varčevalcev in jih potem nalagajo v stanovanja. Vendar pa je taka oblika financiranja stanovanjske izgradnje v veljavi že več desetletij, tako da se je nabral precejšen kapital. Sem sodijo tudi splošni mobilni kapitali iz borze, ki jih privlačijo pogoji naložb v stanovanja. Odtod je mogoče zaradi višine najemnin, cene stanovanj, vladne stanovanjske politike ipd. dobiti enake dohodke kot pri drugih produktivnih naložbah.

Predlogi o varčevalni službi pri nas se v konkretnější obliki kažejo tudi v tem, naj bi hranilne vloge preusmerili za gradnjo stanovanj. Gre za tiste hranilne vloge, ki so jih banke v preteklih letih rabile kot protipostavko za investiranje (20% hranilnih vlog). Ta vir sredstev za financiranje osnovnih sredstev oziroma po teh predlogih za financiranje gradnje stanovanj lahko po zakonu o gospodarsko-planskih ukrepih v letu 1965 rabi le za financiranje kratkoročnih kreditov gospodarstvu in negospodarstvu. Torej tisti, ki so to predlagali, očitno ne poznajo tekoče gospodarske politike ali pa vztrajajo pri rešitvah, ki v sedanjí gospodarski situaciji niso realne.

Koliko si pa sploh lahko v naših razmerah pomagamo s preusmeritvijo hranilnih vlog v gradnjo stanovanj?

V Sloveniji so znašale hranilne vloge konec leta 1964 (povzemamo po »Indeksu« SZZS) 53,3 milijarde dinarjev. Ne da bi se vprašali o vsebini tega statističnega podatka (za hranilne vloge veljajo vloge prebivalstva na hranilne knjižice pri vseh ustanovah za varčevanje) bi pri aplikaciji ključa, kot je rabil v preteklih letih bankam za naložbe v osnovna sredstva iz hranilnih vlog, to je 20% hranilnih vlog, znašal tak vir za gradnjo stanovanj 10,6 milijarde din za ves volumen hranilnih vlog. V letu 1964 so hranilne vloge v republiki narasle od 42,2 milijarde na 53,3 milijarde, torej vsega za 11,1 milijarde din. Dvajset odstotkov od tega zneska pa predstavlja 2,2 milijarde oziroma približno 300 stanovanj na leto, računano po sedanjih cenah. Na drugi strani pa računamo, da bo v naši republiki leta 1965 zgrajenih okoli 12.500 stanovanj. Ta skromna primerjava kaže, koliko bi lahko preusmeritev hranilnih vlog v krajšem času pripomogla h gradnji stanovanj.

Rekli pa smo, da so predlogi o varčevanju v zvezi s stanovanji koristni za nadaljnjo stanovanjsko politiko. To vsekakor drži. Drži pa tudi, da taki pojavi pri nas, kot omenjena ekonomska gibanja, hranilne vloge ipd. še zdaleč niso argumenti proti uveljavljanju gospodarskega sistema v stanovanjski dejavnosti. So pa zahteva več za uveljavitev stabilizacije.

M. B.

Dijaški in vajenski domovi

S tem naslovom je tovariš Jože Šter v 3. številki Teorije in prakse orisal položaj dijaških in vajenskih domov. Branje njegovega prispevka, kako urediti položaj domov, me je spodbudilo, da nekatere ugotovitve in mnenja dopolnim, natančneje konkretiziram in dodam pedagoška stališča. Omenjeni prispevek nekatere težave preveč posplošuje, česar pa ni kriv avtor, nego vtis, ki ga je človek lahko dobil iz poročil posameznih referentov ter debate na mladinski tribuni o vajenskih in dijaških domovih. Nimam namena analizirati tribune o dijaških in vajenskih domovih, saj sem na splošno dobil o njeni organizaciji in izvedbi najugodnejši vtis. Vsi, ki se ukvarjamo z organizacijo domske vzgoje, smo bili s tribuno zadovoljni, saj smo želeli, da mladina spregovori o težavah, ki tarejo prav njo. Kaj podobnega si še želimo, bolje rečeno; pričakujemo. Le skupna prizadevanja bodo uspešna. K vsebini oz. izvedbi omenjene tribune imam samo en predlog. Težave pa tudi nepravilnosti, ki se v domovih pojavljajo, je treba prikazovati objektivno. Razumem gojence, ki so nekatere težave zelo prizadeto in prav zaradi tega tudi preveč osebno prikazali, saj so navsezadnje razmere v nekaterih domovih resnično skrajno neugodne. Prav zaradi tega smo bili že na javni tribuni in tudi v prispevku tovariša Štera priča ne docela točnemu prikazovanju položaja. Prav tako ne kaže nekaterih situacij posploševati. Nima pomena, da se ustavljam ob teh malenkostnih pomanjkljivostih, saj končno težave so, in to dovolj občutne, zato jih bo treba hitro rešiti.

Uvod Šterove razprave o vlogi domov je zelo jasen in temeljit ter bi mu dodal samo eno misel. Dijaški in vajenski domovi so »vzgojne institucije«, kjer se na svoji poti razvoja ter oblikovanja osebnosti vzgaja veliko naše mladine. Samo v ljubljanskih domovih je 3845 mladincev in mladink. Ker so domovi svojevrstno vzgojno torišče, ki ga ne smemo spregledati ali mogoče celo zanemarjati, nam res ne more biti vseeno, v kakšnih razmerah se ta mladina vzgaja in dorašča. Sporno pa je, ali so domovi zlasti vzgojne institucije ali ustanove, ki morajo dajati samo oskrbo. Menim, da smo v bližnji preteklosti storili prav vse, ter z organizacijo vzgoje, vključevanjem gojencev v samoupravljanje, s pomočjo pri učenju itd. dokazali vzgojni namen domov. O tem pa verjetno ni prepričana vsa naša javnost, kajti sicer ob podpori vse

javnosti po večletnem prizadevanju danes ne bi iskali vzrokov za neugodno stanje domov, nedvomno se ne bi vpraševali, komu lahko zaupamo vzgojo te mladine in prav tako ne bi brezuspešno iskali materialnih možnosti za vzgojo te mladine. Namenoma sem zapisal: »večletno prizadevanje«, saj vse težave, ki jih je prikazala javna tribuna, niso nove. Drži le eno, da so iz leta v leto hujše in da bo reševanje zaradi obsežnosti zmeraj težavnejše in če gospodarsko utemeljimo: tudi dražje.

Tovariš Šter je v svojem prispevku obravnaval, kako pedagoška načela domov uveljavljamo v praksi. Tudi sam bi rad k temu dodal nekatere misli, vendar tako, da ne bom prikazal našo prakso le skozi prizmo urejanja materialnih možnosti, temveč tudi glede na prizadevanja vodstev in vzgojiteljskega kadra na področju organizacije vzgojnega dela. Prav bo, da pričnem pri slednjem, ker želim, da bi naša javnost bila seznanjena s prizadevanji in tudi uspehi na področju domske vzgoje.

Navajam ugotovitve, ki veljajo predvsem za ljubljanske domove, čeprav sem povsem prepričan, da je enaka prizadevanja in uspešnosti mogoče ugotoviti tudi v drugih domovih v Sloveniji.

Vzgoja naše mladine se krepko razvija in temu mora slediti tudi domska vzgoja. Menim, da je razvoj prav na področju domske vzgoje še tembolj očiten, ker že osredotočenje mladine zahteva novejše oblike in vzgojne metode. Vzemimo za primer usposabljanje in vzgajanje mladine za bodoče upravljavce. Nobena vzgojna institucija nima za to obliko vzgoje ugodnejših razmer kot prav domovi. Zato ni slučajno, da so domovi pri tem največ dosegli in da so neugodne materialne razmere uspešneje reševali prav v tistih domovih, kjer so bili in so gojenci aktivni v celotnem dogajanju v domu. Dijaške domske skupnosti so najuspešnejša oblika aktivnega sodelovanja gojencev, hkrati pa krepka pomoč vzgojiteljem pri uresničevanju vzgojnega programa. S tem smo črtali z dnevnega reda administrativne ukrepe proti gojencem, saj le-ti prek svojih organov (odbori in komisije domske skupnosti) živo posegajo v dogajanje v domovih in končno tudi v disciplino gojencev. Pedagoško načelo, da gojenci hkrati nastopajo kot objekt in subjekt vzgoje, smo s tem najuspešneje uveljavili.

Gojenci domov dosegajo vidne uspehe tudi na področju kulturnoprosvetnega in športnega življenja. Preteklo šolsko leto smo bili v Ljubljani priča obsežnim športnim prireditvam, in to za ljubljansko področje in v republiškem merilu.

Tudi to šolsko leto so na programu razna športna srečanja in tekmovanja med domovi v počastitev 20. obletnice osvoboditve. Razmere niso ugodne, saj domovi nimajo dovolj ustreznih igrišč in še ta so pogosto ogrožena. Domovi prirejajo tudi mnoge kvalitetne kulturne prireditve, medsebojna srečanja v prireditvah »pokaži kaj znaš« in podobno. Dejavnosti so torej žive, čeprav ni dovolj dvoran, denarja in končno tudi časa. Zadnje čase ugotavljamo tudi intenzivnejši razvoj politehniških dejavnosti, čeprav ne smemo prezreti številnih improvizacij, ki so pa še zmeraj boljše, kot če bi ničesar ne bilo.

Nedvomno bi lahko navedli še več dejavnosti, kjer se gojenci uspešno uveljavljajo in hkrati pozitivno vzgajajo. Naj bo dovolj. Pomembno ob vsem tem je to, da so bili ti rezultati doseženi predvsem zaradi aktivnosti gojencev ter prizadevnosti in usposobljenosti vzgojiteljskega kadra.

In kakšne so materialne možnosti za organizacijo vzgoje v domovih? Že prispevek tovariša Štera nam dovolj jasno prikazuje, da so domovi v velikih materialnih težavah, nekateri prav v kritičnih. Prav zato si moramo ogledati razmere vseh ljubljanskih domov — prispevek tovariša Štera zajema namreč samo nekatere — hkrati pa spregovoriti o načelnih vprašanjih, ki zadevajo vse domove v Sloveniji.

Zakona o domovih v naši republici nimamo. Vemo pa, da imajo tak zakon v SR Bosni in Hercegovini in da ga pripravljajo tudi v zveznem merilu. Menimo, da bi za področje naše republike bilo treba sprejeti ustrezní zakon, predpisati pedagoške normative in zahtevati verifikacijo domov. Danes urejamo razmere v domovih na podlagi »zakona o zavodih s samostojnim financiranjem« in delno »splošnega zakona o šolstvu«. Niti prvi niti drugi zakon ne urejata vseh zadev domov. Čeprav pravi zakon, da mora ustanovitelj skrbeti za investicije in dajati dovolj sredstev za osebne dohodke strokovnega osebja, se to v praksi ne izvaja. Razumljivo je, da tudi tega ne smemo posploševati, čeprav imamo v Ljubljani en sam primer, da te zadeve v celoti ugodno ureja ustanovitelj. Ostale domove je do sedaj z deležem okrajne gospodarske zbornice financiral medobčinski sklad za šolstvo pri bivšem okraju Ljubljana, ki pa ni razpolagal z zadostnimi sredstvi. Doživljali smo obdobja, ko posamezni domovi sploh niso vedeli, kdo je njihov ustanovitelj in je potemtakem tudi dolžan skrbeti zanj. Iz vsega tega lahko povzamemo, da domovi sami teh vprašanj reševati ne morejo. Problem v zvezi z ustanoviteljskimi obveznostmi bo torej potrebno rešiti načelno, pa čeprav prehodno tudi z administrativnimi ukrepi.

Resno se vprašujemo, ali bo konkretno za ljubljanske razmere vse probleme v zvezi z investicijami dotrajanih samostanskih stavb in novogradenj rešil novo ustanovljeni medobčinski sklad za šolstvo pri skupščini občine Ljubljana-Center. Od skupno 17 domov imamo samo 5 novo zgrajenih domov (predvsem za vajensko mladino), 5 domov je potrebno temeljito prenoviti, pri vseh ostalih pa je prav tako potrebno obnoviti opremo ter popraviti poslopja in instalacije. Domovi hranijo v svojih arhivih številne ter obsežne prošnje za investicijska sredstva. Prošnje so domovi pošiljali svojim ustanoviteljem, vendar so obležale v arhivih. Marsikaj bi danes ne bil problem, če bi to sproti reševali. S tem bi prihranili precej milijonov. Zapisal sem že, da razmer posploševati ne smemo. V Ljubljani smo urejali vprašanje domov predvsem za vajensko mladino, medtem ko je bilo za mladino srednjih strokovnih šol in gimnazij storjeno zelo malo. Domov je iz leta v leto čedalje manj. Ne bom navajal števil, to je dovolj pregledno storil že tovariš Šter. Raje bom obravnaval zasedbo oz. kapacitete teh domov. Povsem razumljivo je, da ob vse večjem številu neustreznih prostorov v nekaterih domovih ne moremo pričakovati, da bi se zmogljivosti povečale. Upošteva je zdravstvene in pedagoške predpise, smo pričakovali prav nasprotno, kot pa kaže današnja zasedba. Ne samo to, da so domovi ohranili prvotno zasedbo, katero so ponekod umetno povečevali, temveč so jo celo prekoračili, in to konkretno v Ljubljani za 387 ležišč. Takoj se vprašamo, kako je to bilo sploh mogoče? Odgovor je dokaj preprost, čeprav je hkrati za primerno organizacijo vzgoje in ugodno počutje gojencev že skoraj nesprejemljiv. Domovi so danes natrpani, izkoriščen je ves potencial, za spalnice rabijo skoraj vse prostore, ki bi sicer morali biti namenjeni tudi učenju, družabnemu življenju, interesnim dejavnostim in zdravstvenemu varstvu. Za spalnice marsikje uporabljajo tudi take prostore, ki bi jih že pred leti morali izločiti. Tak poskus smo lani v Ljubljani izvedli v DAČ in domu TŠŠ. Oba domova sta iskala pomoč pri sanitarni inšpekciji in ustanovitelju. Sredstev za adaptacijo ni bilo. Ali smo z izločitvijo teh prostorov mladini kaj pomagali? Ne, ker je zasedba morala ostati ista, so pač druge spalnice dobile nekaj ležišč več. Prostor za omare in gibanje v spalnica h smo torej še omejili. Ne bom pretiraval, če zapišem, da smo take prizore lahko videvali le v predvojnih vojašnicah.

Končno sem dolžan pojasniti tudi to, zakaj so domovi sprejemali več gojencev, kot jih spričo funkcionalnosti morejo sprejeti. K temu sta navajala predvsem dva momenta.

Menim, da so morali naši domovi glede na neugodne materialne razmere prenaprosto preiti na samostojno financiranje (mislim na absoluten pomen te besede). Pri tem smo spregledali njihovo materialno bazo, omejili dotiranje sredstev za osnovno dejavnost, predvsem pa otežili redno vzdrževanje in investicijsko politiko. V mislih imam predvsem nekdanje samostane, saj so poslopja, instalacije in oprema dotrajana. Ves ta težavni položaj naj bi domovi pretežno reševali z malenkostnimi sredstvi, ki jih dobe od oskrbnin. Velikokrat bremo v časopisju, da je to ali ono gospodarsko podjetje zaradi zastarelih strojev in pomanjkanja obratnih sredstev zabredlo v gospodarske težave. Kaj pa domovi? Povsem razumljivo je, da bi bil izhod iz tega položaja mogoč le v nenehnem in občutnem poviševanju oskrbnin, kar pa domovi spričo socialnega položaja gojencev ne morejo storiti. Zato so pač ubrali drugo pot ter s prenatrpanostjo reševali finančni primanjkljaj. K temu se bomo pozneje še povrnili.

Drug moment, ki je narekoval prekoračitev kapacitet, je bil pritisk prosilcev za sprejem v domove. V Ljubljani imamo tudi take šole druge stopnje, ki jih drugje v Sloveniji ni oziroma jih je malo. Dijaki so prisiljeni bivati v Ljubljani. Če nimajo tukaj sorodnikov oziroma ne zmorejo denarja za privatna stanovanja, si jih pač morajo zagotoviti v domovih. K temu naj dodam, da zadnja leta prihaja v domove s prošnjami vse več takih staršev, ki žele, da bodo njihovi otroci vzgojno obravnavani in zaradi slabega učnega uspeha deležni pomoči pri učenju.

Ni več neznano, da so ljubljanski domovi sept. 1964 odklonili ca. 700 prosilcev — v SRS menda ca. 1200 prosilcev. Javnost bi se morala odločneje vprašati, kako so rešili svoj položaj odklonjeni prosilci. Naj opišem težave domov pri odklanjanju prosilcev. Starši so nenehno prosili, jokali, ponujali podkupnine. Podjetja so ponujala denar za opremo (dokaj presenetljivo, saj ga sicer menda nimajo ali vsaj nočejo imeti za te namene), posamezniki pa so glede na svoj službeni položaj pritiskali na uprave domov, naj sprejmejo njihove sorodnike oziroma varovance. Nekateri upravniki ljubljanskih domov so bili mnenja, da bi bil položaj domov že zdavnaj rešen, če bi se podjetja in posamezniki že prej toliko zanimali za domove, kot so se takrat, ko so iskali prostor za svoje učence in varovance. Pridružujem se temu mnenju.

Ugotavljamo, da sedanje zmogljivosti domov ne zadoščajo. Predvidevamo, da se bodo tudi v začetku šolskega leta 1965/66 pokazale iste težave, mogoče celo večje. Zaradi tega smo že septembra 1964 trdili, da je potrebno v Ljubljani

zgraditi dva nova domova in adaptirati domove, ki so tega najbolj potrebni. Tovariš Šter omenja študentski list *Tribuno*, v katerem je pisalo, da so v Ljubljani pričeli graditi dva nova domova in da je okrajna skupščina že zbrala ca. 200 milijonov za adaptacijo drugih domov. Je kaj resnice v tej trditvi? Res je, da je bilo na javni tribuni mnogo govora o tem, da je gradnja domov potrebna, in da je že kazalo, da se bodo našla tudi denarna sredstva. Žal, zdaj ni več tako. Predvidene so naslednje gradnje: dom pri centru strokovnih šol, dom gradbene srednje šole, nov objekt pri domu tehniških šol in dom za dijakinje zdravstvenih šol. Prav slednji bi moral biti prvi na prioritetni listi. Vendar je za gradnjo prvih dveh domov treba prej prodati dosedanji dom gradbene srednje šole v Gerbičevi ulici in vajenski dom v Kersnikovi ulici. Vendar tako ne bomo pridobili kaj več kapacitet, saj prideta dva dosedanja domova v druge roke. Pridobimo samo to, da bosta domova sodobnejša.

Še slabše kaže za adaptacijo domov. V upoštevek pride le dom Majde Vrhovnikove. Dom Anice Černejeve je adaptiral nekatere neustrezne prostore ter nabavil novo opremo tako rekoč z lastnimi sredstvi. Ta sredstva je dobil za objekt, katerega so porušili zaradi gradnje višje šole za medicinske sestre.

Vse torej kaže, da bomo novo šolsko leto začeli z istimi težavami, kot jih je lani nakazala in obsodila javna tribuna. Zdi se, da so bila vsa opozorila jeseni 1964 zaenkrat brezuspešna, kar je dokaj težko komentirati. Kdo je kriv? Medobčinski sklad za šolstvo kljub uvidevnosti in dobri volji sam ne bo mogel rešiti te situacije. Prepričan sem, da bo morala primakniti svoja sredstva tudi republika, saj izhajajo gojenci ljubljanskih domov s področja vse naše republike, v nekaterih domovih tudi iz sosednjih republik.

Situacija kakršna je, narekuje premišljene ukrepe ter hkrati nakazuje, da bo razdrobljena sredstva ter individualna stališča treba združiti. Da bom povsem razumljiv. Ne mislim na absolutno centralno vodenje, gre le za enotno politiko, kar zadeva razvoj domov skladno z razvojem šolstva, gre za enake dolžnosti vseh ustanoviteljev, za ustrezen mehanizem zbiranja družbenih sredstev in za enotne poglede na vlogo domov. Domovi končno niso zaskrbljeni, kdo bo njihov ustanovitelj, skrbi jih predvsem to, kdo in kako jih bo financiral. Nam končno ne sme biti vseeno, ali je gospodarskim organizacijam do tega, da so v domu nastavljeni tudi dobri vzgojitelji in da so za vzgojo potrebna finančna sredstva.

Ker sem že pri sredstvih, ki so potrebna za vzgojo in smotrno zaposlitev gojencev, še o tem nekaj besed. Številkam se raje ognem, ker so dokaj problematične. Ne glede na to, da v domovih ni dovolj ustreznih prostorov za kulturne, športne in politehnične dejavnosti — ponekod jih sploh ni —, tudi sredstev in razumevanja ni. Improvizacije ter skromna sredstva za vzgojila in učila niso in ne morejo biti rešitev. Revne knjižnice, pomanjkanje športnih rekvizitov, pomanjkanje opreme za politehnične dejavnosti itd. nedvomno niso pogoj za uspešno vzgojo ter zaposlitev. Samorastništvo pri vsem tem ni rešitev.

Gojenci domov so zelo zaposleni s šolskim delom ter z učenjem.¹ Zato so jim nujno potrebne sprostitev, zdrava rekreacija ter vsestranske možnosti za oblikovanje osebnosti. Vse to je namreč močno potrebno za vzgojo. Slišali smo že pripombe, da raznih dejavnosti, ki sem jih prej navedel, v domovih ni treba organizirati, ker je dovolj društev in klubov izven domov. Nekaj resnice je v tem, rešitve pa ni. Povsem nemogoče je vključiti v zunanja društva vse gojence, ki se zanimajo za to, ker jih je preveč. Poleg tega je zelo težko uskladiti prosti čas gojencev z urniki društev in klubov, saj so večinoma na voljo le pozne večerne ure. Pereče pa je tudi vprašanje mentorskega in vaditeljskega kadra v nekaterih društvih in klubih. Prav zato nas izkustva uče, da je bolje vse te dejavnosti organizirati v domovih, čeprav si prizadevamo, da bi se čimveč gojencev vključilo tudi v zunanja društva in klube. Končno imamo med vzgojnim osebjem že lepo število sposobnih kulturno-prosvetnih, športnih in politehničnih delavcev, ki bi jih bilo treba materialno podpreti in omogočiti kvalitativni razvoj teh dejavnosti. Kot pedagogi ne smemo prezreti dejstva, da imajo prav v teh dejavnostih vzgojitelji najugodnejše možnosti za vzgojna vplivanja, opazovanja, navezave tesnejših stikov ter usposabljanja gojencev, ki bodo lahko postali uspešni mentorji in vaditelji znotraj dijaških domskih skupnosti. Naj ob koncu razmišljanja o tem postavim še eno vprašanje. Zadnja leta je družba šolstvu dajala več sredstev za vzgojila in učila. Kje so vzroki, da za te namene ne najdejo razumevanja domovi? Poglejmo še enkrat, kako domovi rešujejo svoj materialni položaj. Poleg natrpanosti domov in nenehnih poviševanj oskrbnin poznamo še druge načine za rešitev položaja. Nekateri domovi si pomagajo z oddajanjem nočnin, če-

¹ Analiza položaja gojencev v dijaških in vajenskih domovih, Bilten ZPPS, Ljubljana I, štev. 1/1964.

prav tudi ob tem ne smemo prezreti, da se tako osnovna sredstva še prej obrabijo in da oddajanje nočnin med šolskim letom ovira hišni red in utesnjuje gojence. Nadalje so vsi domovi zmanjšali osebje. Če katerega koli delavca ni v domu, je spričo tega moteno redno delo. Prav zato morajo gojenci opravljati razna dela, kar je vzgojno sicer povsem sprejemljivo, nikakor pa ni, če pomislimo, da primanjkuje sredstev za nastavitev potrebnih delovnih moči. Prepričan sem, da je malokatera gospodarska organizacija tako do kraja izkoristila svoje notranje rezerve, kot je to storila večina domov.

Tovariš Šter je nakazal rešitev v integraciji domov. To misel ne kaže a priori odkloniti, vendar se bojim, da bo tako reševanje — če ne bo premišljeno — utegnilo tako v gospodarskem kot pedagoškem pogledu imeti hude posledice. Gospodarstveniki bodo sicer predvidevali, da bo integracija zmanjšala stroške, ker bo manj uprav. Toda praksa že dokazuje (integracija domov v Novem mestu), da pocenitev ni pričakovati. Kaj dosežemo, če odpravimo nekatere uprave? Vsak dom ne glede na centralno upravo namreč potrebuje svojega vodjo, če ima dom tudi svojo kuhinjo, pa zraven še ekonomo in računovodjo. Povsem drugače pa je mogoče izvesti integracijo (če naj tako rečem), kar zadeva prehrano gojencev. Konkretno, v primeru Doma Anice Černejeve, Doma Ivana Cankarja, Doma gostincev in sosednjih šol bi problem res lahko rešili z zgraditvijo sodobnega obrata družbene prehrane, saj sedanje kuhinje in jedilnice res niso primerne in jih mogoče tudi ne kaže adaptirati, če bi izbrali to rešitev. Nekaj podobnega pripravljajo tudi za Bežigradom. Bolj problematična je integracija domov glede pedagoških nalog. Praksa nas uči, da je organizacija vzgoje ter raznih zaposlitev oz. interesnih dejavnosti zelo otežena v domovih, kjer je več kot 250 gojencev. Iz tega sledi, da mora imeti vsak dom svoj vzgojiteljski svet in pedagoškega vodjo oz. upravnika. Totalna integracija in centralno pedagoško vodstvo ali mogoče celo zmanjšanje vzgojnega osebja ne morejo biti uspešne rešitve.

Tovariš Šter je v svojem prispevku nakazal problem učilnic ter učnih ur. Njegove misli zahtevajo temeljito teoretično razpravo in objektivni prikaz sedanje situacije, kar pa tokrat ne bo mogoče. Zato se bom omejil le na nekatera najbolj bistvena vprašanja. Predvsem ni res, da so bili redki poskusi, da bi zaradi potreb in ustrežnejših učnih metod spremenili sedanje učilnice v spalnice. Pri obiskih domov sem se prepričal, (kar sem že prej navedel), da so v večini

domov vključno z učilnicami uporabili vse prostore za spalnice. Vse to je že škodovalo učenju. Ob nepričakovanih obiskih v spalnicah, kjer so se gojenci učili, sem večkrat videl, da so gojenci z zvezkom ali učbenikom v roki poležavali po posteljah, nekateri so tudi kadili ali celo spali. Spalnice so bile natrpane z omarami in posteljami, delovnih miz in stolov pa je primanjkovalo. Vsakdo mi lahko pritrди, da je takšen način učenja povsem nesprejemljiv. Prav zato sem posredoval, da bi ponovno uvedli učilnice ter skrbneje nadzorovali gojence in jim bolj pomagali pri učenju. Povem naj, da sem povsem naklonjen tudi temu, da se gojenci uče v spalnicah, vendar le tam, kjer so spalnice opremljene tudi kot dnevni oziroma delovni prostor, in to največ za 4—6 gojencev. Take spalnice imajo le nove stavbe, nimajo jih pa vsi domovi, o katerih razpravljamo. Kako naj se gojenci učijo v spalnicah, kjer je 20—40 ležišč? Mar ni to povsem identično z najslabšo učilnico?

Vzgojno osebje naših domov ni zaskrbljeno nad tistimi gojenci, ki so marljivi in ki se znajo učiti. Teh je, žal, manj. Skrbijo jih predvsem tisti gojenci, ki jih je treba navajati k uspešnim tehnikam in metodam učenja in katere je končno treba voditi. Iz prakse vemo, da nekateri učenci hitreje, drugi pa počasneje dojemajo učno snov. Za slednje je treba čas učenja podaljšati. Kje naj se taki učenci nemoteno učijo, če ni učilnic? Končno smo z vzgojnim osebjem uredili tudi problem tako imenovanih »motoričnih tipov«, ki se lahko učijo individualno v spalnicah ali drugih ustreznih prostorih. Sicer pa se vprašujemo, ali je tako učenje najuspešnejše in ali ne kaže gojence navajati k uspešnejšim delovnim metodam. Povsem se strinjam s tovarišem Šterom, da mora biti v učilnici tako vzdušje, ki pospešuje dojetanje učne snovi. Moram poudariti, da se nam je z razumevanjem in sodelovanjem dobrih vzgojiteljev na splošno že posrečilo odpraviti iz učilnic zastarele delovne metode. Učne ure, ki so bile podaljšek šolskega dela, smo odločno odpravljali, v tej zvezi pa tudi spreminjali vlogo vzgojitelja pri učni uri. Seveda imamo pri tem še veliko nerešenih vprašanj, predvsem v odnosu učnega kadra šol, (ki jih gojenci obiskujejo) do učnih ur v domovih. Fabriciranje v domskih učilnicah je malo prehud izraz, čeprav brez zavestne discipline in tišine ter nadzora ne gre.

Na kratko povzemam naslednje. Vsa leta resnično ugotavljamo, da je povprečni uspeh gojencev boljši, kot je povprečni uspeh njihove šole. Tega pa ne jamči učenje v spalnicah, marveč predvsem prizadevnost vzgojiteljev, pravilno

organiziran čas za učenje, navajanje k uspešnim metodam učenja, redni stiki vzgojiteljev z učnim kadrom na šolah in ne nazadnje tudi pomoč pri učenju in nadzoru. Materialne možnosti za vse to pa so idealne samo v novih zgradbah in prav zato težimo k temeljiti adaptaciji dotrajanih in funkcionalno neustreznih domov.

Naj se dotaknem še strokovne usposobljenosti vzgojnega kadra domov. Podatki, ki jih navaja tovariš Šter, so resnični. Če bi jih prikazali za področje vse republike, bi zbujali še več skrbi. Naj navedem samo nekaj številke iz referata tovarišice Anice Dolanc na ustanovni skupščini skupnosti domov. Od skupno 228 popisanih vzgojiteljev v SRS ima pedagoško izobrazbo 151 vzgojiteljev, to je 66 %. Večinoma so pripravniki, in sicer 102 ali 44,7 %. Strokovnega izpita za vzgojitelja ni mogoče opraviti. Marsikdo od teh bi ostal v domu, toda ne kot pripravnik. Vse bolj in bolj zahtevamo, naj ima vzgojitelj vsaj za eno stopnjo višjo izobrazbo, kakor jo bodo dosegli njegovi učenci. Tej zahtevi ustreza danes samo 15,7 % vzgojiteljev. Povsem neurejeno je glede kvalifikacij tistih vzgojiteljev, ki imajo že daljši delovni staž v domovih, vendar so brez poklica. Razmere so se na področju Ljubljane v tem šolskem letu nekoliko izboljšale, nikakor pa ustalile. Vsako novo šolsko leto prinese vodstvom domov skrbi, kako dobiti ustrezne vzgojitelje, gojencem pa težave, ko se morajo navajati na nove ljudi. Fluktuacija vzgojnega osebja ima hude posledice, ki jih v nekaterih domovih ne morejo ublažiti niti do novega šolskega leta, ko so vnovič pred istim problemom.

Kje so vzroki za tako stanje?

Pred leti so iz neznanih vzrokov odpravili »poklic« vzgojitelja. Ne bom pretiraval, če zapišem, da se vsa leta po vojni dobesedno *borimo* za status in profil vzgojitelja in da se nam tega kljub vsem prizadevanjem ni posrečilo rešiti. Kdo naj bo vzgojitelj v domu, kakšna izobrazba mu je potrebna, kje si lahko pridobi izobrazbo in kako bo materialno stimuliran — vse to je nerešeno in povzroča nenehno fluktuacijo. Le materialno stimulacijo je nekaterim domovom uspelo delno rešiti, vse ostalo bo treba rešiti na pristojnih strokovnih in republiških institucijah. Ni in ne more nam biti vseeno, komu je zaupana vzgoja številne mladine in prav zato je skrajni čas, da javnost odločneje ukrepa. Z načrtnim izobraževanjem vzgojnega kadra bi danes ne imeli težav pri izboru kandidatov za vzgojiteljsko delo, prav tako ne bi imeli težav pri izboru vodilnega kadra v naših domovih. Marljivih in uspešnih delavcev na področju domske vzgoje,

ki imajo večletno delovno prakso, je zmeraj manj in kmalu jih bomo lahko prešteli na prste.

Na tribuni o dijaških in vajenskih domovih smo o položaju domov slišali, da smo za to vsi krivi. Osebnostno o tem nisem prepričan, vem pa tudi to, da so mojega mnenja vsi tisti delavci, ki se vsa povojna leta ukvarjajo z domsko vzgojno dejavnostjo. Naj to stališče konkretiziram s kratkim prikazom razvoja domov.

V prvih povojnih letih je mreža domov nenehno rasla, materialne razmere so bile mnogo ugodnejše. Toda domovi so se začeli redčiti in vzporedno je bilo vse več težav pri reševanju gospodarskih vprašanj. Razmere smo pravočasno prikazovali ustanoviteljem, iskali pomoč in razumevanje pri sindikatu prosvetnih delavcev, ustanovili samostojno društvo vzgojiteljev, ustanavljali strokovne aktive, trkali na številna vrata. Uspeh smo dosegli le tam, kjer smo bili sami kos položaju, in sicer predvsem v izboljševanju oblik in delovnih metod. Sicer pa smo lahko probleme domske vzgoje in materialne težave reševali prav na koncu dnevnega reda, ko je bil čas že skopo odmerjen. Pa še to se nam ni zmeraj posrečilo. Pustimo daljno preteklost in pogledjmo samo dve leti nazaj! Ustanovitelji so se pogosto menjavali, sindikat teh vprašanj ne rešuje več, konferenc oz. posvetovanj v širšem obsegu (okrajnih in republiških) ni več in zato res ni presenetljivo, če nekateri domovi ne vedo za naslov, kam naj se obrnejo po pomoč. Nedvomno je precej pomanjkljivosti tudi v tem, da za področje domov ni zadovoljivo organizirane strokovne službe. V Ljubljani smo poskušali tako, da smo sklicali že tri posvetovanja o dejavnostih domov ter povabili k sodelovanju vse strokovne institucije in družbene ter politične organizacije, ki se posredno ali neposredno ukvarjajo s tem. Odziv je bil popolnoma nezadovoljiv. Mogoče je bilo prav premajhno zanimanje širše javnosti za položaj domov glavni motiv, da so domovi februarja letos ustanovili svojo skupnost v republiškem merilu. Mnogo si obetamo od te skupnosti, vendar le pod pogojem, da bo skupnost deležna vse pomoči in razumevanja širše javnosti. Tega pa ob ustanovitvi še nismo začutili, saj so se ustanovne skupščine od vseh povabljenih strokovnih služb, družbenopolitičnih organizacij in republiških organov udeležili le trije zastopniki, ki že ves čas prizadevno pomagajo reševati naše težave.

Ustanovna skupščina skupnosti domov SRS je poudarila, da je treba o težavah in položaju domov objektivno in odločno spregovoriti v skupščinskih dvoranah občin in republike. Skupnost to želi in tudi pričakuje.

Ker svoja razmišljanja navezujem na prispevek tovariša Štera, si bralec lahko ustvari vtis, da gre za odgovor ali mogoče kritiko nekaterih misli njegovega prispevka. Tak vtis bi bil povsem napačen. Tovarišu Jožetu Šteru sem hvaležen, da je tako razločno in odločno prikazal nekatere težave domov, ki sem jih le dopolnil s svojimi ugotovitvami in stališči. To predvsem z željo, da se nama pridruži še kdo, ki bo s konkretnimi predlogi in akcijo podprl uspešen razvoj dejavnosti dijaških in vajenskih domov.

MILKO DOMAJNKO

Razmišljanje o naših gospodarskih organizacijah

Pred gospodarstvom občutijo strah marsikdaj celo gospodarstveniki, kaj se ne bi počutil nelagodno šele laik, ki nima znanja in podatkov, potrebnih za vsaj približen vpogled. Kar vidi oziroma občuti, je sunkovito gibanje nekakšnega predimenzioniranega, nepreračunljivega in nevarnega telesa, ki nosi tudi njega na svojem hrbtu, domnevno boljšemu standardu in lepšemu življenju nasproti, toda kaj če ga spotoma strese s sedla? Med negotovostmi, ki jih okrog njega sicer kar mrgoli, je ta nedvomno najpogostejša in najsplošnejša. Kako spraviti muhasto obnašanje tega orjaškega in strah zbujujočega organizma vsaj za silo v okvir nekakšnih zakonitosti, ki bi pregnale z naše eksistence senco iracionalnosti, senco neobvladljive grožnje, ter nam dale podlago za logično predvidevanje in premišljeno akcijo? Kaj je, recimo, prav zdaj, ko to pišem, našemu gospodarstvu? Res je, da se ni zaustavilo, toda zakaj nekam težko sope, trza in se muči kot dolgoprogaš sredi krize?

Predvsem se mi zdi, da ne smemo pozabiti, kje smo — še ne tako davno — začeli: kot nerazvita država, ki se v razmerah imperializma lahko izkoplje iz svoje zaostalosti samo tako, da centralizira vodenje proizvodnje, akumulacijo in razvoj v enih rokah, neodvisnih od notranje in zunanje stihije. Sliši se kot paradoks, vendar je prav socializem v svoji začetni zgodovinski obliki do kraja uresničil tendenco, ki se nam zdi značilna za razvoj kapitalizma: tendenco k totalnemu monopolu enega »koncerna«, namreč države, nad celotno družbeno proizvodnjo. Vsekakor so rezultati tega družbenega modela, dokler ga opazujemo iz ptičje perspektive (makro) zgodovine, impozantni. Brž ko si ga začnemo ogledovati od blizu, pa se podoba spremeni, pokažejo se poleg uspehov tudi hude napake in pomanjkljivosti. Neučinkovitost in razsipavanje, neodgovornost, lenoba in hinav-

ščina, posmeh ali zgražanje zbudajoča organizatorična nesposobnost, naivni voluntarizem in stvarnost, ki ga vedno znova tepe — vse to bi se dalo morda še nekako razložiti in opravičiti, čeprav smo mi tu nepopustljivo strogi, ker pač moramo biti taki, saj ravnokar šele izganjamo hudiča iz sebe; toda usodnejša je totalna koncentracija moči in oblasti, ki nujno vsebuje možnost zlorabe in brezpravja. Kot vemo, se je ta možnost še vsakikrat do neke mere tudi uresničila. Totalitarizem seveda ni vzhodna specialiteta, saj je zaradi določene krize klasične demokracije aktualen za ves današnji svet; in očiten je tudi splošen, čeprav ne vedno dosleden strah pred njim. Vse to so pomisleki, ki latentno zmeraj govorijo proti tako imenovanemu državnemu kapitalizmu oziroma državnemu socializmu kot idealni obliki socializma: v našem »jugoslovanskem primeru« smo si zato tudi poiskali nov družbeni model. In morda najbolj značilna poteza na tem modelu je bila zamisel, osamosvojiti podjetja oziroma delovne skupnosti in jih »vzgojiti« v protitež državi oziroma družbi kot celoti ter v osrednje nosilce dialektike posebnih in splošnih interesov, za katero se je izkazalo, da je ni mogoče brez hude škode samovoljno ukiniti. Zamisel je na splošno realistična, prav lahko bolj realistična kot ideja klasične demokracije, ker odkrito priznava in upošteva, da je današnja razvita družba nujno predvsem družba konkretnih interesnih skupin in precej manj družba splošnih, absolutiziranih polarizacij.

Instrument samostojnosti podjetij je samostojno gospodarjenje in upravljanje na podlagi uspeha na tržišču in materialne neodvisnosti. Važen dodatek: uspeh mora biti uspeh na mednarodnem tržišču, sicer se podjetje nikoli ne bo osamosvojilo od države, ki ga bo varovala navzven in ga na podlagi takšnega varstva obenem zlahka kontrolirala.

Seveda je od moralno-teoretične zamisli do realizacije, v tem primeru še prav posebej, dolga pot; toda brez dvoma je bila naša družbena volja zadnjih petnajst let neprenehno angažirana pri tem projektu, in čeprav so bile spremembe na splošno videti nekam počasne, obotavljive in neenakomerne, prehodi postopni in malokdaj resnično spektakularni, je razlika v primeri z družbenoekonomskim modelom, ki je veljal pri nas, recimo do leta 1950, impozantna in osupljiva; tako velika je, da si je marsikdaj že težko obnoviti kontinuiteto med izhodiščem in točko, na kateri smo zdaj. In vedno bolj pereče je vprašanje, kako bodo podjetja oziroma kako so že izkoristila svojo samostojnost: kakšne so resnične posledice njihove osamosvojitve za razvoj in usodo

naše družbe kot celote, ali je treba tu pričakovati določene zakonitosti, ki jih je mogoče precej natančno vnaprej predvideti? Kaj pravijo naše prve izkušnje?

Zdi se mi, da je v gospodarjenju naših podjetij, kolikor morem presoditi, vedno očitnejša predvsem nekakšna mrzlična rast, in sicer rast za vsako ceno, marsikdaj ne glede na resnične možnosti in potrebe, rast brez realnih sorazmerij. Kot prvi odločilni življenjski znak samostojnosti se izkazuje nekakšna nenasitna lakota po finančnih sredstvih in ekspanzivnih investicijah, pri čemer so oči po navadi celo bolj lačne kot žledec. Finančno-gospodarska praksa in morala naših podjetij se danes menda največkrat začne in konča pri geslu: zbrati čimveč kredita in se širiti in širiti. Problem tveganja in varnosti kakor da praktično ne obstaja. Važno je samo, da se nekaj proizvaja — karkoli in kakorkoli.

Občutek imam, da ta model gospodarskega vedenja nikakor ni kakšna jugoslovska posebnost, temveč nasprotno, precej splošna zakonitost začetne (>ustanovne<) faze vsake sodobne industrijsko-podjetniške družbene proizvodnje, ne glede na način akumulacije kapitala in specifične družbene odnose, ki so povezani z njim: očitna se mi zdi, recimo, če za trenutek zanemarimo vsekakor bistvene razlike v drugih aspektih obeh družbenih redov, podobnost med opisanim stanjem danes pri nas in med povsem enakim nepremišljenim pohlepom po kreditu ter mrzlično rastjo, ki so ju doživele razvite zahodne države približno v drugi polovici prejšnjega stoletja. Zelo verjetno gre preprosto za objektivno nujen in od naše volje neodvisen rezultat današnjega načina proizvodnje, v katerem so podjetja konkretne osnovne enote in nosilci družbene dejavnosti, ki se — to lahko rečemo tudi že za naša podjetja na današnji razvojni stopnji našega družbenega modela — vključujejo v celotno družbeno proizvodnjo s tekmo na tržišču, torej nekako tako, kot se drevesa vključujejo v gozd; in vsi vemo, kaj se godi v gozdu mladega drevja: le manjši del dreves bo našel na danem prostoru prostor za svoj odrasli obseg, večina pa bo počasi odpadla, zato je lahko življenjski cilj vseh samo eden: kakorkoli prehiteti druge. »Nepreudarna« ekspanzija je najbrž na določeni nižji, začetni razvojni stopnji prav tako zakonita in naravna reakcija na konkretno nujnost, kot je na višji varovanje doseženih uspehov, načelo čim manjšega tveganja in čimbolj krite nadaljnje rasti.

Mislím, da je tudi na »intenzifikacijo« treba gledati z aspekta te zakonitosti. Brez dvoma je sicer v socialno-psiholoških razlogih za razmeroma počasno rast produktivnosti

precej resnice. Intenziviranje proizvodnje gotovo zahteva posebno etiko oziroma model vedenja, ki ga lahko »vcepimo«
 ljudem samo v dolgotrajnem in včasih za nestrpneža skoraj sizifovskem procesu ustvarjanja kolektivne družbene tradicije ter iskanja takšne objektivne gospodarske klime, ki jo bo v največji meri spodbujala. Dodaten zaplet pomeni pri nas v primeri z zahodom to, da ni lastnika-priganjača (celo socialistična država v državnem socializmu nikakor ne opravlja dosledno te svoje, nujno nepopularne, potencialne funkcije!). Proizvajalec, ki je obenem lastnik, mora priganjati k intenzivni proizvodnji sam sebe, kar je sicer etično pomembnejši dosežek, ki lahko da teoretično boljše rezultate kot mehaničen zunanji pritisk, vendar pa naše izkušnje govorijo, da potrebuje tak psihološki mehanizem zelo močno »zunanjo«, objektivno spodbudo oziroma grožnjo, da se sproži: človek namreč praviloma najde v sebi moč za premagovanje in spreminjanje samega sebe v skladu s precej zahtevno industrijsko etiko le, če uvidi, da je od tega veliko odvisno — če ga mika perspektiva dovolj odločilnega materialnega ali drugečnega napredka in če mu hkrati grozi v primeru neuspeha dovolj odločilen polom. — Vse to drži, vendar ima medalja še drugo plat. Objektivno je namreč na razvojni stopnji, na kateri smo zdaj, obseg proizvodnje vsaj relativno resnično odločilnejši kot njena finančna kvaliteta (pravim relativno, ker si oba aspekta ne stojita statično nasproti, temveč sestavljata dialektično enoto). Z drugimi besedami: na splošno vztrajati pri intenzifikaciji dosledno na sedanjem obsegu bi bilo še manj pametno, kot pa se širiti ne glede na kvalitetni minimum. Vsako mlado drevje preprosto mora rasti z naglico, ki je na skrajni meji njegove notranje, strukturalne zmogljivosti in pogosto skoraj že onkraj nje. Investicijska mrzlica ima svoje racionalno jedro in ni kar preprosto »neumnost«
 ali »slepota«; osredotočenju pozornosti na kvantiteto ob relativnem zapostavljanju kvalitete torej ni samo posledica psihološke »stihije«, temveč tudi objektivna nujnost.

Problem je treba postaviti nekoliko drugače. Znano je, kakšne posledice je imelo forsirano in tvegano širjenje podjetij na šibki finančni podlagi v klasičnem kapitalizmu: res se je zgodilo, da je iz obrtne delavnice v nekaj desetletjih zrasel industrijski imperij, toda v istem času je nešteto drugih gospodarskih enot propadlo; posamezni konkurzi in širši zlomi kredita tja do mednarodnih kriz so bili nenehno na dnevnem redu, in kljub primerom vrtoglavega vzpona je bil, prav zaradi tega bolečega osipanja, povprečni

odstotek gospodarske rasti v obravnavanem razdobju naravnost presenetljivo majhen. Pa vendar se zdi, da je imelo to očitno nerazumno razsipavanje narodnega bogastva in moči tudi svojo pozitivno zgodovinsko funkcijo: pomenilo je namreč trdo in drago, toda konec koncev uspešno šolo, v kateri so se podjetja po mnogih udarcih po glavi nazadnje nujno naučila kakovostnega gospodarjenja, namreč vsega tistega, kar mi trenutno najrajši označujemo z »intenzifikacijo« (produktivnost, finančna zavarovanost, aktivno obvladovanje tržišča itd.). Z drugimi besedami, izkazalo se je, da je prav konkurenca tisti faktor, ki vodi k določnemu ravnotežju med kvantiteto in kvaliteto rasti, in s tem dolgoročni korektiv, ki onemogoča predimenzionirano strukturalno neutemeljeno širjenje, h kateremu se menda skoraj zakonito nagiblje vsak začetni industrijski razvoj. Tu pa se kapitalistični in naš družbeni model precej temeljito razhajata. Gospodarski liberalizem pri nas odločno odklanjamo iz preprostega in naravnega razloga, ker si svobodne konkurence v pravem pomenu te besede, predvsem navzven, v mednarodnem merilu večinoma pa tudi navznoter, nikakor ne moremo privoščiti. Gospodarstva zahodnih držav so seveda zlahka prenesla obsežno »puščanje krvi«, ki je nujno združeno z njo, ker so bila dovolj daleč spredaj, da so ostala kljub temu luksusu močnejša od vseh drugih, in ker torej ni bilo nikogar, ki bi jih lahko prav zaradi nekoristnega razsipavanja moči resno ogrozil, jih prehitel in jih spravil v večjo ali manjšo odvisnost. Slabše pa se godi današnjim zamudnikom, ki jih morajo z velikim trudom »dohitevati«, in sicer v razmerah imperializma, v razmerah poudarjene mednarodne ekspanzije podjetij razvitih držav. Ti zamudniki si potem, ko so, recimo, srečno postavili na noge nekak zametek lastnega neodvisnega gospodarstva (za kar sta potrebni kar dve revoluciji, najprej zunanja, politična, in nato še notranja, revolucija življenjskih vzorcev, potreb in navad), nikakor ne morejo dovoliti nepremišljenosti, da bi izpostavili svoje šibke gospodarske enote kakemu podobnemu darvinističnemu spektaklu, ki bi jih seveda neusmiljeno desetkal (tudi če si konkurenco od zunaj morda odmislimo), ker jih nevarna zamuda preveč priganja; vsak srečno začeti proizvodni proces, vsako gospodarsko kvantiteto ne glede na njeno kvaliteto je treba nujno po vsej sili ohraniti pri življenju in jo varovati kot punčico svojega očesa. (Od tod tudi tista logično neutemeljena, toda zgodovinsko nujna interpretacija planiranja kot čistega nasprotja zakonitostim tržišča, interpretacija, ki smo jo mi sicer že začeli puščati za sabo, na

splošno pa je v socialističnih družbah še kar naprej zelo aktualna.)

Kakorkoli torej želimo in si aktivno prizadevamo podjetja osamosvojiti, je hkrati za nas, za našo družbo kot celoto, še vedno temeljna nujnost, da bolj ali manj dosledno varujemo vsako proizvodnjo, kadar se je enkrat začela. Kapitalistov ni več — in zato tudi ni več strelovoda, ki bi prestrezal izgube; vsa vložena sredstva, ki se ne vrnejo, so naša, kadarkoli kako naše podjetje propade, smo prizadeti vsi, in zato tu preprosto ni mogoča morala socialnega darvinizma, češ naj se vsaka gospodarska enota uveljavi, kakor se ve in zna, v boju za gospodarski obstanek — kaj nam drugim to mar. Mogoče je sicer sporadično likvidirati tu in tam nekaj obrobne gospodarske dejavnosti, do katere nam že tako ni bilo kdove kaj; toda jedro gospodarstva in vse njegove količkaj ključne organizacijske enote (in navsezadnje, kje pa je kakšna, ki pri moderni delitvi dela ne bi bila v nobenem pogledu ključna?) — jedro, v katerem je proizvodni proces po mednarodnih merilih skoraj prav tako kvalitetno primitiven, je treba za vsako ceno ohraniti. Ta poglobljena nujnost velja in bo prav gotovo veljala še zelo dolgo, saj si ne moremo domišljati, da bi že v bližnji prihodnosti postali glede na produktivnost, finančno moč, aktivno razmerje do tržišča itd. svetovno konkurenčni.

Varovanje gospodarstva pa seveda v isti sapi, ko odvrne od gospodarstva negativne posledice svobodne konkurence, prepreči delovanje tudi svobodni konkurenci kot pozitivnemu regulatorju razmerja med kvantiteto in kvaliteto rasti. Bolj preprosto rečeno: edina uspešna šola je bridka izkušnja, to šolo pa smo našemu gospodarstvu dosedaj dajali v zelo skromnem in preskromnem obsegu; pooblastili smo ga sicer, da samostojno deli in porablja ustvarjeni dohodek, nismo pa ga prepustili, nismo ga mogli prepustiti na milost in nemilost posledicam njegovih bolj ali pa manj preudarnih in gospodarnih odločitev.

In zdaj smo prišli do odločilne točke: ali nimamo opravka s situacijo, ki mora skoraj zakonito zapeljevati podjetja k nekakšnemu »izsiljevanju«
družbe kot celote v tem smislu, da bodo zavestno in sistematično skušala prevaliti nanjo vse posledice neintenzivnega gospodarjenja, razburjeno napol proseč, napol grozeč, da je njihov proizvodni proces neločljivo povezan z najobčutljivejšimi splošnimi družbenimi interesi, da se absolutno ne sme ustaviti in da ga je treba za vsako ceno sanirati? Ali ni logična limita takega stanja — torej najbrž ne še dokončno dejstvo, vsekakor pa potencialna

nevarnost, ki nam grozi — nekak kompromisni, hibridni socializem, v katerem bodo kvantitativni »uspehi« — ekspanzija, dviganje cen, dohodkov itd. — stvar podjetja, kvalitativni neuspeh pa bo še naprej odrinjen pod ingerenco družbenega oziroma državnega varstva? Ali bi ne bila po vsem, kar smo doslej rekli, v našem gospodarstvu zelo naravna nekakšna kombinirana etika, po kateri bi bil proizvajalec prav rad ponosen in samostojno aktiven subjekt graditve socializma, dokler bi mu v tej vlogi dobro kazalo, brž ko bi kje kaj zaškripalo, pa bi v hipu zavrgel svojo voljo do avtonomnosti in se kot otrok materi obesil družbi za krilo, češ socializem je njena stvar, on je tu samo majhno, nemočno kolesce, uboga nepomembna reva, socializem je zanj pretežak in ga rajši prepušča družbeni eliti? Ali ne bi bilo to nihanje med lastnikom-samoupravljalcem in med »podanikom« socializma — še enkrat: opisujem tendenco in ne dokončni rezultat — natančno zakonit izraz prehoda od centralno-varstvenega gospodarskega modela k predvidenemu, toda za zdaj še prenevarnemu in zato le do polovice (za podjetja ugodne polovice) uresničenemu tržno-avtonomističnemu?

Nisem strokovnjak in ne vem, če je moja hipoteza točna in sprejemljivo teoretično utemeljena; toda za zdaj se mi zdi, da mi razmeroma še najbolje pojasnjuje vrsto ugank v našem gospodarskem razvoju in jim daje celo presenetljivo enoten in logičen skupni imenovalac.

Splošen občutek je, recimo, da je naš gospodarski sistem eden najzapletenejših, kar jih je in kar jih je kdaj bilo; brž ko pogledam nanj v luči gornjih predpostavk, pa postane nenadoma zelo razumljiv in celo edino mogoč. Naša podjetja bi hotela svobodo in avtonomnost gospodarjenja brez tveganja; uživala bi pravice in ugodnosti, ki izhajajo iz neodvisnosti, neprijetnosti in težave pa nas ne mikajo posebno in bi rajši videli, da bi jih reševali iz centra. Ker pa samostojnosti brez tveganja ni, pomeni to, da podjetja so in obenem niso za samostojnost. In tako je naš gospodarski sistem v sebi protisloven ter nujno prepodroben in nepregleden dinamični (se pravi: nenehno spreminjajoči se) kompromis med najrazličnejšimi težnjami: 1. družbeno voljo, da zgradimo močno lastno gospodarstvo s centralno akumulacijo in varstvom; 2. željo, da osamosvojimo podjetja in jih vzgojimo v samostojno protiutež državi kot celoti; 3. odporom podjetij, da bi vzela nase nujne negativne posledice samostojnosti, in pritiskom, ki zahteva vedno nove recidive centralnega varstva; 4. postopno rastočim nasprotovanjem

družbe dragemu in finančno izčrpavajočemu varstvu vedno in povsod, ne glede na vse polomije, ter administrativnim prisiljevanjem k večji samostojnosti, k večjim pravicam, a tudi večjemu tveganju. Fronte se torej v marsikaterem trenutku praktično zamenjajo in nastane značilna inverzija, tipični »jugoslovanski« paradoks, da postanejo nenadoma prav napredne sile v centru tiste, ki poskušajo proti volji nekaterih ali tudi vseh podjetij, panog, teritorialnih skupin itd. administrativno uveljaviti doslednejšo decentralizacijo in se trudijo od zgoraj, z vrha osvoboditi družbo prevelike moči države. Logična in neogibna vsakdanja posledica opisanih protislovij pa je znamenita goščava predpisov in nasprotnih predpisov, načel in menačelnih modifikacij, nad katero se vsi pritožujemo; toda očitno je, da preprosto premočrna sistematska logika spričo dualizma kontradikcije med voljo do emancipacije in med potrebo po zavarovanju nikakor ni mogoča — neštetokrat je treba to, kar je dala desnica, z levico spet vzeti ali narobe, neštetokrat požreti obljube ali grožnje, priganjati, vendar že v isti sapi miriti, siliti in obenem popuščati.

Drug primer: naš odnos do gospodarskega razvoja. Srce nam nehote poskakuje v prsah, kadar lahko oznamimo deset- ali celo petnajstodstotno rast proizvodnje, tu skepsa kratko malo nima kaj iskati: za mlad in šibek gozd je namreč najvažnejše, da za vsako ceno čim hitreje raste, in črni preroki, ki svarijo pred slabo kvaliteto gospodarjenja, pred strukturalnimi nesorazmerji itd., govorijo, vsaj dokler se kaj resno ne zatakne, gluhim ušesom. Kadar postane določen kvalitativni problem tako akuten, da ga ni mogoče več zanemarjati, se morda dvigne v javnosti kratek hrup (»kaj pravzaprav počne ta država!«), organizira se kampa- nja, ki nekako zajezi nevarnost, in kmalu je stvar pozabljena in ekspanzija se nadaljuje. Vse skupaj je, kot smo že rekli, zelo naravno, vendar je prav v svoji neizniansirani naravni logiki obenem problematično. Marsikdaj je resnična psihološka vsebina našega razvoja krčevit »beg naprej«, zakrivanje oči pred osnovnimi dejstvi lastne današnje šibkosti in malodušno odlaganje osamosvojitve na neki daljni trenutek, ko bomo toliko močni, da si jo bomo, kot se nam zdi, lahko privoščili, medtem ko zdaj očitno niti ne bi imela smisla, saj smo v glavnem, vsaj relativno, še hudi reveži, tako da želja po ohranjanju trenutno ne bi našla skoraj ničesar, kar bi bilo res vredno samó ohranjati, in je lahko temeljni psihološki motiv gospodarjenja k večjemu načelo »podvoji ali pusti«, grabi in rasti za tisti bodoči trenutek, medtem pa

živi kakorkoli, iz rok v usta — v skrajnem primeru se ti tako ne bo zgodilo nič katastrofalnega. Če je celo klasični kapitalizem, ki ni premogel te zadnje tolažbe, rodil na začetni razvojni stopnji sodobne industrijsko-podjetniške proizvodnje podobno mentaliteto, potem je še bolj logično, da se je morala uveljaviti tudi pri nas, v vzdušju varnosti in prepričanja, da ti bodo vsi finančnogospodarski grehi odpuščeni.

V tej zvezi je posebno zanimiva usoda tako imenovanih »poštenih«, »zavednih« podjetij (spet značilen jugoslovanski termin in fenomen), namreč tistih, ki posvečajo največ sil intenzifikaciji proizvodnje na sedanjem obsegu ter odklanjajo brezobzirno, izsiljevalsko širjenje; lahko bi rekli tudi: podjetij, ki se izjemoma čutijo subjektivno močna namesto šibka, podjetij, ki menijo, da imajo že danes toliko ohranjati in varovati, da je to lahko osrednji cilj njihove gospodarske aktivnosti. Poučno je opazovati, kako se ta podjetja kar naprej v en glas zagrenjeno pritožujejo, češ da država dovoljuje drugim preveč nepoštenosti in da je svojim »zvestim« skrajno nehvaležna, kako se čutijo na vsakem koraku prizadeta in izigrana. Resnica je zelo preprosta, da spričo splošnega burnega širjenja vsak, kdor se le malo zaustavi, da bi si oddahnil, občutno zaostane. Kaj se bo nujno zgodilo mlademu drevesu, ki bo izjemoma predvsem plodilo, medtem ko se bodo njegovi sosedge z vsemi močmi gnali v višino in širino? Prerasli ga bodo, in sčasoma bo potegnilo krajši konec. Priča smo paradoksnih zakonitosti, da je poštena samozavest tepena, negovan pa netankovesten »manjvrednosti kompleks« — zakonitosti, ki je očitno spet značilna za začetno razvojno stopnjo vsake sodobne industrijsko-podjetniške proizvodnje ne glede na družbeni red, saj je ob svojem času tudi klasični kapitalizem poznal problem »zaostajajočih poštenjakov«, konservativnih podjetnikov. In tu je skrita vzmet tistega zahrbitnega mehanizma, ki sproti nevtralizira vse naše sklicevanje na zavest proizvajalcev. Recimo, da jih je nekaj »poštenih« in nekaj »nepoštenih«, pripravljenih na izsiljevanje: v vsakem kritičnem trenutku si bodo drugi pridobili nekaj prednosti pred prvimi, in tem nazadnje ne bo preostalo drugega, kot da prevzamejo njihove metode, če nočejo povsem zaostati. Že samo en »izsiljevalec« potegne praviloma prej ali slej ostale za sabo in sproži plaz, ki se do konca ne ustavi. Naši ukrepi za intenzifikacijo so na splošno od nekaj prav dobro zamišljeni, toda če hočemo, da bo katerikoli od njih dosegel svoj namen, je treba najprej zagotoviti, da nobeno podjetje ne bo našlo ali izsililo v njem nobene še tako majhne vrzeli; to pa

je pri vsem pravno-preventivnem aparatu že zaradi nenehno navzoče osnovne nujnosti varovanja gospodarstva marsikdaj praktično skoraj nemogoče, in ravno zato je družbena kontrola tak sizifovski posel: brž ko ni brez izjeme, stoddstotno učinkovita, je namreč že izgubila igro. Še dobro, da je ne jemljemo čez razumno mero resno, saj bi se nam v tem primeru napihnila v grotesken monstrum in novo, podobno vsemogočno vrhovno instanco, kot smo jo poznali nekdanj. To pa po drugi strani pomeni, da moramo v bistvu opustiti upanje na takojšen popoln uspeh v tej smeri — »plazov« izsiljevanja očitno še ne bo tako kmalu konec. *Vae iustis!* (Morda nekoliko pretiravam, pretiravam samo zaradi jasnosti slike.)

Od tod pa ni več daleč do inflacije. Temeljna shema našega inflacijskega procesa je za moj občutek prav preprosta, zakonita in nujna. Vedno znova se spričo naše nerazvitosti, hlastanja po kvantiteti in kvalitetne šibkosti zgodi, da zaide kje kak proizvodni proces, kakšna investicija in podobno v plačilne težave. Kaj storiti? Likvidirati te dejavnosti skoraj nikdar nečemo in ne smemo, načelo »kar si je kdo skuhal, naj tudi poje«, torej ne pride v poštev; toda tudi sredstev za finančno sanacijo trenutno ni, ker so spričo naše mrzlične rasti vedno že daleč vnaprej vezana drugod. Tako nam ne kaže nič drugega, kot da kjerkoli in kakorkoli zbobnamo skupaj nova, dodatna sredstva in jih od zunaj uvedemo v obstoječo maso blagovno-denarne menjave. Načelo je »stvari ili rodi«, viri pa so različni, od lastne emisije do mednarodnih posojil. Žal se pri razmišljanju o takih primerih po navadi zadovoljimo z ugotovitvijo, da se je pač pojavila na tržišču nepokrita dodatna kupna moč, in pozabimo, da je to šele posledica globljih vzrokov in problemov; takšna pavšalna razlaga se mi zdi nenatančna in nepriporočljiva, ker prikazuje inflacijo voluntaristično kot rezultat abstraktne »nespameti« tistih, ki odločajo o državnih financah, ter sugerira, da bi bila rešitev preprosto v tem, da se odgovorni forumi spametujejo in uvedejo dosledno državno finančno disciplino. Resnica bo verjetno nekoliko drugačna. Vsaka konkretna dodatna »injekcija« sredstev v določen proizvodni proces (in vedno gre za take *konkretne*, konkretno nujne in neodložljive rešitve, ne morda za abstraktno »lahkomiselnost«) pomeni namreč objektivno priznanje šibkosti tega proizvodnega procesa ter *izsiljeno* zvišanje lastne in tržne cene proizvoda ali storitve, podražitev, ki ji je prej ali slej treba parirati z ustreznim povečanjem potrošnji tega proizvoda ali storitve namenjenega dohodka; to pa sproži podražitev vrste drugih proizvodnih procesov — in avtonomna inflacijska spirala se je

konstituirala. Toda na njenem začetku, tega nikakor ne smemo prezreti, so vedno potreba in želja po forsirani rasti, hude finančne obremenitve, ki izvirajo iz mrzlične prvotne akumulacije, gospodarska šibkost in nujnost brezpogojnega zavarovanja vsakega proizvodnega procesa, ki smo ga enkrat srečno spravili v tek.

In tu nastopijo kot konkretni prožilci inflacijskih gibanj »izsiljevalci«. Sistem izsiljevanja je — ali bi rekel: je bil do nedavna? — nenavadno preprost in hkrati dovolj pogosto uspešen, da se nikomur ni splačalo ostati pošten. Vse, kar je bilo treba storiti, je bilo to, da si sprožil določeno gospodarsko aktivnost (najprej investicijo, ko je bila ta dokončana, pa samo proizvodnjo) — načelno pravico do take pobude ima danes vsako podjetje in teritorialna skupnost — in nato javil v višji ali najvišji center: to pa to sem začel, v vašem interesu je zdaj, da se bo stvar dobro razvijala, torej pomagajte, če ste dali drugim, dajte še meni, sicer bo nastal pri mojih ljudeh politični problem, demokracija je na kocki, pobuda od spodaj je sveta in nedotakljiva, poznate moč nevoščljivosti, torej podkupujte, če hočete, da bo narod zadovoljen z vami in s socializmom. Seveda se je »na vrhu« vzdignilo najprej nekaj hude krvi, toda prej ali slej je vsaka taka iniciativa našla podporo in postopoma dosegla cilj. In splošna rezultanta, finančna politika, v kateri sta našla modus vivendi center in decentralizirana gospodarska pobuda, je za pazljivo oko nenavadno zgovorna in značilna: ves čas imamo namreč v glavnem (če odštejemo zadnje leto, ki nas je le prisililo, da smo se nad vsem skupaj nekoliko zamislili) stalno pet- do desetodstotno inflacijo. To pa je natančno *najnižja stopnja, na kateri se ti neodvisno od kvalitete tvojega gospodarjenja bolj splača biti dolžnik kot pa upnik*. Karkoli kupiš s sposojenim denarjem, je čez leto dni ne glede na tvojo produktivnost ali neproduktivnost vredno povprečno prav toliko ali več kot dolg in obresti skupaj. (S plačevanjem obveznosti pa tako nismo posebno natančni: če si v težavah, ali pa tudi, če nisi, je najbolje, da si pušiš vsako terjatev iztožiti, do izvršbe boš že izvrtal denar — ki se mu bo potem godilo enako — drugod.) Razumljivo je, da bodo vse gospodarske organizacije, poštene in nepoštene, prej ali slej razvile določene značilne finančne reflekse, ki nujno izhajajo iz takega položaja. Čim večji upnik si, tem bolj si na zgubi, in narobe: čim bolj se zadolžiš, tem bolje zate. Kakšen smisel bi imelo sistematično kopičiti sklade, ko pa so dejansko vredni vsako leto pet do deset odstotkov manj? Kakšen smisel bi imelo varčevati in misliti

naprej? Ali ni naravnost dolžnost vsakega proizvajalca, ki hoče biti dober gospodar, pameten gospodar, da niti za hip ne obdrži svojega denarja, narobe pa brezobzirno grabi in uporablja tujega? Rezultat mora nujno biti splošen beg od sredstev v potrošnjo ter nekvalitetna, hlastna, napol skoraj prisilna — in kvantitativno vsekakor impozantna — ekstenzivna rast. To pa pomeni, da gre za model finančno-gospodarskega obnašanja, ki v celotnem učinku natančno ustreza naši še vedno osnovni nujnosti, nujnosti naglega, forsiranega razvoja. Tudi »stihija« se ravna v bistvu po zelo natančnih zakonitostih, pojavi v našem gospodarstvu nikakor niso slučajni in voluntaristična zavestna akcija jih bo torej večidel težko kar čez noč kaj bistveno spremenila.

Zdi se mi, da bi se celo v problemu naše mednarodne plačilne bilance prav lahko skrivala natančno enaka logika. Sprašujem se namreč, s kakšnimi čustvi se pravzaprav naša podjetja odzivajo na mednarodne posledice notranje podražitve njihove proizvodnje, in skoraj bi rekel, da jih takšna nesreča morda marsikdaj bolj veseli kot skrbi. Končni rezultat inflacije je namreč ta, da postaja pri fiksnem deviznem tečaju izvoz vedno večja zguba in uvoz vedno bolj dobičkonosen, tako da se mora vsak »pameten gospodar« vedno bolj na vse kriplje truditi, da kupuje zunaj in prodaja doma. To pa z drugimi besedami pomeni, da je povsem v tvoji moči, da se z vsako podražitvijo nekoliko odmakneš od mednarodnega tržišča pod okrilje državne podpore in varstva, in če si gospodarsko šibek ter se zavedaš, da svetovni konkurenci za zdaj še nisi kos, kot se mora na dnu zavedati najbrž velika večina naših proizvajalcev, ti bo ta perspektiva bega v avtarkijo prav verjetno pomenila še dodaten motiv in spodbudo za finančno brezskrbnost. Sliši se kot farsa, vendar je dejstvo, da sta na splošno ravno slabo gospodarjenje in nekonkurenčnost najuspešnejši način izsiljevanja družbe, medtem ko dobro gospodarjenje pogosto izzveni celo kot nevarna lahkomišelnost, ki ti prinese nov, dodaten trud (družba hoče od tebe nenadoma več kot doslej) in splošno nepriljubljenost (ker služiš kot argument in sredstvo pritiska na druga podjetja). To velja seveda še prav posebej za tvoje mednarodne gospodarske odnose. In zato se mi zdi, da upadanje naše mednarodne konkurenčne sposobnosti marsikomu ne pomeni samo neprijetne objektivne nujnosti izven njegove moči, temveč tudi zavestno tolerirano, če ne celo zaželeno stanje stvari. Na dnu tega »negativnega« sprevrženega odnosa do svetovnega tržišča se zelo verjetno skrivata tisti precej utemeljeni »manjvrednostni kompleks«, ki smo ga že omenili, ter iz nje-

ga izhajajoča podzavestna želja, da bi odložili soočenje s svetovnim gospodarstvom čim dalje v prihodnost, za zdaj pa predvsem kvantitativno rasli in nabirali moči v inkubatorju družbenega varstva oziroma »za obzidjem«
inflacije. Posledica našega celotnega gospodarskega modela je namreč povsem zakonito ta, da je uradni tečaj dinarja le nekaj let po zadnji devalvaciji že spet popolnoma nerealen.

To sliko bi najbrž lahko še naprej dopolnjevali z novimi detajli, vendar naj bo dovolj. Nikakor namreč nimam namena komurkoli zbujati malodušje, čeprav si po drugi strani tudi ne mislim zakrivati oči pred dejstvom, da je logika alienacije med zamisljivo in realizacijo, med željami in možnostmi v glavnem zelo nesentimentalna. Ta logika neizprosno vsak hip znova odpira osrednje in temeljno vprašanje: ali bo naš načrt o osamosvojitvi delovnih skupnosti proizvajalcev od diktature države kot celote (načrt o samoupravljanju v popolnem, bodočem pomenu te besede) uspešen ali ne; in kaj bi neuspeh ter vrnitev k državnemu socializmu pomenila, menda ni treba posebej pripovedovati, kratko malo ni človeka, naj bo sicer njegovo zanimanje še tako daleč od gospodarstva, ki bi lahko ostal brezbrizen in neopredeljen. Gre za to, ali bomo subjekti ali objekti socializma, razlika pa bi bila velikanska povsod, na koži, v srcu in v žepu. In moram reči, da se mi zdi, da alternativa trenutno še ni popolnoma zaprta. Očitno je seveda, da so vse naše simpatije in vsa volja na tej strani, nihče si ne želi, da bi obdržala vodstvene funkcije, odgovornost, zasluge, moč in oblast država, mi pa da bi ostali alienirani delojemalci, kolesce v sistemu »njenege«
socializma. Toda tudi v nasprotno skrajnost, v idealno samoupravljanje za zdaj še nikakor ne moremo preskočiti, ker bi z opustitvijo avtoritativnega notranjega in zunanjega varovanja gospodarstva postavili na kocko — in skoraj zanesljivo zaigrali — vse, kar smo z dosedanjim velikim trudom vendarle dosegli in uresničili. Smo torej sredi daljšega dialektičnega prehoda in izgubljen trud bi bil iskati bližnjico, ki naj bi nas kar takoj pripeljala k odrešilni enosmiselni gotovosti. Res je, da je pot, ki smo jo prehodili v zadnjih petnajstih letih, kot smo omenili, impozantna, toda kako bomo ugotovili in dokazali, da smo že tudi samo na polovici razdalje do cilja?

Kakšna bi bila torej previdna in trezna napoved za bližnjo prihodnost? Gotovo je, da se bomo za osamosvojitve gospodarstva še nadalje prizadevali; toda gotovo je tudi, da jo bomo lahko uresničevali le v majhnih in skrajno previdnih dozah tako kot doslej, vedno pripravljeni na taktičen

umik in ponovno zavarovanje, brž ko bi se kje pokazala nevarnost količkaj večjih negativnih posledic in količinske škode. Značilen primer te dvojnosti smo doživeli nedavno, ko smo morali sredi najbolj intenzivnega procesa dezangažiranja državne administracije v gospodarstvu nenadoma poseči po tako izrazito administrativno-varstvenem ukrepu, kot je zamrznjenje cen. O splošni usmeritvi k tržnemu tveganju, doma in v mednarodnem merilu, sicer načelno nihče več ne razpravlja, toda ob konkretnih primerih se stvari slejkoprej zapletejo. Očitno bo to razdobje oscilacij med voljo do osamosvojitve in med potrebo po varstvu med sproščanjem tržnih zakonitosti in administrativnim pritegovanjem uzde, med »pregrevanjem« in »zaviranjem« še nekaj časa trajalo, kar pomeni, da moramo pričakovati najbrž še precej ponovitev cikličnega nihanja med »konjunkturo« in »krizo«, ki bo ponehalo verjetno šele takrat, ko bomo imeli »ustanovno« obdobje, obdobje forsirane rasti, srečno za sabo in ko se bodo naša podjetja lahko tako ali drugače vsaj za silo enakopravno vključila v stabilno svetovno gospodarstvo ter se s tem dokončno osamosvojila od države. To pa še ne bo tako kmalu. Kratkoročni optimizem bi bil torej precej neprimeren, naš socializem bo ostal nujno še precej časa »hibriden« v zgoraj opisanem smislu, za spoznanje lahkomišeln in improvizatorski, nagnjen k periodičnim težavam, nestabilnosti, strukturalnim nesorazmerjem in vsem drugim problemom, ki so zakonit izraz spopada protislovij v kritični fazi prehoda od administrativnega k samoupravljaljskemu gospodarskemu modelu. Zaradi tega še ni treba obupavati, vendar bi se bilo dobro oborožiti ne samo z odločnostjo, temveč tudi z vtzrajnostjo in potrpežljivostjo in obrzdati pretirana pričakovanja, sicer bo preveč razočaranj in hude krvi. Navsezadnje gre zelo verjetno za značilne oscilacije, ki so zakonit spremljevalec začetnega obdobja vsake moderne industrijsko-podjetniške proizvodnje: če pomislimo, kakšne pretrse je na tej stopnji doživljal klasični kapitalizem, kako bi smeli pričakovati, da bo prav nam, ne glede na vse bistvene razlike, brez ostanka prizaneseno z njimi? Vse kaže, da sta varnost poslovanja in relativna stabilnost podjetij ter gospodarstva mogoči šele na mnogo višji ravni, ali če ostanemo pri naši primeri: takrat, ko gozd doraste in se vsaj v glavnem ustali.

Zapisali smo, da se v našem razvoju fronte marsikdaj zamenjajo, tako da postane država motor osamosvajanja podjetij od nje same; najbrž je prav s tem v zvezi čudni in paradoksn občutek, da moram, kar zadeva naš splošni družbeni projekt, bolj zaupati njej kot podjetjem, čeprav naj bi se

je pravzaprav »bal« — toda nehoti mi pomeni za zdaj na neki način trdnejše jamstvo, da bomo načrt o demokratizaciji naše družbe nekoč zares uresničili. Človek se temu sam čudi in se celo obtožuje skritih totalitarnih nagnjenj, v resnici pa je ta nagonska porazdelitev simpatij najbrž zelo naraven izraz globlje resnice, da je v našem razvoju za zdaj še bolj odločilna splošna družbenopolitična volja do osamosvojitve podjetij, volja, katere nosilec je družbeno vodstvo, kot pa resnične, objektivne ekonomske možnosti, ki bi podjetja spodbujale k njej. Nasprotno, te možnosti so marsikdaj tako malo zapeljive, da mora biti naraven odziv nanje prav strah pred osamosvojitvijo; zato se zdi praktično nemogoče, da bi bila podjetja že zdaj zmeraj konkretno z vsem srcem zanjo, čeprav se vsekakor strinjajo z njo v dolgoročni perspektivi. — Takoj pa je treba pripomniti, da bi bilo »zaupanje v državo« zelo kratkovidno, če bi pomenilo predvsem zaupanje v sistem njenih predpisov in iskanje idealne, dovršene administrativne rešitve vseh naših problemov in protislovij. Noben pravni odlok ne more zviška preskočiti hudih in trdih dejstev naše prehodne situacije. Torej je naš *kvalitativni* napredek odvisen predvsem od stopnje, do katere že lahko izpostavimo naše gospodarstvo prepihu samostojnosti, medtem ko ga moramo onkraj nje še vedno varovati in skrivati v inkubatorju; naš gospodarski sistem bo vedno samo odsev nihajočega spreminjanja te stopnje — rasti, ki je, kot smo že rekli, v glavnem zelo nespektakularna, in ravno zato so premiki v sistemu tako zamotani, včasih skoraj apotekarsko-milimetrski. Naš gospodarski sistem je samo zvesta slika našega poguma žrtvovati toliko in toliko najslabše kvalitete, in strahu, žrtvovati več kot to; edini resnični recept za osamosvojitvev je rast in dolgoročni razvoj ter precej potrpljenja.

Upam seveda, da gornjih besed nihče ni razumel tako, kakor da so podjetja nekakšni grešni kozli, na katere je treba zvaliti vso krivdo za to, da naša stvar ne poteka gladko, kot bi radi. Ves čas sem poudarjal, da so naša podjetja v *resnici* šibka in tako rekoč šele na začetku strme in nevarnosti polne poti do osamosvojitve, do resnične gospodarske moči, svobode in varnosti. Kvalitativno-obrambna pozicija bi bila v perspektivi brezupna, pa čeprav bi jo še tako hvalili, edina »obramba« je v tem položaju napad, kvantitativna aktivnost in ekspanzija. Opisani vzorec gospodarskega obnašanja nikakor ni plod kake naše abstraktne »moralne negativnosti« ali celo apriorne človeške slabosti, temveč objektivna eksistenčna nujnost.

* * *

Še zadnje vprašanje: ali je dogajanje, ki smo ga opisali, po svojem bistvu poljubno-naključno, glede na problem smisla in nesmisla irelevantno in kvečjemu morda prakticistično »nujno«, ali pa je vendar zaobsežena v njem kakšna globlja resnica in vsaj drobec zgodovinske pomembnosti? Ali z vsem tem otepanjem z lastno nerazvitostjo kaj bistveno spreminjamo svet, ali pa smo samo njegovi epigoni?

Priznam, da sem tu optimist. Kot vemo, se je socializem sprva lotil izgradnje materialne baze z delovno hipotezo, da bo lahko kratko malo obšel in zanemaril denarno-blagovni tržni mehanizem (od katerega se je moral v mednarodnem merilu nujno izolirati in v katerem je že po tradiciji videl leglo vseh kapitalističnih grozot) ter namesto njega uvedel kot splošno načelo in stil gospodarjenja totalno monopoliistično administriranje, najbrž precej po krivem imenovano »planiranje«. Vendar se je ta samozavestni načrt izkazal kot neprijeten bumerang, saj ga je nasprotna stran spretno preobrnila v dvom, ali bo socialistično, umetno »vzgojeno« gospodarstvo sploh kdaj kvalitetno enakovredno kapitalističnemu ali pa bo vedno ostalo nekompetentno, razsipno in neučinkovito, poosebljen greh proti osnovnemu podjetniškemu zdravemu razumu, obsojen na trajen »inkubatorski« režim. Ta pomislek in ironična superiornost kapitalističnih gospodarstvenikov ob vedno novih očitnih naivnih spodrslih staj ugledu socializma škodovala skoraj prav toliko kot primeri totalitarističnega brezpravja. In tu se pojavimo v luči reflektorjev na odru zgodovine mi s svojim programom socialističnega tržnega gospodarstva, ki pa je v bistvu seveda samo izraz naše splošnejše politične volje do osamosvojitve podjetij kot nosilcev družbene demokracije. Če bomo hoteli do kraja realizirati našo varianto demokracije, bomo morali torej dokazati nič manj kakor to, da je socialistično gospodarstvo lahko doma in v svetovnem merilu konkurenčno in da mu je varstvo potrebno kvečjemu prehodno, da se mu ni treba »bati« nesentimentalnih tržnih zakonitosti in da bosta torej tudi avtarkično-zaščitno zapiranje vsakega socialističnega režima vase ter notranja in zunanja politična napetost, ki nujno izvira iz te značilne ekonomsko-obrambne pozicije, prej ali slej lahko odpadla. Danes je sicer še težko prerokovati, ali se bo ves svetovni socializem zavzel za to ali pa bo ostal morda za tovrstno kritiko neobčutljiv; toda vsekakor lahko rečemo toliko, da mu bo izkušnja »jugoslovanskega eksperimenta«, naj jo bo posnel ali ne, temeljito raziskala eno izmed možnih poti in da je torej ta poskus zgodovinsko vsekakor tudi v širšem merilu potreben in smiseln. Popoln uspeh našega načrta

pa bi potegnil verjetno celo ves socializem ne glede na njegove današnje preokupacije za nami (kolikor ga že danes ne vleče), in to bi pomenilo seveda viden uspeh in zgodovinsko veljavo.

Seveda bi bilo po vsem, kar smo morali tu ugotoviti, navno pričakovati, da nam bosta tak uspeh in zgodovinska veljava kar sama kot zreli hruški padla v naročje, naj počnemo, kar hočemo; narobe, trdim, da vodi k njima le ozka in strma steza preudarne odločnosti (in včasih tudi odločne preudarnosti) ter da je zelo verjetno še daleč in še mnogo ovinkov do tja. Toda v perspektivi je po mojem mnenju že vse odločeno: odločilo je naše osnovno soglasje, da je ta pot edina, ki pride v poštev — soglasje, ki je danes ne glede na možne razlike v konkretnih stališčih že tako splošno in plebiscitarno enotno, da bo prej ali pozneje, tako ali drugače predrlo vse jezove objektivnih in subjektivnih težav.

MARIJAN KRAMBERGER

Kmet, kmečka hiša in vas v slovenski pokrajini

V sako razpravljanje o obliki vaškega naselja ali kmečke hiše je brez podlage, dokler ni razčiščena prihodnost celotnega kmetijstva s socialnopolitične, gospodarske in proizvodno-tehnične strani.

Današnja kmetijska politika je znana: stremi k socializirani, zelo donosni mehanizirani proizvodnji na velikih zaključenih površinah. Kjer tega ni mogoče doseči, zemlja za agrokombinate ali zadruga ni kdove kako zanimiva.

Znane so tudi posledice takšne politike. Ta pospešuje že sicer dovolj hiter proces deagrarizacije, ki ga povzroča pospešeni razvoj industrije. V študiji doc. dr. Vladimirja Klemenčiča »Regionalni procesi in kmetijstvo Slovenije«¹ beremo:

— da so v Jugoslaviji v 10 letih opustili 9000 kmečkih gospodarstev, od teh jih je 6000 v Sloveniji!

¹ Univ. doc. dr. Vladimir Klemenčič: Regionalni procesi in kmetijstvo Slovenije, Teorija in praksa, 4/65, Ljubljana 1965.

— da smo imeli v Sloveniji v letu 1960 samo še 21% čistih kmečkih gospodinjstev,

— da je bilo med aktivnimi kmeti, ki delajo na svojih zasebnih gospodarstvih, kar dve tretjini žensk.

Proces deagrarnizacije je v mnogih področjih nujen, v marsikaterem pa tudi ne oziroma je celo škodljiv. To govorim brez sentimentalnosti. *Mislím namreč, da v pokrajini ne smemo gledati statični lepotni ideal, ki da je v prejšnjih stoletjih še živel, zdaj pa se počasi razkrajaja, temveč nenehno se spreminjajoči odsev socialnih, gospodarskih in političnih razmer. Če gledamo tako, je današnje stanje pokrajine le vmesna stopnja med kar najbolj razpršeno naselitvijo, ko so ljudje obdelovali sleherno krpo zemlje, ker so pač živeli le od nje, in visoko industrijsko razvito deželo, kjer je obdelano le tisto zemljišče, ki se ga izplača obdelovati ob dohodkih, ki bistveno ne zaostajajo za dohodki v industriji ali drugod.* Kljub temu pa moramo ugotoviti, da današnje stanje nikakor ni rožnato in da proces pospešene deagrarnizacije pustoši tudi področja, ki bi lahko zelo dobro živela celo v drugi skrajnosti, v visoko industrializirani deželi. Če za beg s kmetov v splošnem lahko iščemo vzroke v prenaseljenosti in slabših gospodarskih ter socialnih razmerah podeželja, pa si opuščanje kmetij na dobri zemlji lahko razložimo le tako, da kmečka mladina čuti sedanjo socialno zapostavljenost svojega stanu in v zasebnem kmetovanju ne vidi več nikakršne prihodnosti.

Tistim, ki gledajo na to dogajanje od daleč in le površno ocenjujejo neposredne gospodarske posledice, se zdi toliko govornenja o zasebnih kmetih vihar v kozarcu vode, saj slovensko kmetijstvo v celotnem sklopu gospodarstva res nima velike vloge. Mnogi celo komaj čakajo, da bo ta »mučna« prehodna doba socializacije kmetijstva že enkrat za nami. Če pa ta proces vrednotimo s stališča slovenske pokrajine kot celote, ki nam ne daje samo poljskih pridelkov in lesa, temveč bi nam dala veliko, veliko več, ko bi znali izkoristiti njene naravne lepote, vidimo, da ogroža deagrarnizacija največji del tistih področij, ki bi bila ob smotrnem gospodarjenju turistično najdonosnejša. Prav to pa so tudi področja, kjer za obširna zemljišča, ki so jih kmetje že opustili ali so malo pred tem, ni zanimanja ne pri kmetijskih posestvih in ne pri zadrugah.

Kaj naj torej ukrenemo? Ali je bodočnost Slovenije res samo v dokaj hitri postopni opustitvi slabše dostopnih in za obdelovanje manj primernih kmetij, zaselkov in vasi, da bi zgoščili prebivalstvo v nekaj velikih mest v ravnini? Ali se

tudi nam obetajo podobna pustošenja in razočaranja nad pokrajino, kot jih doživljajo v deželah Zahodne Evrope. Prepričan sem, da bomo to dočakali, če bomo vztrajali pri kmetijski politiki, ki se vse do letos za zasebnega, zlasti manjšega kmeta ni zanimala bolj kot le za objekt, ki ga za zdaj še ne moremo izbrisati iz zamišljene podobe našega kmetijstva. Če se zdaj obračamo k njemu — prvi znak tega je zmanjšanje davčnih bremen višinskim kmetom — to ni kapitulacija, kakor je na zadnjem kongresu ZKS upravičeno naglasil Milan Zidar, temveč samo začetek tenkočutnejšega vrednotenja možnosti in potreb, ki opredeljujejo naš življenjski prostor. Čas je, da začnemo opozarjati na vso težo odločitev, ki jih sprejemamo, in na posledice, ki tem odločitvam sledijo. In čas je, da skušamo spoznati, kaj je bistveno in kaj manj važno v tako izpostavljenem prostoru, kot je naš!

TRDIM, DA JE DANES NAŠA PRVA NALOGA, DA OHRANIMO POKRAJINO ŽIVO. Kateri deli so, kateri za to niso primerni, naj pokažejo strokovne študije. Če pa tam, kjer je pokrajino mogoče obdržati obdelano ali vsaj civilizirano, ne sledimo dosledno temeljni socialno politični zasnovi, ali ukrepamo celo prav nasprotno, na končni izid naše poti ne more vplivati. Zato mislim, da bi bilo na mnogih področjih, ki so zdaj tik pred izpraznitvijo, med drugim treba začeti misliti na formiranje in ohranitev primerno velikih, z vso sodobno mehanizacijo opremljenih zasebnih kmetij. Prepričan sem, da bi marsikdo, ki danes ne vidi več naprej, ostal na zemlji, ko bi imel za začetek posojilo v neznatnem ulomku tistih sredstev, ki smo jih marsikdaj nepremišljeno vtaknili v posamezna družbena posestva, pa zagotovljeno prihodnost z bolj življenjskimi zakoni o sečnji in paši. V sodelovanju z družbenimi posestvi v dolini bi te kmetije izkoriščale obsežen, zdaj še kultiviran prostor, ki bi ga sicer začela preraščati grmovje in plevel, in bi ustvarjale možnosti za zdrav razvoj turizma, ki veliki večini Slovenije lahko bistveno poveča narodni dohodek. Ker bi te kmetije v slovenskem kmetijstvu ne imele velikega deleža, je bojazen, da bi se tako začel kopičiti kapital v privatnih rokah, popolnoma odveč. Določena sredstva so, kot vemo, potrebna slehernemu gospodarstvu, da prebrodi slabe letine in druge nadloge. V celoti pa bi bila bržda še vedno manjša, kot so sredstva, ki se v nekaj letih natečejo prizadevnemu obrtniku, katerih število pa seveda zdaleč presega število sodobnih zasebnih posestev, ki bi jih v Sloveniji lahko ohranili.

Ne imejte, prosim, tega predloga za recept, s katerim naj bi popolnoma preokrenili dosedanjo kmetijsko politiko.

Hotel sem le pokazati na potrebo in možnosti, da zavzame-mo do zemlje in kmeta drugačen odnos, kot je bil doslej v navadi.

Kakšni so arhitekturni in urbanistični problemi sloven-skih kmetijskih naselij?

Predvsem so zelo raznoliki. Če jih skušamo razvrstiti, opazimo, da ta raznolikost ni toliko posledica klimatskih ali regionalnih razlik med posameznimi področji kot različne stopnje urbaniziranosti določene pokrajine. Spet se lahko naslonimo na že omenjeno študijo dr. Vl. Klemenčiča, ki deli Slovenijo na štiri tipe pokrajine.

Prvi tip pokrajine so oddaljena, reliefno zelo razgibana in za sodobno kmetijstvo neprimerna gorska področja, na katerih je ostalo le še ostarelo kmečko prebivalstvo, ki skopo odmerjeno zemljo čedalje slabše obdeluje. Zaradi oddaljenosti nihče ne išče dodatnega zaslужka v industriji, pa tudi za po-moč v kmetijstvu ni nikogar. Zato je živine iz leta v leto manj, njive preraščata travnik in gozd.

Temeljni problem te pokrajine je, kako ohraniti zgradbe, senožeti in druge plodove človekovega delovanja v uporab-nem stanju. Kmetje vse to opuščajo, novega uporabnika veči-del še ni, vemo le, da bo turizem. Če pa bo vmesna mrtva doba predolga, bo vrsta planin in višinskih kmetij, kjer ob-jekti hitro propadajo, če jih nihče ne vzdržuje, zanj iz-gubljeni.

Mislím, da bi bilo treba planšarstvo in z njim zvezano gozdno pašo ocenjevati tudi s tega vidika. Čeprav so gozdarji dosegli, da smo planšarstvo, ki po njihovem gozdu zelo škodi, že močno opustili, je verjetno škoda, ki jo zaradi propadanja razmeroma obsežnega števila opuščanih koč trpi pokrajina kot gospodarska celota, danes večja, kot je bila prej. Te pre-dele urbanizacija ne ogroža, močno pa jih utegnejo prizadeti novi turistični objekti, kjer opazamo dve vrsti nevarnosti. Prva je v prevelikem poudarku na gospodarnosti gradnje: zahteve po čim bolj strnjenih, zgoščenih objektih predvsem zmanjšujejo tlorisne površine, pri tem objekti rastejo v vi-sino in se okolju seveda ne morejo prilagoditi. Druga ne-varnost pa je sedanja usmeritev, da ne rečemo moda, pri oblikovanju zlasti manjših turističnih objektov in nedeljskih hišic, ki sladkobno in nekritično posnema samonikli izraz ljudskega stavbarstva in strastno teži k tistemu idealu, ki ga naši časopisi nenehno pogrevajo kot »gorenjski stil«.

Hribovita področja v širših gravitacijskih območjih več-jih industrijskih središč predstavlja drugi tip pokrajine. Tudi iz teh področij se mladina izseljuje, srednja generacija

pa še vztraja na zemlji, ki jo obdeluje v popoldanskem času, medtem ko dopoldne dela kot manj kvalificirana delovna sila v bližnjih industrijskih krajih. Tudi tu je zemlja iz leta v leto slabše obdelana in živine je vedno manj.

Ta področja (in le deloma prvi tip pokrajine) sem imel pred očmi, ko sem govoril o ukrepih, s katerimi naj bi zadržali popoln odliv kmetov z zemlje. Tudi v teh predelih so pokrajini neprilagojeni turistični objekti in nedeljske hišice večja nevarnost kot neprimerne stanovanjske hiše. Proti pričakovanju pa marsikje odkrijemo nova gospodarska poslopja, ki se po obliki in položaju ne ločijo od starejših, tako da je razen barve streh danes še ohranjena dosedanja oblika naselja. Slišimo že tudi želje po novi, manjši kmečki hiši. Tistim mladim kmetom, ki so še ostali na zemlji, so namreč podedovani domovi — zlasti v škofjeloško-cerkljanskem kotu — preveliki, saj ima le redkokatera družina več kot pet članov. Predvsem pa hočejo kmetje zidati, da bi se modernizirali. Ista težnja — in v večini primerov samo ta — je vzrok za zlo, ki etnografe, arhitekta pa tudi druge najbolj boli: menjava oken.

Kjer je sedanja kmečka hiša toliko dotrajana, da je treba zidati novo — to je proces, ki ga pri objektih ali ruševinah lahko zasledujemo stoletja nazaj — je ta najčešče skoraj prav toliko pretehtana, kar zadeva odnos do okolice in do zemljišča, kot so bile nekdanje. Zanimivo je tudi, da so poslopja, ki jih zgradijo kmetje sami s pomočjo tesarjev, zidarjev in drugih obrtnikov, ki pa niso obiskovali mestne strokovne šole, na področju prvih dveh tipov pokrajine še vedno zelo dobro funkcionalno premišljena in oblikovana, celo kadar uporabljajo novejša gradbene materiale, kot npr. beton.

Temu področju bi lahko bistveno pomagal počitniški turizem, domač in tuj. Ta se ponekod že uveljavlja in bi se še bolj, ko bi imeli gostje kje jesti. Kmet za pripravo hrane nima časa, gostiln pa je v teh predelih malo ali nič. Poleg sob v kmečki hiši — te je za turizem razmeroma lahko urediti — kmetje že zdaj ponujajo v najem vrsto objektov, ki jih današnje, usmerjeni proizvodnji prilagojene kmetije ne potrebujejo več: kašče, kajže, sušilnice itd. Če bi namesto, da zidamo nove nedeljske hišice, skušali odkupiti in preurediti obstoječe objekte te vrste, bi lahko takoj in precej ceneje začeli izkoriščati obsežna področja za nedeljski oddih.

V teh dveh tipih pokrajine bi se morali truditi, da obvarujemo celotno podobo okolja pred zaraščanjem in opustošenjem in pred urbanizacijo katerekoli vrste. Zato je poleg ukrepov, o katerih je bilo že govora, bolj kot druge potrebna

prepoved razpršene gradnje, zlasti morebitne zidave pol kmečkih pol delavskih stanovanjskih hiš.

Najbolj prizadet in v zadnjih 20 letih najbolj spremenjen je *tretji tip pokrajine*. To so za sodobno kmetijstvo ugodna ravninska področja v širši okolici industrijskih središč, kjer velike površine zemlje že obdelujejo družbena posestva. Kmetje so se marsikje že preselili v druge poklice, vendar še živijo v vaseh. Čeprav imajo te večinoma še vse značilnosti kmečkega naselja, so poseljene z nekmetijskim prebivalstvom, ki živi od zaposlitve v industriji.

Ta področja so hkrati tista, ki skupaj s četrtnim tipom pokrajine — obrobjem mest, dajejo vsakdanji življenjski prostor največjemu številu prebivalstva, ki že živi v mestih in industrijskih krajih. Razumno bi bilo, da bi te predele najbolj varovali, doživljamo pa prav nasprotno: valovi urbanizacije, ki jih vzdiguje hitro rastoča industrija, preplavljajo tod vasi in polja in do sedaj še nismo našli načina, da bi to urbanizacijo zajezili. Gomilo te urbanizacije, ki nam kot lišaj vsako leto uniči desetine hektarjev plodne zemlje, je težnja »biti na svojem«, njen izraz — prosto stoječa delavska hiša. To je hkrati vzrok za dosleden neuspeh sleherne akcije za bolj strnjeno enodružinsko gradnjo, bodisi vrstnih, atrijskih in podobnih hiš. Ker to hotenje spremljata pomanjkanje stanovanj v mestnih ali primestnih naseljih in navadno skrajno omejena sredstva prosilcev za stanovanje, skušajo ti izkoristiti sleherno možnost za pocenitev zidave. Zato in ker otroci še tudi tedaj, ko so že na svojem, pomagajo staršem pri obdelovanju zemlje, je tak pritisk na stavbišča ob vaseh. Problemov, ki jih ta proces ustvarja, je veliko, omenil bi rad le nekaj najpomembnejših.

Na prvem mestu je razpršena gradnja zunaj sklenjenih naselij: ob potokih, ježah, mejah in drugih naravnih zaprekah, kjer je svet cenejši in kjer so se že od nekdaj naseljevali kajzarji. Ta proces se čedalje bolj širi in hkrati spreminja velika območja agrarne pokrajine v napol urbanizirano. Posebno škodljiv je tam, kjer se prepletajo objekti s popolnoma nasprotnimi si funkcijami (poljedelstvo — obrt — nedeljske hiše — delavske hiše), kar se kaže tudi v izrazito kaotični podobi takšne skupine.

Zelo pereča je preobrazba vasi iz nekdanje poljedelske v novo funkcijo delavskega spalnega naselja. Ali zahteva nova namembnost tudi novo obliko? Odgovor bi moral biti v načelu pritrdilen. Ker pa se bo kljub socialističnim kmetijskim obratom in ob njih še vedno toliko in toliko ljudi ukvarjalo z zemljo, ker ima veliko stavb še dolgo življenjsko

dobo in jih je mogoče preurediti v zelo uporabna stanovanja in ker ne vidimo neodložljive potrebe po korenitem spremenjanju vseh značilnosti današnje pokrajine, bi bilo negospodarno podirati že sezidane stavbe.

Gre za odnos med vasjo in delavskim naseljem. Srečamo vse vrste sožitja: da zidajo nove hiše na ohišnici posameznih kmetij, često tik ob stari hiši; da jih postavljajo vzdolž roba vasi; in da sestavljajo nove hiše samostojno naselje v neposredni bližini vasi. Odločitev za eno izmed možnosti je odvisna od toliko reči, da ni enotnih vodil. Toda dokler vas izpolnjuje vsaj še del svojih nekdanjih funkcij, je mešanje novega v staro gotovo manj primerno. Bistveno vlogo imata pri tem oblika hiš in način prezidave le-teh.

Prezidave so manj boleče v mlajših vaseh z neizrazito arhitekturo s konca prejšnjega in v prvih desetletjih tega stoletja, in toliko bolj kočljive, kolikor starejša je hiša. Tu bi vzgoja ljudi lahko zelo pomagala. S sistematičnimi predavanji bi jim namreč morali odkriti vrednosti posameznih delov stavbe in njih medsebojnega skladja, da bi ne »modernizirali« po nepotrebnem. Pri prezidavah bi si morali prizadevati za ureditev okolice in za ohranitev vsaj najvidnejših in najznačilnejših elementov zunanjščine in bistvenih delov notranjščine. To dopušča npr. vstavitev velikih steklenih površin v dvoriščno stran zidane hiše, še laže pa je preurediti gospodarska poslopja, kjer lahko velike ploskve lahkih polnilnih zunanjih sten zamenjamo s steklom, ne da bi s tem spremenili osnovni izraz stavbe. Takšno ravnanje seveda ne izključuje popolnega spomeniškega zavarovanja najdragocenejših objektov.

Nič manj ni kočljivo oblikovanje novo zgrajenih objektov. Ker so v teh predelih ljudje že pod vplivom slabih zgledov v predmestjih in popolnoma neprimerno izšolanih gradbenih tehnikov, delovodij in drugih, ki jim svetujejo pri zasnovi hiše, zidajo, bodisi že sto in stokrat drugače istega načrta ali pa se z diletantskim navdušenjem spuščajo v »moderno« smer. Izid je obakrat enako neprimeren. Zato bi se bilo treba pri tistih naseljih, ki skušajo ustvariti skupaj z obstoječo vasjo novo celoto, prizadevati vsaj za najosnovnejšo likovno enotnost v gmoti objekta, obliki, naklonu strehe ter v načinu situiranja. Hiše s šotorasto streho, ki spominjajo na mestne vile, ali hiše s plitvo enokapnico prav gotovo ne sodijo v bližino vasi. Prav tako malo se ujemajo z njo običajne visokoprtilične delavske hiše skoraj kvadratnega tlorisa. Izboljšanje obeta nizanje posameznih hiš v dvojčke,

ki bi se v tlorisnih merah in ostalem videzu dosti laže približale že sezidanim kmečkim hišam.

Še občutljivejše je prilagajanje okolju pri večjih objektih. Šola, zadružni dom in zadružni hlevi najčese porušijo obris vasi, ki je sicer navadno dovolj neopazen del pokrajine. Vzrok ni v velikosti objektov, temveč predvsem v zelo slabi arhitekturi (o tej npr. pri hlevih državnih in socialističnih posestvih sploh ne moremo govoriti, čeprav bi lahko bila prav toliko kvalitetna kot katera koli druga) in neprimerni situaciji teh objektov. Ker je zemlja skupna in ker moremo s sodobnimi agrotehničnimi ukrepi njene lastnosti precej spremeniti, ni več tolikšne razlike med dobrimi in slabimi zemljišči, kot je bila nekoč. Zato zdaj pri lokaciji objektov in naselij kvaliteti zemlje pogosto ne posvečamo nikakršnega pomena. Pri mnogih kmetijskih kombinatih kar vidimo strokovnjake, kako pri mnogih kmetijskih kombinatih za pisalno mizo in s šestilom v rokah vsadijo objekte v sredo produkcijskega območja, ne da bi povprašali za mikroklimatske razmere, kaj šele da bi skušali stavbe prilagoditi pokrajini.

Poseben problem so visoke stanovanjske stavbe — bloki in stolpnice — na deželi. Čeprav npr. stolpnice zelo zmanjšajo površino, ki bi jo sicer zasedlo enako število stanovanj v nižjih stavbah, bi jih po mojem mnenju smeli postavljati samo v področjih, ki jih nameravamo urbanizirati. *Morali bomo namreč začeti zavestno ločevati urbanizirano pokrajino od ostale*, sicer se bomo v kratkem znašli v nečem, kar ne bo krop ne voda. Visoki objekti pa so prav tisti element okolja, ki zlasti v ravninah optično zelo zmanjšujejo razdalje, kar naši ne ravno širni pokrajini gotovo ni v korist.

Čeprav bi radi tudi v tem tretjem tipu pokrajine zavarovali celotno okolje, to večidel ne bo mogoče. Prizadevanja bi morali osredotočiti vsaj na to, da bi z enotnimi prijemi zavarovali posamezne funkcionalne celote tako pokrajine kot naselij.

Čerti tip pokrajine nastaja ob robu mest, kjer neorganizirana divja naselja in posamezne črne hiše rastejo iz tal, bodisi ob prometnih žilah ali sredi polja. S tem se nekdanje sklenjeno kmetijsko zemljišče čedalje bolj drobi in ni več zanimivo za družbena posestva, zasebni kmetje pa so ga večinoma že nehali obdelovati. Na tem čedalje večjem prostoru, ki ni več dežela pa tudi še ne mesto, se oblikuje pokrajina, ki spominja na opuščene hribovite predele, le da celoten vtis kvarijo še preštevilne družbene, zasebne in »črne« gramoznice, ki s fantastično brezbriznostjo do zemlje in okolja uničujejo hektarje rodovitnih površin.

Za ta področja morajo veljati merila sklenjene urbane naselitve: tipi hiš, večje gostote, ločitev prometa in pešcev, dosledna razporeditev trgovin in servisov itd. Ker so zemljišča zaradi številnih komunalnih naprav in vzdrževanje mestnega prometa seveda mnogo dražja kot na deželi, se kmečki domovi, četudi preurejeni v stanovanja, ne bodo mogli obdržati, saj bi že sedanji lastniki radi zemljo čim boljje izkoristili. Sedanjo strukturo, zlasti npr. gručaste vasi pa je zelo težko, če ne celo nemogoče vključiti v racionalno in ekonomično urbanistično celoto. Zato je v večini primerov gospodarneje porušiti celoten kompleks nekdanjega naselja in po načrtu zgraditi novo. Kjer tega nismo pravočasno storiili, kakor npr. v Šiški, se nam danes že hudo maščuje.

V tem področju lahko uspešno zavarujemo samo posamezne objekte ali manjše ambientne celote, vendar le pod pogojem, da jim damo polno funkcijo, kot jo ima npr. gostilna pod Lipco v Ljubljani. Izjema so objekti največje spomeniške vrednosti, ki uživajo že danes posebno varstvo.

Poglejmo za konec še pokrajino kot vizualno celoto in si skušajmo postaviti nekaj vodil, ki naj bi nam pomagala urediti današnje stanje in varovati pokrajino v prihodnje!

Če hočemo v spreminjajočo se pokrajino vnesti nekaj tiste enotnosti, ki daje nedotaknjeni naravi kljub različnosti elementov vtis harmonične celote, jo moramo iskati v enotnosti sestavnih delov vizualnega vtisa, ki ga pokrajina zbuja v nas. Pri tem je na prvem mestu *enotna svetlost* objektov in okolja, dalje *enotna velikost*, zlasti v obrisih, in šele na tretjem mestu *enotna barva*. Rdeče strehe, ki se jim tolikokrat postavljamo po robu, nas bodejo v oči predvsem zato, ker so mnogo svetlejšje od okolice, in ne toliko, ker so rdeče. Ko so bile z bobroveci krite strehe nove, so bile prav tako živordeče, kot so današnji strešniki. Danes nas ne motijo več, ker so toliko potemnele, da jih marsikdaj od daleč ne ločimo od lesenih delov stavb.

Prizadevati si moramo nadalje za kvalitetnejši in enotnejši likovni jezik, ki je npr. dal v baroku naši pokrajini tako enoten pečat, za enotnejša načela situiranja objektov, zlasti za strešna slemena, in na koncu za enotnejšo, življenju ustrezno funkcijo naselij. Pri tem ne pozabimo na drevje, ta najnaravnejši in najuspešnejši združevalni element, ki nam lahko pomaga popraviti in zakriti zlasti vse tiste spodrsaljaje, ki so zdaj vsem na očeh.

Kot vidimo, so naloge, ki nas čakajo, vse prej kot lahke. Na razpotju smo. Če bomo še naprej hodili po široki udobni

cesti tehnicističnega reševanja problemov, nam čez dvajset let ne bo treba več sklicevati simpozijev o varovanju kulturne pokrajine, ker bo ta že pozabljena. Če pa jo hočemo ohraniti, moramo pogledati resnici v oči in začeti procese in potrebe intenzivno študirati. Prav tako kratkovidno in neodgovorno je vrednotiti pokrajino samo s trenutno modernega ozko proizvodno-tehničnega ekonomskega stališča, kot arhitekturo samo po višini slemena, ne pa njeno kvaliteto. Dokler obojega ne bomo začeli globlje, podrobneje ocenjevati in usmerjati, bo šla naša pokrajina še naprej isto rakovo pot, kot jo je ubirala doslej.

Dr. BLEY — Dr. STINGL

Novi gospodarski sistem v NDR

Nemška demokratična republika se je v letih svojega obstoja razvila v sodobno industrijsko državo. Zdaj sodi med 10 vodilnih industrijskih držav sveta. Posledica gospodarske politike Enotne socialistične partije Nemčije in vlade NDR, ki je imela vedno pred očmi razvoj produktivnosti dela in socialističnih proizvodnih odnosov, je, da je proizvodnja nenehno naraščala in da se je življenjski standard prebivalstva postopoma zboljševal. Družbeni bruto produkt je narasel od leta 1950 do 1963 na 263 %, produktivnost dela pa se je skoraj potrojila. NDR proizvaja zdaj na četrtini ozemlja stare nemške države skoraj toliko, kakor je znašala industrijska proizvodnja vse Nemčije v letu 1936.

Ti uspehi so tem pomembnejši, če pomislimo, kako neugodni so bili po svetovni vojni startni pogoji v vzhodnem delu Nemčije. Surovinska industrija je bila večinoma v Zahodni Nemčiji (npr. v Porurju). Upoštevati je tudi treba, da so zahodnonemški imperialisti do 15. avgusta 1961 prek odprte meje v zahodni Berlin napravili NDR veliko škodo. Zahodnonemški gospodarski strokovnjak prof. Bade je cenil škodo, ki je nastala samo z odvzemom strokovnih moči, na približno 50 milijard mark, vtem ko so znašale celotne zgube NDR po računih ameriškega ekonomista profesorja Apela 80 milijard mark. To je približno enako v letu 1964 doseženemu nacionalnemu dohodku. Z ukrepi, storjenimi 15. avgusta 1961, so to zavrli.

Posebno važen rezultat političnega in gospodarskega razvoja v NDR je bila zmaga socialističnih proizvodnih odnosov. Vsi delovni zasebni kmetovalci so se leta 1960 združili v kmetijske proizvodne zadruge, ki proizvajajo zdaj 85 % družbenega bruto proizvoda na socialističnih posestvih in nadaljnjih 7 % na posestvih v državni kooperaciji. S tem so bili ustvarjeni bistveni pogoji za dosledno uporabo ekonomskih zakonov socializma v celotnem narodnem gospodarstvu.

S VI. kongresom Enotne socialistične partije Nemčije v letu 1963 se je lahko začela nova etapa v razvoju, etapa obsežne graditve socializma. Kot glavno nalogo so sklenili:

Članek je bil napisan posebej za »Teorijo in prakso«

»...na podlagi ekonomskih zakonov socializma izoblikovati nacionalno gospodarstvo NDR na bazi največjih dosežkov znanosti in tehnike in tako nenehno večati produktivnost dela.«

Zmaga socialističnih proizvodnih odnosov in določitev nalog v pogledu obsežne graditve socializma pa so zahtevale temeljito kvalitativno izboljšanje planiranja in vodenja narodnega gospodarstva. Uporaba novih metod planiranja in vodenja mora upoštevati tudi zahteve tehnične revolucije, ki poteka v vseh sodobnih industrijskih državah. Zdaj ne gre več predvsem za izpolnitev kvantitativnih pokazateljev, kakor npr. brutoprodukcija običajnih proizvodov, marveč je cilj plana predvsem proizvodnja izdelkov najboljše kvalitete, s potrebami, ustrežajočo izbiro in z najnižjimi proizvodnimi stroški pri naraščajočem deležu novih proizvodov v celotni izbiri.

Zato so na VI. kongresu SED določili osnovna načela kvalitativno novega sistema vodenja gospodarstva, ki ustreza novim pogojem in nalogam etape obsežne graditve socializma ob posebnem upoštevanju tehnične revolucije. V istem letu 1965 je ministrski svet NDR določil smernice za uveljavljanje novega gospodarskega sistema planiranja in vodenja. Te smernice so rezultat preudarjanj vodilnih gospodarskih strokovnjakov in gospodarskih praktikov kakor tudi vrednotenja mnogih gospodarskih poskusov v VVB¹ in VEB². Hkrati so upoštevali diskusije in izkušnje drugih socialističnih dežel.

Bistvo tega sistema vodenja gospodarstva je načeloma v tem, da se z uporabo ekonomskih sredstev izkoristijo prednosti socialističnega družbenega reda, tako da dosežemo največji razvoj narodnega gospodarstva, ki ustreza zahtevam tehnične revolucije. Walter Ulbricht je na seji centralnega komiteja SED v decembru 1964 v skladu s tem takole označil ta sistem:

»Saj gre vendar za prehod prejšnjega administrativnega planiranja k planiranju po ekonomskih kriterijih, ki je tesno in logično povezano z gospodarskim računom. Gre za ekonomski prodor planiranja in izboljšanja planiranja narodnogospodarskega reprodukcijskega procesa z ekonomskimi sredstvi.«

Nadalje pravi:

»Gre za popolno uveljavljanje načela, da naj bodo VVB, obrati in vsak posamezni delovni človek zainteresirani, da store to, kar koristi družbi. To pomeni velik preobrat v naših metodah vodenja narodnega gospodarstva od ministrskega sveta do obratnega oddelka in do dela vsakega delovnega človeka.«

To karakteristiko dopolnjuje izdelava štirih glavnih elementov, ki so medsebojno organsko povezani, namreč:

— znanstveno utemeljeno vodenje narodnega gospodarstva po proizvodnem in teritorialnem načelu,

¹ Verwaltung volkseigener Betriebe = Uprava obratov v družbeni lastnini.

² Volkseigener Erfassungs-und-Aufkauf-Betrieb = Nabavno-prodajni obrat v družbeni lastnini.

— vodenje, orientirano na glavne smernice znanstveno-tehničnega razvoja in na vodilne panoge narodnogospodarskega planiranja,

— uporaba medsebojnega povezanega sistema gospodarskih instrumentov,

— in zavestno ustvarjalno sodelovanje delovnih ljudi pri neposrednem planiranju in vodenju proizvodnje.

Stična točka gospodarskih preudarjanj in odločitev so torej glavne razvojne smernice znanosti in tehnike. Na tej bazi vzpostavimo najboljše gospodarsko strukturo ob upoštevanju nacionalnih razmer in mednarodne delitve dela.

Zato so v programu SED določene panoge, ki jih je treba predvsem razviti:

- kemijska industrija, zlasti petrolejska kemija;
- kovinska industrija druge obdelovalne stopnje;
- elektrotehnika, predvsem elektronika, in tiste panoge strojne industrije, od katerih je odvisen nagel napredek mehanizacije in avtomatizacije;
- proizvodnja orodja na znanstveni podlagi;
- energetska gospodarstvo;
- promet;
- nadaljnje intenziviranje in postopni prehod k industrijskim proizvodnim metodam v kmetijstvu.

To so prav tiste panoge, ki zagotavljajo znanstveno-tehnični napredek in maksimalno povečanje produktivnosti dela vsega narodnega gospodarstva.

V planiranju in vodenju narodnega gospodarstva so nastale bistvene spremembe. Opažati je nadaljnjo demokratizacijo v vodenju gospodarstva tako, da se je povečala odgovornost navzdol in da se je močneje razvila ustvarjalna iniciativa delovnih ljudi. Cilj ni opustiti planiranja, marveč ga izpopolniti tako v glavnih kakor manj pomembnih panogah. V planiranju dobiva večjo veljavo znanstveno-tehnični napredek. Centralni organi se koncentrirajo na osnovna vprašanja, pri čemer je planiranje po panogah tesneje povezano s teritorialnim planiranjem. Svojo vlogo imata pri tem znanstveno proučevanje potreb in aktiven vpliv tržnih odnosov.

Jedro novega gospodarskega sistema je tesna povezanost plana z medsebojno povezanim sistemom gospodarskih instrumentov. Predsednik državne planske komisije NDR dr. Apel presoja to povezanost tako,

»... da je plan odločilen instrument vodenja gospodarstva in da mora biti široka uporaba zakona vrednosti in ekonomskih instrumentov organsko povezana s planiranjem, ker deluje v socialističnih proizvodnih odnosih zakon vrednosti kot ekonomski zakon socializma organsko povezan z vsemi drugimi ekonomskimi zakoni in ker je zato postavljanje zakona vrednosti proti zakonu proporcionalnega planskega razvoja objektivno napačno.«

Plan ostane glavni instrument, ker se v njem izražajo zahteve ekonomskih zakonov. Plan določa cilje in naloge gospodarskega delovanja in torej tudi uporabo ekonomskih instrumentov. Ekonomski instrumenti pa rabijo za to, da materialno zainteresirajo posamezne delovne ljudi in cele obratne kolektive za takšne ekonomske ukrepe, ki ustrezajo družbenim zahtevam. S tem aktiviziramo glavno gonilno silo socialističnega razvoja, objektivno skladnost interesov delovnih ljudi in družbe. Načelo »kar družbi koristi, mora biti koristno tudi za vsak obrat in vsakega delovnega človeka se uresničuje prek ekonomskih instrumentov.

Prek tesne povezanosti med planom in ekonomskimi instrumenti je določena samouprava gospodarstva možna toliko, kolikor ni več treba obratom in VVB predpisovati obsega in vrstnega reda posameznih ukrepov. Toliko bolj so materialno zainteresirani za to, da dosežejo pri sestavljanju in izpolnjevanju plana največji ekonomski učinek.

V sistemu ekonomskih instrumentov se predvsem v polni meri izrablja zakon vrednosti kot pravi ekonomski zakon socializma. To velja zlasti za prvo področje učinkovanja ekonomskih instrumentov; govorimo o dveh področjih učinkovanja. Tu učinkujejo blagovno-denarne kategorije dobiček, cena, stroški in promet kot direktni ekonomski instrumenti gospodarstvenega računa, izpolnjeni s takšnimi indirektnimi instrumenti, kakor so kredit, obresti in gospodarska pogodba. Ti povezujejo celotne interese narodnega gospodarstva z interesi panog (VVB) in obratov.

Na drugem področju delujeta kot glavni obliki zaslužek in premija. To dvoje neposredno zadeva človekov osebni materialni interes. Vsi ti ekonomski instrumenti morajo delovati v glavni smeri, namreč na povečanje produktivnosti družbenega dela. Ne smejo več kakor doslej delovati delno drug proti drugemu, kakor na primer težnja po rentabilnosti na eni in po v pogledu izbire bogati in kvalitetni proizvodnji na drugi strani.

Znotraj sistema instrumentov gre dobičku glavno mesto. To sledi že iz njegovih funkcij kot glavnega vira razširjene reprodukcije in kot objektivnega merila za produktivnost družbenega dela in s tem kot glavnega kriterija za oceno storilnosti obratov. V dobičku kot v največji meri sintetičnem pokazatelju se zrcali delo obratnih kolektivov na najrazličnejših toriščih.

Za takšen položaj dobička je treba ustvariti celo vrsto pogojev. Vsak normalno delujoči obrat mora imeti možnost, da realizira dobiček, ki ga do določene mere lahko sam uporabi. V dobičku se mora dejansko zrcaliti upoštevanje družbenih zahtev. Naraščanje produktivnosti dela, znižanje proizvodnih stroškov, razvoj in uporaba nove tehnike, visoka kvaliteta proizvodov in potrebam prilagojena proizvodnja morajo priti do izraza v velikem dobičku, pomanjkljivosti na teh toriščih pa morajo povzročiti zgube.

Ta važna funkcija dobička v sistemu ekonomskih instrumentov ne pomeni, da postane dobiček glavni cilj ali glavna gibalna sila proizvodnje. Reprodukcijske procese usmerjamo z znanstveno

utemeljenimi plani, z dobičkom te procese samo učinkovito spodbujamo.

V tej zvezi nahajamo v kapitalističnem tisku Zahodne Nemčije mnenja, ki govorijo o vrnitvi h kapitalističnim gospodarskim metodam, in potrditve neoliberalnih teorij o prostem tržnem gospodarstvu. Ti publicisti nočejo ali pa ne morejo razumeti, da je novo v sistemu socialističnega vodenja gospodarstva prav v boljšem izkoriščanju prednosti socializma v pogojih tehnične revolucije in da to novo koristi napredku obsežne socialistične graditve. Plan ostane na višji ravni odločilen ekonomski instrument. Razen tega ima dobiček v socializmu čisto drugačno vsebino in drugačno funkcijo kakor profit v kapitalizmu. Dobiček je po svojem bistvu izraz skupnih naporov socialističnih proizvajalcev za povečanje bogastva družbe v interesu vseh njenih članov.

Kompleksni značaj novega ekonomskega sistema planiranja in vodenja narodnega gospodarstva privede na eni strani do tega, da zadene vse plasti družbenega življenja, na drugi pa zahteva, da zajame njegovo uvajanje daljše obdobje in da obsega mnogo ukrepov.

Prve rezultate za leto 1964 že imamo. Posrečilo se je ekonomske zakone bolje izkoristiti, količino in tudi kakovost ter tehnično raven proizvodov smo znatno zvišali. Nacionalni dohodek je narasel za 4,7 %, to se pravi, da se je povečal skoraj tako, kakor v letih 1962 in 1963 skupaj. Industrijska proizvodnja je narasla za 6,7 %, kmetijska tržna proizvodnja pa za 8 %, torej največ, odkar obstaja NDR. Investicije so znašale 17,4 milijarde in so bile za 6 % večje kakor leta 1963. Realni dohodek prebivalstva se je povečal približno za 5 %.

Obratovati je začela cela vrsta novih tovarn, predvsem kemijske industrije in elektrarn. V Schwedtu, središču petrolejske kemije NDR, je začela obratovati tovarna, ki bo predelala letno dva milijona ton nafte. V velikem kombinatu umetnih vlaken Wilhelm-Pieck v mestu Gubenu so začele za poskušnjo obratovati prve naprave za proizvodnjo dederonse svile. Investicijska dela v novih naftnih obratih Leuna II so bila načrtno izpeljana, tako da bodo v letu 1965 začeli prvi obrati proizvajati atilen in poliatilen. Dograjene so nove elektrarne z zmogljivostjo 960 mw.

Očividno je, da je predvsem proizvodnja v vodilnih panogah narodnega gospodarstva naraščala v nadpovprečnem tempu (kemija 10 %, elektronika 10 %, elektroenergija 9 %).

Na tej podlagi je bilo mogoče še izboljšati življenjski standard prebivalstva. V trgovini na drobno je bilo razpoložljivega in prodanega za 1,6 milijarde mark več blaga, in sicer živil, kakor mesa, mesnih izdelkov, mleka, jajc in južnega sadja, pa tudi važnih industrijskih izdelkov, kakor so hladilniki in obleke. Razen tega so bile zvišane rente.

Te uspehe je prisoditi predvsem učinkovitosti novega ekonomskega sistema planiranja in vodenja gospodarstva, ki je odprl nove možnosti za razvoj in ustvarjalno pobudo delovnih ljudi. Njegovo nadaljnje uveljavljanje bo rodilo nove rezultate.

Oglejmo si podrobneje nekatere ukrepe, ki so bili že realizirani in ki so prispevali k takšnemu pozitivnemu razvoju.

S 1. januarjem 1964 so začeli po temeljitih poskusih vsi VVB poslovati strogo po gospodarskem računu. Generalni direktor je zdaj na podlagi odobrenega plana v polni meri odgovoren za reprodukcijski proces podrejenih obratov. Ta odgovornost sega od raziskav in razvoja prek investicij in proizvodnje do prodaje. VVB ima potrebne sklade, sklade za uporabo dobička, za financiranje investicij, za povečanje obtoka sredstev kakor tudi za zgubo in stabilizacijo cen, tehnični sklad za financiranje raziskav in razvoja, sklad za nagrajevanje pomembnih storitev pri izpolnjevanju ključnih nalog v panogi, kreditno rezervo kot operativno finančno rezervo (hkrati so bile ustanovljene posebne bančne podružnice industrijskih panog) in običajni premijski sklad.

Po teh spremembah so VVB pravi ekonomski centri industrijskih panog. Uveljavljanje materialnega interesa, koncentrirano uporabo sredstev in reprodukcijo obratov je mogoče bistveno izboljšati. Hkrati se v priključenih obratih gospodarsko računovodstvo hitreje uvaja. Prek dela po proizvodnih skupinah so bili tudi krajevni, manjši obrati pritegnjeni k izpopolnjevanju glavnih nalog celotne industrijske panoge.

Za vzpostavitev medsebojno povezanega sistema ekonomskih instrumentov je reforma industrijskih cen, ki bo izpeljana v več etapah in zaključena s 1. januarjem 1966, sila važna. Njen cilj je v tem, da se cene približajo družbeno potrebni porabi dela, vrednosti, in s tem zagotovi vsem normalno poslujočim obratom rentabilnost. Ta reforma je torej tudi bistveno važna za pravilni učinek dobička v sistemu ekonomskih instrumentov.

Pogoj za določitev znanstveno utemeljenih cen je natančen izkaz proizvodnih stroškov. Zato so bila osnovna sredstva ponovno ocenjena in v tej zvezi določene nove odpisne postavke. Posledica tega ukrepa je bila, da so se izkazi izboljšali in da je bolje izpeljana tudi navadna reprodukcija osnovnih skladov. Tako lahko tudi produktivnost investicij nazorneje prikažemo.

V prvi etapi reforme industrijskih cen je bilo mogoče s 1. januarjem oziroma s 1. aprilom 1964 spremeniti cene najvažnejših prvin in surovin (npr. premog, energija, rude, kovine). Te cene so bile v splošnem zvišane, subvencije na torišču premoga in energije so odpadle. Obrati, ki proizvajajo takšne prvine in surovine, lahko zdaj realizirajo dobiček. Ker so bile cene po kvaliteti hkrati bolj diferencirane, so bili proizvodni in potrošni obrati ekonomsko stimulirani za povečanje proizvodnje oziroma za bolj racionalno uporabo prvin in surovin. Tako je bil na primer leta 1964 proizvodni plan za metalurški koks izpolnjen s 106 % in na torišču VVB črnega premoga se je z izboljšavami kakovosti izkupiček povečal za kakih 500.000 mark. Na drugi strani so nove cene goriv in energije povzročile padec specifične porabe energije v drugem in tretjem četrtletju 1964 v primerjavi z istim obdobjem prejšnjega leta za 6 % in skupno je bilo porabljenih 4 milijone ton rjavega premoga manj.

Nove industrijske cene goriv, kemikalij, lesa, papirja, tekstilnih surovin, usnjarskih in krznarskih kož, usnja, vode, plemenitih kovin itd. veljajo od 1. januarja 1965. Tudi te cene spodbujajo k zboljšanju kakovosti proizvodov in k znižanju proizvodnih stroškov. Gospodarsko stimulirane so predvsem perspektivne strukturne spremembe v potrošnji materiala. Struktura povpraševanja naj bi se spremenila v korist bolj oplemenitenih in manj materialno intenzivnih proizvodov. Z ustreznimi razmerji v cenah pri proizvodnji kablov se stimulira varčna potrošnja barvastih kovin, ki jih primanjkuje, in večja uporaba za izmenjavo primernih materialov, kakor so plastika in plastični proizvodi.

Vse druge industrijske cene bodo spremenjene s 1. januarjem 1966. S tem bo nastal razpon cen, ki bo obrate materialno zainteresiral za povečanje proizvodnje z uporabo znanstveno-tehničnega napredka. Vse te spremembe cen pa ne bodo niti najmanj vplivale na prodajne cene potrošnih dobrin. Spremembe cen, ki bodo znašale samo v drugi etapi nad 15 milijonov mark, pojdejo v breme industrije same oziroma delno trgovine. Socialistični značaj novega ekonomskega sistema se jasno pokaže prav v tem, kajti življenjski standard nikakor ne bo prizadet, marveč se bo nasprotno s temi ukrepi v naslednjih letih še zboljšal. Ti ukrepi pa tudi na cene v zunanji trgovini ne bodo vplivali.

Storjeni so bili tudi ukrepi za to, da bi povečali učinek ekonomskih instrumentov osebne materialne zainteresiranosti. To se nanaša na dosledno uveljavljanje načela »Nova tehnika-nove norme«, na uporabo gospodarsko smotrnih oblik nagrajevanja in na ustanovitev in uporabo skladov za premije v obratih in VVB.

Plače in premije bodo v večji meri vplivale na uvajanje znanstveno tehničnega napredka, na popolno izkoriščanje tehnike ter na kvaliteto in proizvodne stroške. Enoten sklad za premije se razvija v večji odvisnosti od dobička obratov, ker izpolnjevanje plana dobička določa višino sredstev za premije. S tem se poveča medsebojni učinek obeh področij v sistemu ekonomskih instrumentov.

S temi in nekaterimi drugimi že uveljavljenimi ukrepi (npr. uveljavljanje novega zakona o pogodbah, uredbe o investicijah in projektiranju) nikakor še niso urejena vsa vprašanja novega ekonomskega sistema. Nasprotno, ekonomske raziskave bodo morale razrešiti še celo vrsto nalog in problemov, pri čemer bodo tudi v samem raziskovalnem delu z novim sistemom vodenja gospodarstva nastale kvalitativne spremembe. To se pokaže tako v vsebinskem postavljanju nalog kakor tudi v njegovi organizaciji. Celotno ekonomsko proučevanje vodi centralni sosvet za ekonomske raziskave pri državni planski komisiji in tesna povezava med raziskovalnim delom in perspektivnim planom je zagotovljena. Sosvetu so v pogledu raziskav podrejeni delovni krožki, raziskovalne skupnosti in skupine na gospodarskem torišču v vsej republiki. Koncentracija na ključne točke in koordinacija sta lahko s tem zagotovljeni.

Vsebinsko je bila osnovna naloga na torišču gospodarskih ved, zlasti politične ekonomije socializma, ki ji gre centralno mesto, do-

ločena v programu SED. Naloga je v tem, da se objektivni ekonomski zakoni in njihov mehanizem delovanja temeljito prouče in da se spoznanja uporabijo v praksi vodenja narodnega gospodarstva in načrtovanja tako, da bi dosegli kar najugodnejši tempo razvoja gospodarstva in kar najvišjo stopnjo učinka družbenega dela.

Ekonomisti morajo ustvarjalno, nedogmatično sodelovati pri sestavljanju in uporabi novega ekonomskega sistema, pri čemer je treba upoštevati teoretično posploševanje in praktično uporabnost v neločljivi medsebojni povezavi.

Nekatere po vsebini osnovne misli za gospodarsko-znanstvene raziskave je razvil predsednik državne planske komisije dr. Apel v brošuri o gospodarskih raziskavah.

1. Ker postaja ekonomski učinek glavni kriterij sleherne gospodarske dejavnosti, je treba gospodarske zakone in način njihovega delovanja proučiti zlasti s tega vidika, da bi pri vseh ekonomskih procesih lahko ubrali najkrajšo in najhitrejšo pot k uspehu.

2. Znanstveni in tehnični preobrati bodo vse bolj izhodišče in pobuda za ekonomsko postavljanje problemov. Zato je treba uporabo ekonomskih zakonov presojati v najtesnejši povezavi z razvojem proizvodnih sil.

3. Da bi v polni meri razvili gonilno silo socializma, je znanstveno prežemanje sistema ekonomskih instrumentov in njihova povezava z vsemi vprašanji planiranja in vodenja največjega pomena. Zato imajo na primer problemi cen in dobička v gospodarskih raziskavah važno vlogo.

4. Ekonomsko prežemanje proizvodnega procesa s strani vodenja in strukture je potrebno. Zato je treba razviti vedo o vodenju gospodarstva.

Gospodarske raziskave čakajo ne samo nove naloge, marveč zahteva novi ekonomski sistem za nadaljnje proučevanje in uveljavljanje tudi visoko kvalificirane ljudi. To pomeni, da je treba na torišču gospodarskih ved doseči načrtno, daljnovidno izboljšanje ravni izobraževanja, ki ustreza načelom enotnega socialističnega prosvetnega sistema. Na novo je treba postaviti zlasti odnos med osnovno in specialno izobrazbo. V načelih enotnega socialističnega prosvetnega sistema je rečeno o tem:

»V središču vsake izobrazbe mora biti pridobitev širokega in solidnega osnovnega znanja, ki lahko rabi za izhodišče za sleherno delo.«

Posebej glede nalog osnovne ekonomske izobrazbe načela ugotavljajo: »Ekonomska izobrazba mora razvijati ekonomsko mišljenje študentov in jih usposobiti, da spoznajo povezanost svoje dejavnosti z uveljavljanjem najvišje znanstveno-tehnične stopnje in razvojem proizvodnih sil. V središču ekonomske izobrazbe mora biti novi ekonomski sistem planiranja in vodenja narodnega gospodarstva, da študentje lahko spoznajo teoretični in praktični pomen ekonomskih zakonov socializma in jih uporabijo v praktičnem delu.«

Važno vlogo v ekonomski izobrazbi ima politična ekonomija kot bistvena sestavina teorije marksizma-leninizma, ki daje ne samo ekonomske spoznave, marveč vzgaja tudi k marksističnemu mišljenju in ki je podlaga za študij vseh gospodarsko-znanstvenih disciplin. Zato je treba na primeru politične ekonomije socializma prikazati, katere nove vidike za pouk povzemamo iz novega ekonomskega sistema planiranja in vodenja.

Glavna naloga je v tem, da na podlagi temeljitega študija in ustvarjalne uporabe del klasikov marksizma-leninizma vzgojimo za odločanje sposobne socialistične vodilne kadre, ki jim je treba priskrbeti potrebna pota in sredstva za pravilno odločanje in ki znajo gonilne sile socializma uporabljati tako, da se doseže največja produktivnost. To zahteva tesno povezanost teorije s prakso. Hkrati je treba izobraževanje tako povezati z vzgojo, da pride pri vseh ekonomskih problemih do izraza ideološka stran. V ospredju vzgoje mora biti konstruktivno narodnogospodarsko mišljenje, sposobnost v pogledu strokovne presoje položaja in ustvarjalnega sodelovanja pri nadaljnjem razvoju. Prav posebno jasno je treba ponazoriti kompleksni značaj ekonomskih vprašanj. Te naloge so zahtevale novo obdelavo učnega programa politične ekonomije socializma za univerze in visoke šole v republiki. Novi učni program je zgled za novo koncepcijo pouka na bazi novega ekonomskega sistema planiranja in vodenja.

V čem so najvažnejše spremembe tega učnega programa?

1. V središču novega programa je novi ekonomski sistem, ki sloni na delovanju ekonomskih zakonov in ki hkrati kaže pota njihovega uveljavljanja za izpolnitev nalog v etapi obsežne graditve. Novi ekonomski sistem s svojimi štirimi sestavnimi deli je bil povezan s sistemom zakonov, ki delujejo v socializmu in ki jih je treba uporabljati, tako da je nastala enotna, zaključena predstava o vsebini in graditvi.

2. Vtem ko je bila politična ekonomija prej ločena od gospodarske politike, sta zdaj politična ekonomija in gospodarska politika prikazani kot enotno delovanje in zavestno uveljavljanje zakonov v smislu zahteve, da je politična ekonomija socializma veda o usmerjanju in vodenju družbene proizvodnje. V tej zvezi je vloga partije in države v socialističnem gospodarstvu podrobno urejena.

V novem ekonomskem sistemu je jasno prikazano, da gospodarska politika v načelu ni nič drugega kakor določitev nalog, sredstev, metod, potov itd., da se z določenimi konkretnimi pogoji in vnaprej določenem času uveljavijo objektivni ekonomski zakoni socializma. Enotnost gospodarske politike in politične ekonomije socializma čedalje bolj spreminja politično ekonomijo v uporabno vedo in je pogoj za močnejšo uporabo prakse kakor tudi za uveljavljanje teoretičnih spoznanj v praktičnih nalogah, sklepih itd. Da more bolj kakor doslej uporabljati instrumente gospodarske politike, na drugi pa pomagati te instrumente nadalje razvijati in izpopolnjevati.

3. Vtem ko so medsebojni odnosi proizvodnih pogojev in proizvodjalnih sil doslej imeli v pouku le neznatno vlogo, so ti odnosi, zlasti zveza med ekonomskimi in tehničnimi procesi ter z uveljavljanjem tehnično-znanstvenega napredka in tehničnim preobratom povezani problemi zdaj vseskozi vključeni v predavanja.

4. Vtem ko je imelo prej predavanje statični značaj (opisovanje minulih dogodkov ali vsakokrat danih okoliščin) se zdaj upošteva, da je treba tako pogled na dosežene uspehe in zgodovinske storitve partije kakor tudi naloge, ki nas čakajo v perspektivi, enotno in zaključeno prikazati kot razvojne naloge, ki jih je treba izpolniti.

5. Za izpolnitev teh važnih nalog je bil tradicionalni ustroj predavanja (prehodno obdobje, kvalitativni zakoni, reprodukcija) preživel in ne več uporaben.

6. Novi ekonomski sistem zelo nazorno kaže, da sedanjim zahtevam pouka ustrezajoča politična ekonomija socializma nikakor ne more več delovati brez matematičnih, kibernetičnih in socioloških metod in tudi ne, če ustrezno ne primerja variant. Ekonomske zakone socializma lahko v polni meri uveljavimo samo, če se posreči vzpostaviti enotnost politične ekonomije socializma in gospodarske politike. Noben ekonomski zakon namreč konkretno ne pokaže, katere gospodarsko-politične ukrepe je treba v posameznem primeru storiti. Najti najboljšo varianto, to se pravi v danih pogojih najboljšo odločitev, je zmerom rezultat preizkušanja in primerjanja več variant, ki jih ekonomski zakon dopušča. Najti to najboljšo odločitev, pa je brez gospodarsko političnih vidikov nemogoče.

Vtem ko so prej kvantifikacijo, funkcionalno odvisnost in merilnost ekonomskih procesov zelo malo obravnavali, poskušajo zdaj kvantifikaciji dati ustrezeni prostor predvsem z uporabo matematike. Pri tem upoštevajo vlogo eksperimentov, rezultate empiričnih raziskav in analize. S tem smo dobili v primerjavi s prejšnjo bistveno bolj konkretno, s prakso bolj povezano in v spremembi usmerjeno razlago. V predavanje so na novo vključena mnoga praktična gospodarsko politična vprašanja, povezana s popolno uporabo in uveljavljanjem zakonov in izobraževanje je usmerjeno v pridobitev porabnega znanja. Posledica dosežene konkretosti politične ekonomije socializma pa je, da je potrebna nova uskladitev z ekonomisti posameznih panog.

Spreminjanje pouka na torišču politične ekonomije s tem seveda ni enkrat za vselej zaključeno. Novi ekonomski sistem sam se še vedno razvija in iz tega nastajajo nove naloge in problemi za proučevanje in raziskave.

Lahko pa ugotovimo, da je novi ekonomski sistem planiranja in vodenja narodnega gospodarstva v NDR porok za izpolnitev perspektivnih nalog pri obsežni graditvi socializma in da so bili s kvalitativnimi spremembami v gospodarskem izobraževanju ustvarjeni pogoji, ki zagotavljajo, da bo velika zasnova izpeljana tudi v pogledu kadrov.

Marksizem in humanizem

Francoska marksistična revija »La nouvelle critique« (marec 1965) objavlja razpravo na temo o Marxu, marksizmu in humanizmu. Gre pravzaprav za nadaljevanje že nekaj časa aktualne polemike med italijanskimi, poljskimi, francoskimi in drugimi marksisti o vprašanih filozofije človeka, človekove dejanske prakse in socialističnem humanizmu in tokrat spet enkrat tudi za razlikovanje oziroma za dokazovanje razlik v humanističnem konceptu »mladega« in »starega« Marxa. Razpravo na to tematiko uvaja L. Althusser; značilnosti njegovega članka so: dokaj samovoljno in arbitrarno skonstruirana periodizacija Marxovega življenja in na tej osnovi ločevanje Marxovih miselnih koncepcij, ki se tičejo socialističnega humanizma, razdelitev socialističnega humanizma na »razredni« in »individualni« humanizem ter ugotovitev, da je v marksistični teoriji koncept »socializma« nedvomno znanstveni koncept, medtem ko je koncept »humanizma« samo ideološki koncept. Revija je s tem člankom začela polemiko in objublja nadaljevanje na isto temo; Althusserjev članek je že dal povod za nekaj kritičnih prispevkov. Objavljamo kritično polemiziranje Jorga Sempruna, ki najbolj globalno zajema vsa temeljna vprašanja, načeta v Althusserjevi razpravi.

Za zadnja leta komunistične filozofije je značilna polemika o vzrokih in smislu socialističnega humanizma. To je gotovo važna polemika, saj vsebuje temeljne teme marksistične misli in prakse. Na tem mestu se ne morem ukvarjati z vso plejado pomembnih del eminentnih avtorjev, ki so jih že prispevali k tej problematiki (od Umberta Cerronija do Adama Schaffa, od Fedosejeva do Garaudyja, od Della Volpeja do Karla Kosika, od Zanarda do Oisermana), ampak se omejujem le na Althusserjevo razpravo, ki se tudi vključuje v to tematiko in z njo direktno polemiziram. Ne gre sicer za celostno kritiko vseh problemov, ki jih je sprožil Althusser, ampak le za nekaj kritičnih pripomb; da bo vest mirna; pa to kritiko navajam v njenem kontekstu.

Marksizem je polemika

Nedvomno je na abstraktno-teoretičnem področju prva možna ugotovitev, da je marksizem vedno bil polemika in da pravzaprav kaj drugega ni znal biti. Maksizem je debata, ki se v vsej svoji

kompleksnosti in prežetosti sprošča na treh specifičnih nivojih: to je predvsem polemika s svetom, kar pomeni (shematično) s samo spontanostjo objektivnih, naravnih (zgodovinsko naravnih) sil; nato je polemika z rezultati naše lastne dejavnosti (torej z marksistično prakso) in končno — marksizem polemizira z rezultati delovanja drugih sil. V drugi vrsti je marksizem živa polemika z drugimi ideologijami (torej z orožjem kritike in tudi kritika teh orožij) in stalen obračun s samim seboj, ki vedno in dosledno ocenjuje svoje dosežke in svoje izvore.

Če pa vendarle zapustimo sedmo nebo teoretične abstrakcije, zlahka — dramatično! — ugotovimo, da za marksizem ni bil vedno in tudi ne najpogosteje značilen tak način polemike. Vsaj ne cela desetletja, ali natančneje: da je stalinizem marksizem brez debate. Birokratsko razkrajanje marksizma v epohi stalinizma je, med drugim, hotelo usmeriti vsako debato v povsem administrativno likvidacijo problematike (in tudi fizično likvidacijo — nosilec polemike), skratka v docela sholastično razpravljanje. Debata o problemih, ki jih je z vso silo postavil na duevni red marksizem, se je razvijala v sferi »oficialnega«, »ortodoksnega« marksizma, kar je, razumljivo povzročilo poudarjene revizionistične in levičarske tendence na področju teorije. (Skratka: ne da bi zdaj analizirali socialno-politične strani tega vprašanja, lahko ugotovimo, da so se revizionistične težnje zakoreninile v marksistični misli — s teoretičnega vidika — v analitičnem prilagojevanju novi stvarnosti, ki jo je prineslo zgodovinsko gibanje, pri tem pa se je izgubil globalni revolucionarni projekt. Teoretična levica pa, nasprotno, na vse načine razglša svojo soglasnost prav s tem globalnim projektom, pri čemer obide konkretno analizo nove stvarnosti). V obeh primerih pa izgine dialektično posredovanje med globalnim revolucionarnim projektom in med parcialnimi, med cilji in potmi realnega dogajanja. Med tema dvema težnjama (revizionizmom in teoretičnim levičarstvom), ki sta sami po sebi sicer nujni, toda zaradi ideološke degradacije »oficialnega« marksizma tudi bolj nevarni in brezupni — je vztrajno križaril stalinški pragmatizem.

Težka dediščina pragmatizma

Pragmatizem je nedvomno najtežja dediščina, ki jo je zapustila nedavna preteklost. Od nje si bo delavsko gibanje najtežje opomoglo. Po svojem bistvu pomeni pragmatizem enako dobro izrabo revolucionarnega globalnega projekta kot tudi možnosti njegovega zgodovinskega obravnavanja (pod tem je razumeti nujnost znanstvene analize nove realnosti, oblikovanje politike povezanosti, koncepcijo koeksistence s kapitalizmom, vlogo socialistične države v mednarodnem delavskem gibanju itd.; skratka: vse probleme resnično usklajene taktike, ki so izven parcialnih projektov). Pragmatizem je — v bistvu — ideologizirajoča degradacija (v strogem pomenu besede) odnosov med teorijo in prakso; birokratsko prevladovanje (to je: oprto na »aparate«: stranke, države,

planske administracije itd.), subjektivizma, voluntarizma in dogmatizma; pri tem pa dogmatizem ne pomeni samo ohranitev že preživelih teoretičnih formul, temveč gre tudi za prilaščanje novih pojmov izven kontrole znanstvene diskusije in množične prakse. Iz tega pa sledi, da moramo vsekakor označiti — če že hočemo za vsako ceno govoriti o glavni in sekundarni nevarnosti na ideološkem področju — za glavno nevarnost ravno dogmatični pragmatizem.

XX. Kongres

Marksistična debata pa se je vendarle znova odprla — kakor se spet odpre rana: z vsemi tveganji novih okuženj. Odprl jo je XX. kongres KP SZ ali, natančneje, teze tovariša Hruščova o Stalinu. Ta debata se je začela na tleh gole resničnosti, saj zadeva preteklost in prihodnost, upanja in uresničenja, življenje in smrt milijonov ljudi. To, da je bil potreben prav tak način debate, že samo kaže na škodo, ki jo je stalinizem prizadejal institucionalnemu (superstrukturnemu) sistemu socialistične družbe.

Če se debata od tod dalje ni nadaljevala v smeri resnično znanstvene razjasnitve vzrokov stalinizma (s tem pa zopet začinjamo povsem pravilno kritiko, ki ji je Althusser podvrgel koncept kulta osebnosti) to dokazuje, mislim, zamudo marksistične misli v svoji lastni praksi (zaradi te zamude deloma zaslepljeno) in hkrati tudi odpor, na kakršnega je naletel »novi kurz« (od tod pa spet izvira več določenih pragmatističnih oscilacij). Dvajseti kongres je bil vsekakor izhodišče; poslej nikakor ne gre več za vrnitev nazaj, ampak za težnjo nadaljevati pot v smeri družbeno in ideološko zasnovanega dogajanja.

Dvajseti kongres je začel prehodno obdobje delavskega gibanja, ki je, kakor vsa prehodna obdobja, značilno po tem, da je sprožilo protislovne sile in razgibalo konservativne odpore, po nezmernosti in napetosti — pod vsem tem pa ni vedno lahko odkriti globokega smisla zgodovinskega dogajanja.

Na področju teoretičnega razmišljanja je objektivna zahteva vsakega prehodnega obdobja trojna: analiza preteklosti, program prihodnosti in oblikovanje sredstev, ki bodo rabila hkrati za likvidacijo preteklosti in za utrditev prihodnosti. Očitno je, da se takšni trojni ukrepi — zlasti, če upoštevamo dano teoretično dediščino — ne morejo uveljaviti enkratno in po enem kopitu, ker niso povsem jasni in nesporni. Ta trojnost se lahko ohranja samo kot proces boja, za katerega teoretični koncepti niso vnaprej dani. V vsakem primeru pa se zdi nesporno vsaj to — ne glede na trenutni zastoj, fazo umika ali konservativno zmedo — da je praktično in teoretično gibanje, zasnovano na XX. kongresu, poslej neustavljivo.

Pravilno in nujno je tedaj, predvsem pa je v interesu tega dogajanja samega, če skušamo posamezne teoretične koncepte omejenega trojnega ukrepanja dosledno analizirati. Althusser pravi: »Treba je dokazati teoretično vsebino konceptov, če hočemo zagotoviti, da nam dajejo resnično znanstveno spoznanje dogajanja.« V tem smislu se lahko samo strinjamo z njegovo kritiko koncep-

cije »kulta osebnosti« in njegovih kričečih pomanjkljivosti. Vendar pa — kljub temu, da povsem soglašam z Althusserjevo dokazano skrbno doslednostjo — smatram, da njegova razlaga socialističnega humanizma le zahteva določene kritične pripombe.

Jedro je socialistični humanizem

Tematika o socialističnem humanizmu je dejansko žarišče debat, ki potekajo znotraj marksizma, kakor tudi med marksizmom in svetom. To ni naključje niti zabloda. Ko sta XX. in XXII. kongres KP SZ na eni strani načela vprašanja socialistične zakonitosti in po drugi strani vprašanje programa vzpostavitve komunistične družbe, sta objektivno in v novi obliki načela tematiko socialističnega humanizma, ki ji je bila zadnja leta posvečena zelo obsežna marksistična literatura.

Althusserjeva variacija na temo socialističnega humanizma je trdna, brez dvoumnosti, čeprav je — morda zaradi lapidarnega videza toliko nakopičenih formulacij — izredno abstraktna. Čeprav bi se držali Althusserjevega lastnega načina teoretične konstrukcije bi morali pripomniti tole:

a) Althusserjevo izhodišče je analiza radikalne novosti marksizma; z njo želi »definirati statut humanizma«. V zaključku te analize postavlja naslednjo tezo: »V tesnem odnosu do teorije smemo in moramo tedaj odkrito govoriti o nekem Marxovem teoretičnem antihumanizmu . . . , ki naj bi imel za posledico priznanje in spoznanje humanizma kot ideologije«. Toda ta teza in njena posledica sta nesprejemljivi glede na »tesni odnos do teorije« in glede na nič manj tesni odnos do analize Marxovih del v celoti. Marxova kritika in likvidacija filozofskega mita o človekovem bistvu v nobenem primeru ne vodita k »teoretičnemu antihumanizmu«. Nasprotno, vodita k teoriji in praksi realne človekove osvoboditve, k osvoboditvi človeka kot »celote družbenih odnosov« (6. teza o Feuerbachu).

b) da bi to tezo podprl in jo zgodovinsko opravičil, nadaljuje Althusser kratko analizo Marxove filozofske izkušnje, ki se, kakor pravi, dokoplje do znanstvene teorije zgodovine samo za ceno radikalne kritike filozofije človeka, ki mu je bila teoretična osnova v mladih letih (1840—45). Tako smo zopet sredi vprašanja Marxove mladosti in njene interpretacije, vprašanja, ki so mu že bila posvečena mnoga dela in mnoga mu še bodo, kajti to vprašanje zadeva večino temeljnih tem marksizma. Pravzaprav »mladi« Marx nima ravno mnogo sreče z marksistično mislijo: najprej je bil sistematično zapostavljen, teoretično dogajanje ga je puščalo vnevar, zdaj pa nenadoma vsakdo pretendira, da bi ga definiral in opredelil — seveda ex cathedra in po svojem osebnem nagnjenju.

Marx: nezaključena celovitost

V interpretaciji »mladega« Marxa si stojita nasproti dve ekstremni tezi. Za ene marksiste in marksologe je »mladi« Marx vse in neprestano nam svetujejo, naj se vendar od *Kapitala* povrnemo

k *Rokopisom* iz 44. Za druge marksiste pa »mladi« Marx ni nič oziroma je samo »predmarksist«. Bilo pa bi navsezadnje najbolj nujno lotiti se Marxove miselne koncepcije kot organske celote, ki ima svojo lastno strukturo in specifične stopnje svojega razvoja in ki je, med drugim, še celo nezaključena celovitost (torej ne sistem), ki nalaga »marksistom« konstantno reinterpreteracijo te ali one teze v skladu z revolucionarno prakso.

Althusserjeva verzija zgodovine Marxove misli je povsem preprosta in popolnoma neproblematična. Po njegovem mnenju je treba deliti Marxovo »humanistično obdobje« v dve etapi. V prvi prevladuje racionalno liberalni humanizem, ki je bližji Kantu in Fichteju kot pa Heglu. V drugi etapi (42—45) prevladuje nova oblika humanizma: Feuerbachov »kolektivni« humanizem. Na vso srečo pa je Marx leta 1845 — kot Minerva, ki je nenadoma povsem oborožena stopila iz Jupitrovih možgan — »radikalno prelomil z vso teorijo, ki utemeljuje zgodovino in politiko na bistvu človeka«. Tu nam ne gre za to, da bi nadaljevali izčrpno analizo o evoluciji Marxove misli. Nekaj pripomb pa je vendarle potrebnih.

Predvsem: vsaka koncepcija miselnega razvoja (Marxovega v konkretnem primeru, sicer pa je ta opomba splošno veljavna) prek »prelomov« in »kvalitativnih skokov« je — kljub svojemu dialektičnemu videzu — sporna. Najbolj pravilna in najbolj racionalna misel (tista torej, ki po svoji adekvatnosti najbolj ustreza dejanski spremembi sveta) ni nikoli razodetje, ampak je vedno ustvarjanje in izpopolnjevanje, pri čemer ima praksa bolj ali manj važno vlogo (pri Marxu je ta vloga celo odločilna). V ideoloških in kulturnih analizah je pojem »preloma« rabiti še posebej previdno, če se namreč hočemo izogniti ekstremizmu. S tem pa se že lotevamo vprašanja o »buržoazni in proletarski znanosti« diskusije o »Proletkultu« itd.

In drugič: jasno je (kar bi tudi enostavna filozofska kritika tekstov takoj potrdila), da tedaj, ko je Marx »radikalno prelomil« z vso teorijo, ki utemeljuje zgodovino in politiko na bistvu človeka, ni bilo leto 1845, ker je namreč Marx to storil že precej prej in dovolj radikalno s podobnimi teorijami.

Človekov svet

V »Kritiki Heglove filozofije prava«, ki datira iz decembra 1843, Marx že s prvimi stavki precizira svojo koncepcijo človeka. »Toda človek,« pravi, »ni abstraktno bitje, postavljeno izven sveta. Človek je človekov svet, država, družba.« Ravno iz tega izhodišča teži vsa Marxova analiza k utemeljitvi zgodovine in politike z vlogo razredov v družbi. Ni torej naključje, če sta Engels in pozneje Lenin smatrala, da je v tem tekstu iz leta 1843 — v filozofski obliki — že postavil temeljna načela historičnega materializma. Pri vsem tem pa je treba poudariti, da je vsak poskus določiti datum, ko je baje nastal »radikalni prelom« in je Marxova misel nenadoma prešla od »predmarksistične« k »postmarksistični« ne glede na letnico, ki jo izberemo — leto 1844 ali 45 ali 48 ali leto

izdaje »Kapitala« — obsojen na neuspeh. Marxova misel namreč ni nikoli nehala organsko napredovati proti marksizmu in v tem napredovanju se tematika »realnega humanizma« z vsakim korakom bogati in pogloblja v procesu trajnega miselnega toka, ki od filozofske abstrakcije preide h konkretni (materialni) analizi in od tod na višjo raven znanstvene abstrakcije. Tej poti »realnega humanizma« je mogoče slediti korak za korakom od Rokopisov iz leta 44 do tretjega dela »Kapitala«, od »Komunističnega manifesta« do »Kritike gothskega programa«.

c) V socialističnem humanizmu, definiranem kot ideologija, Althusser jasno razlikuje dve etapi: razredni humanizem in humanizem osebnosti (»individualni« humanizem). Prvi sovпада z obdobjem diktature proletariata, drugi pa s obdobjem, ki sledi diktaturi proletariata.

Zdaj je povsem jasno, da materialne možnosti »za uresničenje stvarnega humanizma« močno variirajo — odvisno pač od razvojne stopnje socialistične družbe. Vendar pa razlikovanje, kakršno postavlja Althusser, ni brez pridržkov sprejemljivo. Pravi, na primer, da se je »socialistični humanizem v SZ 40 let izražal v obliki hudih bojov s terminologijo razredne diktature, preden se je začel izražati v terminih svobode osebnosti«. Ta definicija je nezadostna — govoriti je namreč treba hkrati o razredni diktaturi in o svobodi. Razredna diktatura (proletariata), ki ne vsebuje lastnih organskih sredstev za osvoboditev istega razreda, nezadržno goji kali možne degradacije. In ravno v zatiranju in dušitvi teh organskih sredstev, ki so namenjena osvoboditvi razreda, je treba iskati enega izmed vzrokov, ki so omogočili stalinistične deformacije.

Socialistični humanizem osebnosti

Za drugo zgodovinsko fazo humanističnega socializma, ki se je v SZ začela po preživelu diktaturi proletariata, Althusser zatrjuje: »Tematiki razrednega humanizma je sedaj sledila v ideologiji tematika socialističnega humanizma osebnosti«. Tu kakor tudi na drugih mestih svojega članka uporablja Althusser izraz ideologija v ozkem in nekoliko slabšalnem smislu, kar je še očitneje, če preberemo naslednji stavek: »Pojavi se nova oblika spopada med dvema ‚humanizmoma‘ osebnosti: med socialističnim humanizmom in liberalno-buržoaznim ali krščanskim socializmom. ‚Liberalizacija‘ SZ daje garancijo drugemu«. Iz tega bi lahko sklepali, da je socialistični humanizem zgolj (sicer objektivno utemeljena) tema ideološke propagande, sredstvo ideološke manipulacije, ki naj bi pomirilo dve nasprotni sili!

Mislím, da je ravno tu najočitnejša Althusserjeva zabloda. Povsem razumljivo je, da možnost ideološke degradacije socialističnega humanizma vedno obstaja — toliko, kolikor stvarni humanizem ni formalna, pravna danost, ampak je izraz določenega stanja družbenih odnosov. Vsak zastoj, zabloda in zmeda (zgodovina nas uči, da so vedno možni) v razvoju socialistične družbe more povzročiti čisto ideologizacijo teorije (in stvarnosti) humanizma.

In prav tak pojav je značilen za stalinsko obdobje. Tematika socialističnega humanizma je postala zgolj ideološka (to je — odtujena in mistifikatorska) v obdobju Stalinovih govorov o »človeku, najdragocenejšem kapitalu«, ki je hkrati obdobje, ko se je sprožilo množično zatiranje, likvidacija vseh institucionalnih elementov, ki so usmerjali materialni napredek stvarnega humanizma.

Z utrditvijo socialistične zakonitosti in programom za zgraditev socialistične družbe pa nastajajo konkretne možnosti (teoretično in v praksi) za uresničenje socialističnega humanizma na zgodovinsko višji ravni. To pa pomeni, da bo problematika socialističnega humanizma prenehala biti predvsem ali prvenstveno ideološka. Ta proces očitno ni enostaven, odkrival bo nove teoretične in praktične probleme; pa tudi nevarnost zablod, ki bi vodile k novi fazi ideologiziranja niso odstranjene. Toda vse to nikakor ne zadeva teoretične kvalifikacije zgodovinskega razvoja, ampak sredstva, ki jih je treba uporabiti za to, da bi pospešili ta proces.

Dober boj

Kaže, da je bil Althusser v tem vprašanju žrtev »reakcije filozofske obrambe«. V pravzaprav nujno zmedo aktualne polemike (znotraj marksizma in med njim in svetom) je hotel morda vnesti nekoliko reda in doslednosti. Navsezadnje kaže, da je res napočil trenutek, ko bi lahko poskušali postaviti sintezo, da bi »teoretizirali«¹ dovolj bogate in kontradiktorne izkušnje zadnjih let na raznih področjih in stopnjah marksistične misli in prakse. Obračun s stalinizmom nedvomno skriva mnoge pasti in nevarnosti; marksizmu je potrebna čvrstost, da bi mogel uspešno afrontirati resnični dialog s svetom in tudi s samim seboj. Vendar pa te čvrstosti ne bo dosegel, če bo tu vzel nekaj kapljic fenomenologije, tam nekaj kapljic teilhardizma in morda še nekaj moralne transcendence — gotovo pa tudi ne, če bo zavračal resnične probleme (pa četudi zmedeno zastavljene), če bo a priori zavračal podobo, ki nam jo o svetu pokaže marksizem. Če se bomo samovšečno utrdili v trdnjavi, obdani z abstraktnim, nezgodovinskim marksizmom, ne bomo vtisnili svetu žiga naše teorije in prakse. Ali je humanizem »atribut določene težnje po preživelem marksizmu«²? Sprejmimo to težnjo in priznajmo ta boj, kajti ta težnja je pozitivna in tudi tak boj je lep: boj za socialistično preobrazbo družbe vsega sveta.

Usoda socializma

Nahujša napaka Althusserjevih tez je po mojem mnenju v njihovi filozofski (ideološki) abstrakciji. Ne gre namreč za to, da bi se znova lotevali analize Marxovih tekstov, da bi v laboratoriju akademske misli ugotavljali, kdaj je konec Marxa kot »predmarksista«. Gre za uspehe in poraze, za pogoje teoretičnih in praktičnih možnosti globalnega revolucionarnega načrta — gre torej za usodo socializma. Althusser postavlja vprašanja socialističnega humanizma izključno na dve ravni: na teoretični ravni — na osnovi

samovoljne in abstraktne periodizacije Marxove misli — postavlja novo interpretacijo in ponuja Marxov »teoretični antihumanizem«: obrambni zaključek, ki ga lahko razumemo le kot ideološki umik pred zmedami aktualne polemike (toda življenje je vselej mnogo bolj zmedeno in tudi ostrejše kot abstraktna večnost koncepcij). Na zgodovinski ravni se dotika samo preteklosti socialističnega humanizma in še tega ne pojasnjuje znanstveno. Toda socialistični humanizem ni ali pa vsaj ni po svojem bistvu vprašanje zgodovinske analize preteklosti. To je vprašanje prihodnosti, vprašanje ideološkega in političnega boja za prihodnost socializma. Stvarni humanizem je namreč vedno človeška prihodnost.

Revolucionarni program in humanizem

V socialističnih deželah (kjer tudi nastopa zakon neenakomernosti razvoja), v deželah močnih gibanj za nacionalno osvoboditev in tam, kjer gre za socialistično transformacijo naprednih kapitalističnih dežel — povsod je temeljni teoretični problem sodobnosti isti: odkriti oz. ustvariti možnosti za sožitje in vskladitev različnih strategij in različnih taktičnih situacij v revolucionarnem globalnem projektu. Ravno na vprašanje praktične (torej revolucionarne) uporabe tega projekta (ali modela) socializma je treba zdaj osredotočiti problematiko humanizma. Tako smo daleč od ideološke manipulacije s propagandnimi cilji, ampak smo sredi problema, kako oblikovati trdno in skladno socialistično silo v njeni raznolikosti. To je dejanska polemika, kjer oportunistu ni mesta, kajti glavna maksima je: stvarna osvoboditev človeka vseh mogočih alienacij. To je polemika, ki se bo končala tistega dne, kakor pravi Marx v „Kritiki gotskega programa“, ko bo družba zapisala na svojo zastavo: »vsak po svojih sposobnostih, vsakomur po njegovih potrebah«; torej tistega dne, ko človek ne bo več sojen in cenjen po tem, kar daje in stori, ampak po tem, kar je. Človek navsezadnje ni nič drugega kot celota človeških potreb. V odnosu do tega revolucionarnega projekta marksizem ni »filozofija človeka«, ampak je »stvarni humanizem«.

Prevedla N. Berglez

JORGE SEMPRUN

Simpozij o ustavnosti in zakonitosti

Srbska akademija znanosti in umetnosti je v aprilu 1965 priredila simpozij o osnovah in oblikah ustavnosti in zakonitosti v socializmu. To je bil simpozij brez mednarodne udeležbe, vendar zaradi tega pomen in kvaliteta simpozija nista bila nič manjša. Vrsta priznanih jugoslovanskih pravnikov in politikologov je pripravila svoje referate oz. pismene prispevke ali sodelovala v problemsko bogati razpravi. Z izbiro teme, ki so jo obravnavali na simpoziju, je Srbska akademija znanosti in umetnosti dokazala, da ni od življenja odmaknjena institucija, temveč da je družbeno angažirana ustanova, ki se zna lotevati perečih tem sodobne jugoslovanske družbe. Ta simpozij pravzaprav lahko velja le za člen v skupini nadaljnjih simpozijev, saj namerava Srbska akademija znanosti in umetnosti v prihodnosti prirediti še simpozij o družbeni lastnini in simpozij o socialističnem humanizmu.

Problem ustavnosti in zakonitosti živo zanima socialistično družbo. Že Lenin, ta veliki teoretik in praktik revolucije in socializma, je opozarjal na pomen zakonitosti v socialistični družbi. Lenin je v srditem boju

za ohranitev pridobitev socialistične revolucije, v času, ko se je mlada sovjetska oblast borila s številnimi težavami, posvečal veliko pozornost političnemu boju za uveljavitev socialistične zakonitosti. Zakonitost je zahteval v delu sovjetov, od partije pa je terjal, da se v delu teh organov bori za zakonitost. Na temelju sklepov XIV. konference RKP/b oz. resolucije »O revolucionarni zakonitosti«, ki jo je zasnoval Lenin, je centralni komite sprejel vrsto konkretnih sklepov, da bi se socialistična zakonitost dejansko okrepila.

Tudi jugoslovanska socialistična družba se je od vsega začetka zavedala pomena zakonitosti. Začetke revolucionarne zakonitosti zasledimo že v obdobju narodnoosvobodilnega boja. V tistem razdobju nove Jugoslavije, ki ga običajno imenujemo revolucionarni etatizem, ko so utemeljeni razlogi narekovali potrebo po nenehni močni intervenciji države in ko je bila potrebna visoka stopnja koncentracije politične oblasti v upravnem aparatu, ni bilo vprašanje zakonitosti zaradi tega nič manj pomembno. Naša zakonitost je bila ljudska, revolucionarna zakonitost, ki je

varovala interese delovnih ljudi naše države. (Primerjaj: E. Kardelj, Problemi naše socialistične graditve, I. knjiga, str. 483, izdala DZS, 1956). Številni naši partijski in ustavni dokumenti pričajo o pomenu, ki smo ga v različnih fazah družbenega razvoja pripisovali ustavnosti in zakonitosti. Naj v zvezi s tem med takimi pomembnimi dokumenti omenimo sklepe IV. plenuma CK KPJ iz junija 1951. leta. Plenum je veliko razpravljalo o zakonitosti, o razvoju novih družbenih odnosov, o pravilnem usklajevanju splošnih in individualnih interesov in o potrebi prilagajanja sodstva socialistični demokraciji. Čedalje bolj je postajalo jasno, da je boj za socialistično zakonitost način boja proti birokratskim kršitvam samoupravljanja in pojavom, ki so v resnici škodovali splošnim družbenim interesom. Hude deformacije socialistične zakonitosti v Sovjetski zvezi v obdobju kulta Stalinove osebnosti, »zakonitost« Višinskega in podobno so prepričljivo opozarjali, na kakšna močvirna tla lahko zaide socializem, če se v praksi ne ravna po dragocenih Leninovih izročilih o revolucionarni socialistični zakonitosti.

Edvard Kardelj je leta 1953, torej v letu, ko smo sprejeli ustavni zakon o temeljih družbene in politične ureditve FLR Jugoslavije, poudarjal, da zakonitost enako velja za vsakega posameznega državljana in za vsak državni organ in da je zakonitost prvi pogoj za resnično samoupravljanje. (Primerjaj: E. Kardelj, Problemi naše socialistične graditve, IV. knjiga, str. 107). V programu Zveze ko-

munistov Jugoslavije, sprejetem na VII. kongresu ZKJ, pa je zapisano, da je zakonitost poleg zaščite pred zlorabo, birokratizmom in samovoljnostjo posameznikov sestavni del in pogoj socialistične demokracije. V takšnem sistemu samoupravljanja, ki smo ga vsebinsko čedalje bolj bogatili, je bila zakonitost resnično velikega pomena, da zagotovimo osebne pravice državljanov in utrdimo socialistično družbeno ureditev nasploh.

Naša nova ustava, sprejeta aprila 1963. leta, ki ni le ustava naše jugoslovanske države, temveč predvsem listina o samoupravljanju, je kot enega izmed temeljev, na katerem sloni naš družbenopolitični sistem, postavila ustavnost in zakonitost. Načelo ustavnosti in zakonitosti seveda ni le v formalnopравни veljavnosti posameznih predpisov in njihovi klasifikaciji. Ustavnost in zakonitost pomenita predvsem zagotovitev temeljnih družbenopolitičnih odnosov, ki se izražajo v sistemu samoupravljanja, v položaju, pravicah in svoboščinah človeka, v položaju družbenopolitičnih skupnosti in delovnih organizacij. Tako pojmovani ustavnost in zakonitost sta osnova za uporabo načela o vladavini prava, ki naj onemogoči samovoljo kogar koli, zlasti pa nosilcev javnih funkcij. Spoštovanje ustavnosti in zakonitosti ni le vprašanje formalnosti, temveč vprašanje trdnosti sistema in zaupanja občanov.

Kako je beograjski simpozij o ustavnosti in zakonitosti odgovoril na trajna in aktualna vprašanja ustavnosti in zakonitosti? V 18 referatih in številnih

razpravah je skušal zajeti to razvejano problematiko tako iz čisto teoretičnih izhodišč kakor tudi v luči dosedanje prakse ustavnih sodišč in praktičnih implikacij ustavnosti in zakonitosti na raznih področjih samoupravljanja. Presegalo bi okvir in namen tega prikaza, če bi se ustavljali ob vseh prispevkih. Zato se bomo na kratko pomudili le pri tistih referatih, ki so zaradi obravnavane snovi, stališč in metode zanimivejši.

Med tako imenovanimi teoretičnimi referati (izraz je bil tudi na simpoziju samem pogojno uporabljen) bi omenili prispevke dr. Iva Krbeka, dr. Hamdije Čemerlića, dr. Stevana K. Vračara, dr. Najdana Pašića in dr. Jovana Djordjevića. Dr. Ivo Krbek je v svojem referatu *O pravnih sredstvih za uresničevanje ustavnosti in zakonitosti* opozoril, kako potrebno je, da ta načela v praksi tudi dejansko uresničujemo. Kot pove že sam naslov referata, se je avtor ustavil le pri pravnih sredstvih in tako ni obravnaval tudi družbenopolitičnih sredstev za uresničevanje ustavnosti in zakonitosti. Dr. Hamdija Čemerlić, prof. pravne fakultete v Sarajevu, je na simpoziju obravnaval vprašanje stabilnosti ustavnega sistema in s tem v zvezi tudi vprašanje revizijskega postopka. Referent je splošne teoretične ugotovitve ponazoril s primeri iz jugoslovanske prakse. Dr. Stevan K. Vračar je posegel v vprašanje uresničevanja zakonitosti izven naše jugoslovanske družbe. V precej obširnem referatu z značilnim naslovom *Relationa uresničitev proklamiranega načela zakonitosti v Sovjetski zvezi* zago-

varja med drugim tezo, da danes v nobeni državi — in torej tudi ne v SZ — ni mogoče vprašanja zakonitosti obravnavati formalno-pravno, temveč predvsem na sociološkem kulturnopolitičnem in dejanskem področju. Po politikološkem pristopu sta se odlikovala referata dr. N. Pašića in dr. J. Djordjevića. Pašić se je dotaknil problema družbene pogojenosti ustavnosti in zakonitosti. Prof. Djordjević pa je dal svojemu prispevku naslov *Ustavnost in manjšina*, naslov, ki bi nas na prvi pogled lahko navedel na misel, da gre za obravnavanje ustavnosti v zvezi z nacionalno manjšino. Vendar ni tako. Avtorja zanima politikološki pojem manjšine, zanima ga manjšina kot sestavni element politične teorije ter element zgodovinskih in sodobnih političnih sistemov. Poseben del prispevka posveča avtor manjšinam, ki so zunaj nekega obstoječega politično-ustavnega sistema in ki v jedru teže celo k njegovemu negiranju, spodkopavanju oz. spremembi.

Druga skupina referatov je obravnavala vprašanje ustavnega sodstva in uporabe prava. Načela ustavnosti in zakonitosti seveda niso bila nič novega v našem družbenopolitičnem sistemu. V bistvu so bila ta načela sestavni del tudi naših prejšnjih ustavnih koncepcij. Razlike je treba iskati predvsem v nekaterih drugačnih sredstvih za uveljavitev teh načel. Ustava iz leta 1965 je kot novost uvedla ustavno sodišče Jugoslavije in republiška ustavna sodišča. Kakor je znano, ta sodišča že delujejo, in čeprav je doba delovanja kratka, so že

dosedanje izkušnje ustavnih sodišč pomembne za nadaljnje delo. Tudi simpozij je pokazal, da imajo ustavna sodišča sicer še nekaj težav pri svojem delu — ki seveda ne izvirajo vse iz ustavnih sodišč samih — da pa vendar kljub temu lahko rečemo, da so se ustavna sodišča že uveljavila. Na simpoziju sta probleme ustavnega sodstva med drugimi obravnavala tudi dr. Josip Hrnčević in dr. Arsen Grupče. Dr. Josip Hrnčević, predsednik ustavnega sodišča SR Hrvatske, je imel referat z naslovom *O prvih izkušnjah ustavnih sodišč*. Avtor, ki je že pogosto razpravljal o teh vprašanjih (primerjaj: dr. Hrnčević, *Ustavnost in zakonitost*, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 3-4, leto 1962), je na simpoziju govoril o ustavnem varstvu samoupravnih pravic, o izpopolnjevanju našega pravnega sistema ter o vprašanju razmejitve pristojnosti med sodišči splošne pristojnosti in ustavnimi sodišči. Dr. Arsen Grupče, sodnik ustavnega sodišča Jugoslavije, pa si je za temo svojega prispevka izbral vprašanje o ustavnem sporu v praksi ustavnih sodišč pri nas. Pogošali smo aktivno udeležbo predstavnikov ustavnega sodišča SR Slovenije. To sodišče bi verjetno udeležence simpozija tudi lahko seznanilo z raznimi svojimi izkušnjami, kar dokazuje tudi Bilten ustavnega sodišča SR Slovenije, ki ga je sodišče pričelo letos občasno izdajati za interno uporabo. (Bilten ustavnega sodišča SR Slovenije, letnik I, št. 1, 2.)

Na koncu naj med pismenimi prispevki omenimo še prispevek dr. Majde Strobl in dr.

Radomira D. Lukića, Dr. M. Stroblova, docentka pravne fakultete v Ljubljani, edina aktivna udeleženka iz Slovenije, je govorila o temi *Ustavnost in zakonitost družbeno-političnih norm*. Dotaknila se je priporočil kot splošnih družbenopolitičnih norm, ki jih sprejemajo skupščine družbenopolitičnih skupnosti kot organi družbenega samoupravljanja. S svojim koreferatom je zajela aktualno in pri nas še ne povsem razčiščeno problematiko. Dr. Lukić, ki se je udeležil že številnih simpozijev, je obravnaval temo *Ustavnost in zakonitost s stališča družbenega samoupravljanja*. Prispevek sicer razgledanega pravnika, sociologa in politologa, je bil tokrat nekako medel. Stališča v prispevku so namreč le premalo izdelana ter preveč splošna. Omenimo naj še, da je na simpoziju v razpravi sodeloval tudi predsednik ustavnega sodišča Jugoslavije Blažo Jovanović, ki je govoril predvsem o problemu usklajevanja zakonov z ustavo in o spoštovanju družbenih norm.

V jugoslovanski socialistični družbi razvijamo socializem v pogojih ustavnosti in zakonitosti. Brez zakonitosti ni socializma. Kadar koli razpravljamo o zakonitosti, se moramo otresti nesprejemljive miselnosti, da je zakonitost vprašanje, ki se tiče le pravnikov, državnih organov, oblasti. Zakonitost je problem, ki se tiče vseh občanov in vseh delovnih skupnosti. Občani lahko prek raznih oblik samoupravljanja močno vplivajo na spoštovanje zakonitosti. Pri tem pa seveda ne kaže prezreti, da lahko nekateri samoupravni organi tudi kršijo zakonitost. Pod

videzom samoupravnosti se lahko skrivajo tudi izrazito birokratski pojavi, pojavi samovoljnosti, nespoštovanja zakonitosti. Kršitve zakonitosti povzročijo največ škode samim proizvajalcem, občanom. Zato se morajo tudi sami najbolj zavzemati za zakonitost in ustavnost. Vsi smo žive priče jugoslovanske socialistične družbe in tako lahko vidimo, kako dinamičen je naš razvoj. Zaradi tega se dogaja, da nekateri predpisi za dinamiko življenja zaostajajo oz. se prepočasi prilagajajo nastalim družbenim spremembam. Tako nastajajo praznine med življenjsko vsakdanjostjo in predpisi — praznine, ki se jim včasih zaradi te dinamike težko izognemo. Poudariti pa moramo tudi ugotovitev, da ustave in zakonov ne moremo fetišizirati. Ustava in zakoni ne morejo do podrobnosti urejati družbenih odnosov. In končno, do kršenja zakonitosti, do birokratske samovolje, lahko pride tudi zaradi neznanja in nesposobnosti — pojavov, ki ju kljub očitnim in

nenehnim naporom ne moremo v relativno kratkem obdobju popolnoma odpraviti iz družbenega življenja.

Čeprav se na simpoziju seveda niso utegnili ukvarjati z vsemi zgoraj načrtimi problemi, je na splošno zapustil pozitiven vtis. Pokazal je resno prizadevanost in zavzetost sodelujočih, čeprav se nekateri referenti in diskutanti niso mogli otresti določenega formalnopravnega in »normativnega«
gledanja na ustavnost in zakonitost. V precejšnji — skoraj bi lahko rekli — poplavi zdaj bolj, zdaj manj družbeno upravičenih simpozijev, posvetovanj in podobnega pride včasih tudi do ostrih, izrazito osebno obarvanih polemik, ki s stvarjo samo nimajo nič skupnega. Vendar tudi precej strog in tenkočuten opazovalec v sicer ne posebno akustični in s slikami znanih jugoslovanskih mojstrov dekorirani svečani dvorani Srbske akademije znanosti in umetnosti tega ne bi mogel zaslediti.

BOŠTJAN MARKIČ

DONALD-ELEONOR LAIRD

Practical Business Psychology

(O knjigi in ob njej)

Pri zagrebški založbi PANORAMA (v knjižni zbirki *Psihologija rada*) je izšla lani knjiga D. A. Laird-E. C. Laird, PRAKTIČNA POSLOVNA PSIHLOGIJA. Knjiga je dovolj zajetna (569 strani) in kar pretirano pregledna. Napisana je

za laike, za ljudi brez psihološke in socialno-psihološke izobrazbe; s tem seveda še zdaleč ni rečeno, da samo zanje. Branje te knjige torej ne bo v veliko pomoč le prikupni ameriški deklici Effie K. (glej str. 108), ki jo žvečilni gumi ovira

pri branju, temveč tudi mnogim starejšim, bolj izkušenim in bolj izobraženim ljudem... (Upajmo, da bodo po tej koristni, preprosti knjigi posegli pri nas številni bralci, še posebej tisti, ki se »praktično« ali »teoretično« ukvarjajo *pretežno* z ljudmi, z družbeno problematiko. Upajmo, da ne bodo prebrali samo prvi del knjige, ki obravnava osebno uspešnost! To knjigo bi morali brati povsod, kjer žive naši delovni ljudje, kjer v delovnih situacijah, ob različnih družbenih aktivnostih in v prostem času kipi ali usiha življenje.)

Tu bralec ne bo našel učnih teorij, čeprav so — zamolčane ali najpreprosteje izražene — prisotne vsepovsod v tekstu: interpretacije in argumentacije so izrazito poljudno znanstvene. Torej: *didaktična uporabna psihologija*. To so značilnosti učbenika za samouke: mnoga ponavljanja, da se vsebina bolje vtisne v spomin; vsakemu izmed poglavij sledijo vprašanja, ki zahtevajo premislek o bistvenih težah, pa naloge, ki naj bi napotile bralca k samostojni praktični uporabi prebranega oz. naučenega; obilje konkretnih primerov iz življenja (pretežno iz industrije in trgovine); zabavno ilustrirani diagrami, grafikoni in tabele ter fotografije; na začetku vsakega izmed štirih delov knjige (Osebna učinkovitost, Razmerja med ljudmi in morala, Osebnost in čustveno zdravje, Vodenje in sodelovanje skupine) je krajše besedilo znanja, ki naj bralcu pozneje, ko je besedilo že proučil, pokaže morebitno zmotnost njegovih poprejšnjih laičnih nazorov oz. stališč; v

knjigi so (za dober zgled) gosto posejane različne poučne izjave *uspešnih* — starih in sodobnih — ameriških gospodarstvenikov, politikov itd.

Vse to naj bi imelo zlasti dvojen namen:

1. Pripomoglo naj bi k uspešni in srečni usmeritvi posameznika v njegovi družbeni (predvsem poslovni in družabni) aktivnosti.

2. Gospodarske in druge organizacije (odločujoče osebnosti in vodstva v njih), naj bi začele drugače, bolj *človeško* obravnavati produkcijo. Psihologa dokazujeta, da večja skrb za človeka, ustrezna uporaba družbene znanosti pri razreševanju številnih vprašanj, ki nastajajo v proizvodnji, kot njena »človeška plat«, izboljšuje produktivnost, povečuje dohodke. Poslovni ljudje in vodje, ki so enostransko osredotočeni le na *stvari*, na *predmete*, na *organizacijo po sebi*, na *business*, niso tako učinkoviti in uspešni, kot bi lahko bili, ko bi bilo njihovo zanimanje pravilno razporejeno — ko bi bilo naravnano *tudi* na oblikovanje pravilnega razmerja do človeške problematike.

Za ilustracijo:

Delavec, ki natanko ve, da so *upoštevali* njegov predlog za zmanjšanje ropota in ki je *aktiven* sodeloval pri konstruktivnih diskusijah o različnih izboljšavah, bo delal mnogo bolje in z večjim zadovoljstvom kot pa delavec, ki mu bodo spremembe le razložili in ga *zaradi lepšega* vprašali, če se strinja; delavec, ki mu (neposredno ali posredno) ukazujejo, ki mu (posredno ali neposredno)

grozijo, bo pravo nasprotje uspešnega in zadovoljnega delavca: to je človek, ki se nagiba k negativizmu, se vključuje v klike, zamuja, fluktuirá, se pogosto ponesreči, vznemirja druge delavce itd. Delovodja, ki je v izobraževalnem centru obiskoval nekaj predavanj o problematiki demokratičnega vodenja in si tako pridobil osnovno teoretično znanje s področja socialne psihologije, pri praktičnih vajah pa so mu z metodo »igranja vlog« in še drugače pokazali uporabnost tega znanja, bo zelo verjetno v mnogočem spremenil svoj odnos do podrejenih; rezultat: več sodelovanja in zadovoljstva, kvalitativno in kvantitativno izboljšanje proizvodnje. Malo je ljudi, ki bi občela načela demokratičnosti znali brez večjega »ostanka« prilagoditi svoji vsakdanji aktivnosti; v mnogih primerih celo primerna izobrazba ne doseže svojega cilja. Naš delovodja, na primer, bo »našel samega sebe« šele, ko mu bo (in če mu bo) uspešen intervju, razgibana skupinska diskusija ali kaka druga metoda, dala prve rezultate. (Teh vrstic ni v knjigi, toda prav ta problematika je težišče vsebine.)

Knjigo smo že na začetku tega zapisa toplo priporočili, ker so mnoge ideje, ki jih sugerira, in različne metode, ki jih pojasnjuje, koristni napotki tudi za nas. Poglobljanja in trajnejših dosežkov samoupravljanja si brez družbene znanosti — v tem primeru socialne psihologije in psihosociologije podjetja ter nje ne ustrezne, prilagojene in domiselne aplikacije v naših razmerah ne moremo prav predstavljati. Vse premalo vemo o

človeku; vse preveč je govorjenja o človeku, o odnosih in o delu nasploh, vse premalo je vsebinskih, smiselnih in konkretnih dejanj. Če naj vsak naš (samo) upravni akt suponira konkretnega, živega človeka, resnično eksistentno skupino, je treba o človeku in o skupini ogromno vedeti — to védenje nudijo z različnih zornih kotov empirične, v izhodiščni fazi induktivno metodično naravnane družbene vede. — Avtor tega zapisa si ne more kaj, da ne bi ob tej koristni knjigi vsaj delno skiciral zamisel, ki bi lahko — dobro premišljena in prilagojena sedanjim možnostim (materialnim, kadrovskim idr.) — pri nas predstavljala uspešno varianto praeščanja znanosti v družbo in še posebej v produkcijo in v samoupravno prakso.

Prihodnost (in, seveda, sedanjost) družbenih ved je v jedru na relaciji družbene znanosti — družbena praksa; in prav tu, na tej relaciji (ali bolje: relacijah) je treba v prihodnje še veliko storiti... Pisec tega sestavka meni, da bi bilo mogoče pospešiti praktično afirmacijo in razvoj družbenih ved, kot so psihologija, argologija, sociologija itd. po eni strani z oblikovanjem »miniaturnih inštitutov«, psihosocioloških služb v podjetjih, tesno povezanih z delom organov samoupravljanja in družbeno-političnih organizacij (moment »decentralizacije«), po drugi strani pa naj bi dejavnost teh služb vodili strokovno usmerjali in koordinirali centralni, specializirani republiški inštituti — (moment »centralizacije«). Torej — tudi v znanosti — dve prežemajoči se ustvarjalni pobudi.

In še v zvezi s knjigo in s pravkar omenjeno sugestijo. (Knjiga nenehno poudarja pomen in vrednost skupnega dela.) Skupine, ki bi vključevale sociologa, industrijskega psihologa, kliničnega psihologa, strokovnjaka za medicino dela in industrijskega pedagoga (skupina bi bila lahko sestavljena tudi drugače), ne bi bile velikim podjetjem ali skupinam manjših podjetij v okvirih občin le *o okras*, temveč bi predstavljale *del napredka*; bi bile celice, ki se v njih zrcali življenje (gospodarsko, politično, kulturno idr.), ki se oblikujejo v njih nove metode, novi projekti; bile bi realna, množična, povsod navzoča opora inštitutom (psihološkemu, sociološko-filozofskemu, pedagoškemu, ustreznim medicinskim in tehničnim), organom upravljanja, družbenopolitičnim organizacijam in vodstvom podjetij. *Zainteresirane* skupine bi v podjetjih same po sebi zoževale teren formalističnega administriranja in prenašale težišče na *študij* problemov; s tem bi se skrčilo število »uslužbencev«, ki ob 14. uri zaklenejo celotno *problematiko ljudi in stvari* v predale. Marsikje bi bila tako vzpostavljena prva baza za *delovno združevanje*, enotenje naporov strokovnih služb, ki so v podjetju *zaradi ljudi*, z drugimi činitelji. Pri nas je še vse preveč »klasičnega kadrovanja« po *metodi poskusov in napak*.

Avtorja se zavzemata za uveljavitev skupinskega dela vsepovsod, kjer so zanj vsaj minimalne možnosti, to pa zaradi večje učinkovitosti in boljšega duševnega — še posebej emocionalnega — stanja *sodelujočih* ljudi. V tem sestavku opozar-

jam na pomembnost skupinskega dela pri oblikovanju psihosociologije v naših gospodarskih organizacijah. Takšne skupine bi bile v naših razmerah lahko po eni strani *prototip* skupinskega dela, po drugi pa *instrument* za uvajanje in uveljavljanje takšnega načina (so)delovanja na širokih območjih proizvodnje in gospodarjenja. Prototip? V »psihosociološki« skupini bi bil »klasični vodja«, »šef kot absolutni arbiter« pravzaprav nepotreben; sociološke raziskave bi opravljali pod vodstvom sociologa, industrijsko-psihološke pod vodstvom industrijskega psihologa in začasno sodelujočega tehničnega strokovnjaka, industrijsko-pedagoške pod vodstvom industrijskega pedagoga. ... Ali ni ta »prototip« v popolnem soglasju s samoupravno načelnostjo in ali ni izvedljiv na mnogih območjih ter nivojih proizvodnje in gospodarjenja?)

Žal smo se močno oddaljili od knjige — toda tudi brati jo je treba predvsem tako; zanima nas sicer, kako je v ZDA, toda neskončno bolj nas zanima, kako bi ameriške (in druge) izkušnje ter dosežke s pridom uporabili v naši družbi.

Razumljivo je, da besedilo izraža vsakdanje življenje, probleme in miselnost *severnoameriške civilizacije*, z njenim mitom o »selfmademanu« in divjezahodnem pionirju, z njenimi poslovnimi, resnimi, modnimi, religioznimi in drugimi »komplikacijami«, z njenim »vrojenim« nagnjenjem k pragmatistični (solipsistični) »življenjski filozofiji«. To nas seveda od knjige ločuje; sicer pa psihologa z vsemi temi *realnimi* supozicijami, deloma pa zoper nje

(kolikor gre za ekscese in ekstreme, za očitne nehumanosti in negativizem), slikata prepričljivo, plastično »zdravo razumsko« podobo ameriške meščanske družbe in človeka v njej.

Ali je ta podoba *objektivna*? V polnem pomenu besede *objektivna* je le družbena znanost, ki se povzpne do kritike *družbe kot take* — kot *meščanske družbe*. Objektivnost znanosti je najtesneje povezana z naprednim, revolucionarnim stališčem, ki je v našem času *stališče delavskega razreda in komunističnega gibanja*.

Toda velika večina psihologov na Zahodu jemlje buržoazno družbo kot *dano dejstvo*, kot resničnost, ki jo je mogoče izboljšati, ozdraviti; ta psihologija poskuša po svoje, s svojimi sredstvi izboljševati razmere, olajševati mentalno in »moralno« stanje vseh družbenih slojev, premoščevati dejanske razlike med ljudmi in stvarna napsrotja med razredi; psiholog je sočutno, univerzalno ljubeče bitje, ki gladi, krpa, popravlja, miri itd., dokler je to mogoče in kolikor je mogoče; psiholog pomaga delavcu in kapitalistu, zaposlenemu in brezposelnemu (če lahko plača), tistemu, ki bo intervjuval, svetuje, na kaj naj pazi pri kandidatu za službo, kandidata pa opozarja na vedenje, s katerim bo napravil na izpraševalca najboljši vtis ipd.

Ta psihologija je »nezgodovinska«, ni pa »utopična«; ne zanima je *realni svet*, temveč *dani svet*; če spregovori o vrednotah, ciljnih in idealih, so to po navadi »esence«, omejene na človekovo lastnost in skoraj ne presežejo kroga družine, podjetja, dobredelnega društva ali hobby-cluba... To so vrednote in ideali na *kompromisnem mikro nivoju*: vzor vodje klike naj zamenja vzor ustanovitelja podjetja; če se mi bo posrečilo iz avtoritarnega spremeniti se v demokratičnega vodja, bom poplačan s priljubljenostjo ipd. Psiholog sugerira prilagodjeno vedenje: svetuje ga vsem, nikoli pa ne priporoča moralnega tveganja... Psihologu, ki je *človek dejstev*, so sumljive osebe, ki jim rojijo po glavi vizije in teorije o prihodnosti, programi za preosnovo družbe, za revolucionarne akcije; psiholog — »praktik« odsvetuje *naporne življenjske poti* entuziastov napredka, prerokov novih ver, socialistov ipd.; skeptično je razpoložen do »težko prilagodljivih«, »shizotimnih«, »nepoprečnih« osebnosti... Psiholog svetuje *dobro prilagoditev*, svetuje jo *na sploh*: Jo svetuje tudi pretepačem in tepenim v Selmi? Kako ljo svetuje generalom v Pentagonu in vojakom v Vietnamu? Ali ameriška psihologija zna odgovoriti na ta vprašanja?

VLADO SRUK

Beleške o tujih revijah

ESPRIT,

št. 4, april 1965

Aprilska številka prinaša naslednje zanimivejše sestavke:

— Članek Jacquesa Lusseyrana, francoskega profesorja, ki je več let poučeval na univerzah in zavodih v ZDA, o *visokoškolskem sistemu in študentih v ZDA*.

— Študijo o temi *Humanistične vede in oblast*, v kateri Paul-Henry Chombart de Lauwe, profesor Ecole Pratique des Hautes Etudes v Parizu, nakazuje sedanje težave in krizo v tej sferi ter naglašja potrebo po svobodi, ki je nujna v raziskavah na področju humanističnih ved.

— Članek španskega katoliškega filozofa Joséa Luisa Arangurena, dekana stolice za etiko na madridski univerzi. Članek bi moral biti objavljen v madridski publikaciji *Revista de occidente*, vendar ga je državna cenzura v zadnjem hipu prepovedala, čeprav ga je pred njo cerkvena cenzura odobrila. Članek obravnava namreč *dejavnost posvetne institucije španske cerkve, Opus Dei* in njeno vlogo v javnem življenju.

— Študijo prav tako španskega avtorja Manuela Tunona de Lare o francoski pisateljici Simone de Beauvoir in njenih memoarih, katero je španska cenzura za tisk pri ministrstvu za informacije najprej odobrila; ko je bila že v tisku, pa je odobritev preklicala, češ da je bila izdana po pomoti.

Krajši zapis *ostro napada politiko ZDA v Vietnamu* in

označuje ameriška opravičevalna le-te kot poizkuse maskirati agresijo na Sev. Vietnam in odvrniti pozornost od neuspehov v Južnem Vietnamu.

-jk-

VOPROSI FILOZOFII,

št. 3, marec 1965

N. A. Aitov, Nekatere posebnosti *sprememb razredne strukture v ZSSR*, skuša z interpretacijo empiričnih raziskovanj opozoriti, da izginjajo razlike med delavci, kmeti in inteligenco, in utemeljiti različen pomen prehajanja kmetov v delavce in obeh v inteligenco v kapitalističnih deželah in v SZ. N. V. Adfeljgt se *zavzema za znanost o upravljanju, ki naj proučuje podjetje kot socialno-ekonomsko in tehnično celoto*. Ugotavlja, da so v SZ v Leninovem času ustanovili več specialnih institutov za proučevanje organizacije dela, po njegovi smrti pa je postopoma upadala znanstvena obdelava temeljnih problemov v zvezi z organizacijo proizvodnje, konec l. 1950 pa je popolnoma zamrla. O *znanstveni klasifikaciji vrst dela* razpravlja V. P. Lazavou in podaja kvalitativne kriterije pojmov kot »poklic«, »specializacija«. Polemizira tudi z nekaterimi alternativami o perspektivi poklicev in v tej zvezi družbene delitve dela. D. M. Aptekman, *Vzroki trdoživosti religioznega obreda krščevanja v sodobnih razmerah*, analizira gradivo sociološke raziskave iz l. 1963. J. A. Kronrod, *O objektivnem mehanizmu učinkovanja ekonom-*

skih zakonov v socializmu, nasprotuje istovetenju dejavnosti, usmerjene v poznavanje zakonov ekonomike in njihove planske uporabe. Objektivni ekonomski faktorji se zaradi tega niso spremenili v napol subjektivne. V rubriki Kritika in bibliografija je recenzirana tudi knjiga jugoslovanskega avtorja Ljubomira Živkovića: *Teorija socialnega odražanja*. Revija objavlja tudi prvič v ruščini tri pisma F. Engelsa, ki so jih že objavili v francoščini l. 1956.

-ak-

CUBA SOCIALISTA,

št. 3, marec 1965

Triinštirideseta številka vodilne kubanske politične revije priobčuje članek Raula Herrera o pridelovanju sladkornega trsa. Sledi ponatis govora, ki ga je imel kubanski minister za zunanje zadeve Raul Roa ob 31. obletnici smrti kubanskega pesnika in pisatelja, komunista Rubéna Martíneza Villena (daljnega sorodnika španskih kraljev) — Diego Gonzales Martin kritično obravnava *Freudovo teorijo*, obenem pa ji priznava zasluge na področju proučevanja »podzavestnega«. Mnenja je, da je treba filozofsko in politično eksplikacijo Freudove teorije ločiti od psiholoških in fizioloških raziskav človekove podzavesti. — Članek sovjetskega avtorja I. M. Panjuševa je posvečen *ne-antagonističnim protislovjem v socializmu*. Avtor razpravlja tudi o protislovjih med gospodarskim razvojem in pomanjkanjem nekaterih vrst blaga ter med življenjskimi razmerami različnih skupin delovnih ljudi. — »Komentarji« vsebujejo *sestavka o napadu na DR Viet-*

nam in multilateralnih jeterskih silah NATO, »Gospodarske beležke« pa članek o pridelovanju tobaka na Kubi. Revija objavlja tudi odlomke iz govorov Osvalda Dorticosa o delovni disciplini, o strukturi vodilnega državnega aparata, zoper birokracijo itd. -kj-

MARXISM TODAY,

št. 3, 4, 5, marec—maj 1965

Marčna številka objavlja članek J. R. Campbella, ki podčrtuje prizadevanja angleškega delavskega razreda za večje mezde in spremenjeno delitev družbenega proizvoda. Zanimivo poročilo birminghanskega kulturnega komiteja KPB obravnava *socialistično pojmovanje športa* in njegov položaj v Britaniji. »Višinsko kmetovanje na Škotskem« osvetljuje posebnosti takšnega kmetovanja (razdrobljenost, problem nacionalizacije itd.).

Brian Simon se v članku »*Perspektive višjega izobraževanja*« zavzema za planiranje in demokratično kontrolo višjega izobraževanja. Hkrati podaja konkretno sliko višjega izobraževanja v Britaniji. Objavljen je tudi prispevek, ki zagovarja *usmeritev angleške industrije v nerazvita področja Škotske*. Avtor članka »*Zgodovinsko materialistična spoznavna teorija*« A. Sohn-Rethel razčiščuje razlike v materialistični koncepciji spoznavne teorije med G. Thompsonom na eni in Engelson ter Leninom na drugi strani.

Majska številka priobčuje poročilo Izvršnega komiteja KPB (Britanska kriza in izhod iz nje), ki meni, da so korenine vseh gospodarskih težav v im-

perialistični naravi britanskega gospodarstva. Izhod iz krize vidi v modernizaciji in nacionalizaciji gospodarstva ter v večjih pravicah delavskega razreda.

Jack Woddis piše v članku »Marx in kolonializem« o Marxovih pogledih na kolonialistično politiko v 19. stoletju.

-rr-

ZESZYTY ARGUMENTÓW

št. 1, januar—februar 1965

Varšavski dvomesečnik obravnava religijo, cerkev in cerkvene doktrine ter misli, ki izhajajo iz religioznega svetovnega nazora ali so v svojih prizadevanjih usmerjene k njemu. Zaradi njihove prepletenosti in povezanosti z drugim družbenim in duhovnim življenjem je vsebinski razpon revije seveda nujno zelo širok.

V prvi letošnji številki nadaljuje Tadeusz M. Jaroszewski vrsto člankov na temo *Marksizem in osebnost*. Tokrat obravnava tezo o »nespoznavnosti in nekomunikativnosti osebnosti«, kakor jo vsak s svojih izhodišč razglašata krščanski personalizem in eksistencializem. Pokaže, kako ta teza, ki nasprotuje do-gnanjem sodobnih empiričnih ved o človeku, izvira iz določenih metafizičnih predpostavk personalističnega in eksistencialističnega filozofskega modela človeka. J. Kossak skuša v prispevku *Ali je več eksistencializmov* ob analizi nekaterih eksistencialističnih kategorij, kot je npr. »avtentično življenje«, ugotoviti razlike in skupne potoze raznih eksistencialističnih mislecev. T. Płużanski piše o *Nietzschejevem vplivu* na utemeljitelja krščanskega personalizma E.

Mouniera kot primeru antikrščanske inspiracije krščanske filozofije. Sestavek A. Kasija *Metamorfoza hudiča* obravnava pojav in funkcijo hudiča v krščanski religiji (zlasti religioznosti nižjih slojev) v raznih zgodovinskih obdobjih.

V rubrikah Polemika, Informacije, Kronika in Recenzije zasledimo pregleden prikaz dogajanja na tretjem zasedanju Vatikanskega koncila ter prikaz članka M. Mčedlova o spremembah v sodobnem krščanstvu in o sodelovanju marksistov s katoličani. Članek je izšel v Komunistu, glasilu CK KP SZ.

-mk-

TEMPI MODERNI

št. 20, januar—marec 1965

Trimesečnik, ki ga izdaja italijanski Center za raziskave in dokumentacijo, je zasnovan kot tribuna in priročnik za gospodarstvo, politiko in kulturo. Svojo vlogo opravlja v okviru stalnih rubrik »Za okroglo mizo«, »Beležke in diskusije«, »Studije in dokumenti«, »Raziskave«, ter z obširnimi, skoraj pol revije obsegajočim izborom recenzij knjig, člankov ter bibliografije italijanskih in drugih del.

V rubriki »Za okroglo mizo« se v letošnji prvi številki nadaljuje razprava *Socialistična akcija v Italiji*, v kateri sodelujejo predvsem vidne osebnosti italijanske socialistične stranke pa tudi drugi levo in demokratično usmerjeni pisci.

Diskusijski prispevek obravnava v zvezi z novim osnutkom italijanskega zakona o urbanizmu *pereč problem stanovanjske graditve* in špekulacij pri gradnjah in cenah stanovanj za trg.

D. de Masi priobčuje ugotovitve raziskave o *delavcih in vodstvih nove industrije v južni Italiji*, o selitvi kmetov s podeželja v industrijo in mesta, značilnosti takih delavcev in njihovega dela v primerjavi s stariimi industrijskimi središči.

V članku *Smisel sociologije* F. Ferrarotti razmišlja o koncepcijah in funkcijah sociologije od časov njenih ustanoviteljev do danes ter se sprašuje, če zdaj, »ko je sociologija naposled prodrla, hkrati tudi že izumira. Iz kritične znanosti je postala ena izmed operativnih tehnik«.

Revija prinaša tudi nadrobno analizo in prikaz rezultatov italijanskih občinskih volitev v letu 1964 ter številčne podatke o »komunizmu v svetu«. -mk-

RINASCITA

april 1965

Aprilske številke nadaljujejo razpravo o *krizi demokratičnih institucij*. Član vodstva PSIUP Lucio Luzzatto govori o pomanjkljivostih v funkcioniranju demokratičnih institucij in še posebej parlamenta. V debato posegata še član CK PCI Davide Lajolo, ki razvija temo o

socialistični perspektivi, član CK PCI Luigi Anderlini pa govori o *vlogi množic v sistemu strank*.

V 17. številki prinaša tednik članek o *vlogi delavskega razreda*, ki je z narodnimi odbori v tovarnah in podjetjih po vojni odigral vodilno vlogo pri *prehodu iz fašističnega režima v demokratični režim*. Prikazan je tudi razvoj te nove oblasti v tovarni. Eric J. Hobsbawm analizira v 14. številki *zunanjjo politiko Wilsonove vlade*, ki da je absolutno vezana na zavezništvo z ZDA. Ta podreditev je gospodarska in vojaška in se ne nanaša le na azijski Jugovzhod, temveč velja prav tako v svetovnem merilu.

Mesečna priloga *Rinascite II Contemporaneo* št. 4 je skoraj v celoti posvečena tematiki: *kultura — antifašistično gibanje in prehod v aktioni odpor*. Sodelujejo: pisatelj Elio Vittorini, slikar Renato Guttuso ter režiser Luchino Visconti. Guido Neri razpravlja o analizi razmerja med romanom in buržoaznimi strukturami pri Lucienu Goldmannu, Libero Pierantozzi pa o *nedavnih ukrepih francoske cerkvene hierarhije proti dialogu med katoličani in predstavniki teženj sodobne misli*. -jk-

POPRAVEK

V članku A. Bibiča »Vsebinska in perspektive politične znanosti« v 4. številki se konec opombe 7 na strani 559 pravilno glasi: »...Najdan Pašić in drugi.« V drugem odstavku na strani 554 se je pomotoma vrnil tekst, ki začenja z besedami »Na gibanje družbenopolitičnih...« in se končuje v drugi vrstici na strani 555 z besedami »...družboslovnih disciplin?«

Bibliografija knjig in člankov

A. KNJIGE IN CLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

MIKECIN Vjekoslav: Kritička analiza sovjetskih teorija prava o izvori-
ma marksizma. — Naše teme 1965,
br. 2, str. 239—248.

III. SOCIOLOGIJA

DAMJANOVIĆ Milan: »Sociološki ekvi-
valent« umetničke vrednosti. Knji-
ževne novine 3. IV. 1965, br. 246.

DERGANC Jože: Integracija na pod-
ručju rada. — Sociološki pregled
1964, br. 2-3, str. 3—26.

GREBO Zlato: Lične i opštenarodne
želje i strahovanja. — Sociološki
pregled 1964, br. 2-3, str. 45—60.

JEROVSEK Janez: Kadrovi sa visokom
školskom spremom i izbor na di-
rektorske položaje. — Sociološki
pregled 1964, br. 2-3, str. 81—93.

MASLAC Miljko: Naučnoistraživački
rad u uslovima timskog rada. —
Industrijska istraživanja 1964, br. 3.

MATEJKO Aleksandar: Organizacija
kao predmet socioloških studija. —
Sociološki pregled 1964, br. 2-3,
str. 27—44.

MLINAR Zdravko: Sociološki aspekti
samoupravljanja u komuni. — Gle-
dišta 1965, br. 2, str. 195—210.

NEMANJIC Miloš: Neke tendencije u
nastanku i obnavljanju stvaralačke
inteligencije. — Sociološki pregled
1964, br. 2-3, str. 61—80.

POKORNI-SALABOV Vladimir: Psiho-
sociološki problemi paralizacije
rada i njihovo rješenje. — Eko-
nomsko tehnički pregled 1965,
br. 3, str. 7—14.

SAKSIDA Stane: Proučavanje učinka
skraćivanja radnog vremena (Po-
stavke osnovnog projekta.) — So-
ciološki pregled 1964, br. 2-3, str.
115—117.

SINDJIC Miloš: Informacija i samo-
upravljanje. Kibernetički aspekti —
Industrijska istraživanja 1964, br. 2.

STUPAN Ana: Uloga sredstva masov-
nog obaveštavanja u procesu infor-
miranja građana. — Sociološki pre-
gled 1964, br. 2-3, str. 94—103.

IV. PSIHOLOGIJA

AHTIK Miroslav: XV. međunarodni
kongres za primjenu psihologiju.
— Sociološki pregled 1964, br. 2-3,
str. 118—123.

V. ZNANOST — KULTURA — PRO- SVETA — ŠOLSTVO

SLODNJAK Anton: Prešernovo življe-
nje. Slike zbral in uredil Pavel
Vozlič. Ljubljana, Mladinska knji-
ga 1964. 327 str. — III/2388/1.

BEZDANOV Stevan: Razvoj proizvod-
nih odnosa i obrazovanja. — Soci-
jalizam 1965, br. 3, str. 287—307.

BUCAR France: Nekatera temeljna
vprašanja s področja financiranja
šolstva. — Kadrovska politika 1965,
št. 1, str. 1—6.

CRVENKOVSKI Krsto: Jugoslovenski
kriterijumi. Sa kongresnih tribina.
(Kulturno stvaralaštvo u »centeru«
i »provinciji«. — NIN 4. IV. 1965,
br. 743.

JEROVSEK Janez: Kulturna dejavnost
in tisk. — Delo 21. IV. 1965.

KRSTINIC Mirjana: Materijalni ele-
menti obrazovanja. — Socijalizam
1965, br. 3, str. 357—365.

- KARDELJ Edvard: O vlogi inteligence. Odlomek iz razgovora z družbenimi in kulturnimi delavci v Ljubljani. — Naši razgledi 10. IV. 1965, št. 7.
- SEGULA Iva: Koristna brezkompromisnost. Posvetovanje pedagogov SR Slovenije. — Naši razgledi 24. IV. 1965, št. 8.
- VIDMAR Josip: Odgovornost in dolžnost do mladega rodu. Simpozij o problemih sodobne literature za otroke in mladino. — Naši razgledi 10. IV. 1965.
- VI. POLITICNE VEDE
1. Splošna dela:
- DJORDJEVIĆ Jovan: Upoznavanje i dijalog a ne klasična akademska disciplina. (O izučavanju političkog sistema.) — Mladost 21. IV. 1965, br. 445.
- MATES Leo: Problem univerzalnosti UN. (Dvadeset godina UN.) — Međunarodna politika 1. IV. 1965, br. 360.
- RATKOVIĆ Radoslav: Politička teorija austro-marksizma. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1965. IX + 277 + (IX) str. — 10364-2.
- TITO: Mir in družbeni napredek neločljiva. (Govor na alžirski univerzi.) — Delo 22. IV. 1965.
2. Družbenopolitični sistem SFRJ
- BAKARIĆ Vladimir: Delovni človek osnovni ekonomski agens. Iz odgovorov o aktualnih ekonomsko-političnih problemih ob svojem obisku v Ljubljani. — Delo 4. IV. 1965.
- BAKARIĆ Vladimir: O poljoprivredi i problemima sela. Govori i članci. Beograd, Kultura 1960. 589 str. — 7856.
- COLAKOVIĆ Rodoljub: Humanizacija odnosa. — Odjek 1. IV. 1965, br. 7.
- PAVICEVIĆ Vuko: Lična odgovornost u socijalizmu. (Diskusija u tribuni »Logos«). — Gledišta 1965, br. 2, str. 229—235.
- POPOVIĆ Milentije: Društveno ekonomski sistem. Govori i članci. Beograd, Kultura 1964. 401. str. — 11095-1.
- POPOVIĆ Milentije: Razmatranja o pitanjima savremenog društva. Govori i članci. Beograd, Kultura 1964. 278 str. — 11095-2.
- BORSTNIK France: Da bi zagotovili večjo samostojnost občin. Razgovor. — Delavska enotnost 22. IV. 1965, št. 16.
- CVETKOVIĆ Marijan: Komunisti se moraju dosledno boriti za samoupravljačka prava radnih ljudi. Razgovor sa »Borbom«. — Borba 18. IV. 1965.
- FIRA Aleksandar: Primena ustavnih principa u upravljanju visokoškolskih ustanova. Gledišta 1965, br. 2, str. 247—257.
- JEROVSEK Janez: Dileme samoupravljanja v komuni. — Naši razgledi 10. IV. 1965, št. 7.
- KAVČIĆ Stane: Statuti o pogojih postavitve in razrešitve direktorja. — Občan 17. IV. 1965, št. 8.
- LUKIĆ Radomir: O definiciji komune. Gledišta 1965, br. 2, str. 183—194.
- MOŽINA Stane: Uloga društvenih stručnih radnika u poduzećima. — Ekonomsko tehnički pregled 1965, br. 2, str. 14—17; Naši razgledi 10. IV. 1965, št. 7.
- : Neposredno samoupravljanje. — Kadrovska politika 1965, št. 1. str. 9—11.
- : Opštinske skupštine u svetlu jednogodišnjeg iskustva. Odgovori na anketu: Tomislav Bogavac, Aleksandar Jovanović, Radoslav Anđelković. — Gledišta 1965, br. 2, str. 211—228.
- PERKOVIĆ Božidar: Gledanje na birokratizam u uslovima samoupravljanja. — Gledišta 1965, br. 2, str. 249—257.
- POKORNI-SALABOV Vladimir: Zaposlena žena i društvo. — Odjek 15. IV. 1965, br. 8.
- : Rasporeditev delovnega časa pri uvajanju 42-urnega delovnega tedna. — Kadrovska politika 1965, št. 1, str. 12—14.
- TOMANOVIĆ Velimir: Razlike o položaju omladine. — Socijalizam 1965, br. 3, str. 366—385.
- ZUPANOV Josip: Tri pristupa samoupravnoj organizaciji. — Gledišta 1965, br. 2, str. 165—182.

3. Družbeno-politični sistemi in politične organizacije:

RISTIĆ Milan: Kenedi runda. Beograd, Sedma sila 1965. 61 str. — 9011-5/105.

—: Povodom prvog zasedanja III nacionalnog kongresa Kine, dileme kineske privrede. Kina i savremeni svet. (Clanke napisali: Predrag Radenković, Dragutin Solajić, Dušan Lazić. — Informativni bilten 1965, br. 2, str. 18—27.

SMILJANIĆ Brana: Industrijska demokratija u Švedskoj. (Nastavak o učešću radnika u upravljanju privredom u zapadnoevropskim zemljama.) — Informativni bilten 1965, br. 2, str. 37—45.

4. Delavska in progresivna gibanja:

PIJADE Moša: Izbrani spisi. Tom I, knjiga 3. Predgovor Pero Morača. Beograd, Inštitut za izučavanje radničkog pokreta 1965. 332 str. — 10989.

BEN BELA Ahmed: Revolucionarno iskustvo i socijalistička orijentacija Alžira. — Međunarodna politika 1. IV. 1965, br. 360.

CEPUDER Bogdan: Moskovsko posvetovanje. Stališča predstavnikov 19 komunističnih in delavskih partij o sodelovanju v mednarodnem delavskem gibanju. — Naši razgledi 10. IV. 1965, št. 7.

5. Mednarodni odnosi:

ALTMAN Gavro: Politika nerazvrščanja po Kairu. — Ljubljana, Komunist 1964. 39 str. — 11083/1—6.

PINDIĆ Dimitrije: Organizacija afričkog jedinstva. — Beograd, »Sedma sila« 1965. 64 str. — 9011-5/107

KLAUS Jozef: Prijateljstvo Jugoslavije i Austrije faktor stabilizacije u Evropi. — Međunarodna politika 1. IV. 1965, br. 360.

PEČAR Zdravko: Tito i Alžir. — Međunarodna politika 16. IV. 1965, br. 361.

PETKOVIĆ R.: NR Kina i Vijetnam. — Međunarodna politika 16. IV. 1965, br. 361.

RANKOVIĆ Aleksandar: Saradnja Jugoslavije i UAR činilac mira i društvenog progressa u svetu. — Međunarodna politika 1. IV. 1965, br. 360.

—: Titov uradni obisk v Alžiriji od 11. do 24. IV. 1965. Delo, Borba, Vjesnik, Politika od 10. do 26. IV. 1965. Komunist 16. 23. IV. 1965, št. 16, 17.

VLAHOVIĆ Veljko: Kod alžirskih prijatelja. — Međunarodna politika 1. IV. 1965, br. 360, Komunist 2, IV. 1965, št. 14.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

RASPODELA prema radu i uslovi privredivanja u našem ekonomskom sistemu. Beograd, Visoka škola političkih nauka 1964. 102 + 2 str. — 4696, P.

AVBELJ Viktor: Edino opravičilo za večjo potrošnja je le večja proizvodnja. (Iz ekspozicija Izvršnega sveta.) — Delo 17. IV. 1965.

DUBRAVČIĆ Dinko: Problemi financiranja investicija u privredi Jugoslavije. Referat na godišnji skupštini Društva ekonomista u Zagrebu 15. XII. 1964. — Ekonomski pregled 1964, br. 11-12, str. 807—832.

DZEBA Krešimir: Cijene i preraspodjela — iluzije i stvarnost — Naše teme 1965, br. 2, str. 177—187.

HAN Stjepan: Uticaj skraćanja radne nedelje na ekvivalentnost međunarodne privredne razmene. — Privredni pregled 10. IV. 1965.

HRIBAR Tine: Zakon vrednosti in zgodovine. — Tribuna 21. IV. 1965 — Zasnove.

MADŽAR Ljubomir: Raspodela dohotka u svetlu najnovijih podataka. — Ekonomski pregled 1964, br. 11—12, str. 757—785.

KARDELJ Edvard: Težište napora — usklađivanje odnosa između proizvodnje, produktivnosti i potrošnje. Izlaganje na sednici IO Saveznog odbora SSRNJ o merama SIV za stabilizaciju u privredi 8. IV. 1965. — Delo 15, Borba 14. IV. 1965.

KRAIGHER Boris: Osnovni problemi jugoslovenskega gospodarstva je njegova kvalitativna izpopolnitev. Pozdravni govor na Četrtem kongresu ZK Makedonije. — Komunist 2. IV. 1965, št. 14, 9. IV. 1965, št. 15.

KRAIGHER Boris: Produktivnost dela — podlaga za sodobno usmeritev

industrije. Razprava na zasedanju zvezne skupščine. — Delo 18. IV. 1965.

VUKMANOVIĆ Svetozar: Uravnotežiti tržište ali ne na odštetu brzog razvoja privrede i standarda. Odgovor na trečoj plenarnoj sjednici CV Saveza sindikata Jugoslavije. — Rad 2. IV. 1965.

X. ZGODOVINA

BALDWIN James: Drugič ogenj. Prevedel Janez Gradišnik. Ljubljana, Cankarjeva založba 1964, 119 str. — I/2311.

KOSANOVIĆ Dorđe: Ekonomskopolitička djelatnost narodne vlasti u toku NOB-a. Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta 1964. 190 str. — II/9939.

ZIHERL Boris: Ob 24. obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte. Govor na 9. seji GO SZDL Slovenije. — Delo 28. IV. 1965.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

KANAPA Zan: Social'naja doktrina cerkvi i marksizm. Prevod s francuzskega S. F. Balanika, V. M. Pasiški i E. M. Pčelkinoj. Moskva, »Progres« 1964. 415 str. — 4715, P.

LENIN V. I.: Ob ideološki rabote. Moskva, Izdatel'stvo pol. literatury 1964. 435 str. Ilustr. — 4717, P.

II. FILOZOFIJA

COGNIOT Georges: Le matérialisme Gréco-Romain. Petit Encyclopédie marxiste 3. Paris, Éd. Sociales (1964). 192 str. — 4754, P.

III. SOCIOLOGIJA

AMERICA as a Mass Society. Changing community and identity. Edit. by Philip Olson. London, The Free Press of Glencoe (1963). XIII + 576 str. — III/2304.

BESSE Guy: Pratique sociale et théorie. Petit Encyclopédie marxiste 1.

Paris, Éd. Sociales (1964). 127 str. 4754, P.

BETTELHEIM Bruno and JANOWITZ Morris: Social Change and Prejudice including Dynamics of Prejudice. (2. print.) (New York), The Free Press of Glencoe (1964). XI + 337 str. — II/9965.

DELCOURT Jacques, LAMARQUE Gérard: Un faux dilemme. Embourgeoisement ou prolétarianisation de la classe ouvrière. Etudes sociales 52/53. Bruxelles, Paris, La pensée catholique (1965). 106 + (IV) str. — 11072-52/53.

Der MENSCH im Betrieb. Freiheit und Persönlichkeit-Möglichkeit und Grenzen. Veröffentlichungen der Walter-Raymond-Stiftung 2, 3. Köln und Opladen, Westdeutscher Verlag 1962. — II/9978

SIMONIJA N. A.: Buržuzija i formiranje nacii v Indonezii. Moskva, »Nauka« 1964. 148 str. — 3924, P

IV. PSIHOLOGIJA

ACTION for Mental Health. (4. print.). New York, Science editions 1961. (1963). XXXVIII + 338 str. — 11111

CANTRIL Hadley: The Psychology of Social Movements. New York, Science editions 1965. XIV + 274 str. — 11110

GREEN Donald Ross: Educational Psychology. Foundations of Modern Psychology Series 12. Englewood Cliffs, Prentice-Hall (1964). VIII + 120 str. — II/9948-12

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

JAKOBSON Roman: Essais de linguistique générale. Traduit de l'anglais et préfacé par Nicolas Ruwet. Arguments 14. (Paris), Les édit. de minuit (1965). 260 + (I) str. — II/7505-14

VI. POLITICNE VEDE

1. Splošna dela:

KORNHAUSER William: The Politics of Mass Society. (5. print.). (New York). The Free Press of Glencoe (1965). 256 str. — II/9962

2. Družbeno politični sistem SFRJ:

MEISTER Albert: Socialisme et auto-gestion. L'expérience Yougoslave. Paris, éd. du Seuil (1964). 398 + (II). — 11117

3. Družbeno-politični sistemi in politične organizacije:

CASSESE Sabino: Partecipazioni pubbliche ed enti di gestione. (Studie e documenti sul settore publico dell'economia. Collezione ciriec 2). Milano, Ed. di Comunità 1962. 223 str. — 3989, P

MAJOR Governments of Asia by Harold C. Hinton, Nobutaka Ike, Norman D. Palmer... Edited by George McTurnan Kahin. Second Edition. New York, Cornell University Press, Ithaca (1963). XIII + 719 str. — 4685, P

4. Delavska in progresivna gibanja:

ARNOT R. Peidž: Anglijskie gornjaki v gody krizisa i vojny. Istorija Federacii gornjakov Velikobritanii (1930—1944). Pervod s anglijskogo V. I. Genina i A. I. Kononceva. Moskva, »Progres« 1964. 464 str. — 4424, P

BLANK A. S.: Kommunističeskaja partija Germanii v bor'be protiv fašistskoj diktatury (1933—1945). Moskva, »Mysl'« 1964. 396 + (I) str. — 11116

THOREZ Maurice: Pour l'Union: Communistes et catholiques. (Paris), Ed. sociales (po 1950). 47 + I) str. — I/2327-1

—: Pour l'Union: Le Front français. (Paris) Ed. sociales (1949). 93 (I) str. — I/2527-3

VII. POLITIČNA EKONOMIJA
IN GOSPODARSTVO

LANGE Oskar, TAYLOR Fred M.: On the Economic Theory of Socialism. Edited by Benjamin E. Lippincott. New York, McGraw-Hill Book Company (1964). VII + 143 str. — 4734, P

SOLARI Luigi: Modeles et décisions économiques. Essais sur les fondements de l'économie pure. Genève, Droz 1963. 275—506 str. — III/2390-8

VIII. SREDSTVA MNOZICNEGA
OBVESCANJA IN JAVNO MNENJE

O PUBLICISTIKE i publicistah. Sbornik statej. I. Vyp. (Leningrad) Leningradskij universitet 1964. — II/9969

IX. RELIGIJA IN VERSKE
ORGANIZACIJE

DAWSON Christopher: Progresso e religione. (Humana Civilitas 3). Milano, Ed. di Comunità 1959. 248 str. 3891, P

RELIGION, Culture and Society. A reader in the sociology of religion. Edit. by Louis Schneider. New York (itd.). Wiley & Sons (1964) XVII + 663 str. — III/2395

X. ZGODOVINA IN GEOGRAFIJA

AMERICAN History and the Social Sciences. Ed. by Edward N. Sath. (New York) The Free Press of Glencoe (1964). VIII + 599 str. — III/2395

BERNSTEIN Samuel: The First International in America. New York, Kelley 1962. VII + 312 str. — II/9952

MOLNAR Miklós: Le déclin de la Première internationale. La conférence de Londres de 1871. Genève, Droz 1963. 258 + (III) str. — II/6356-42

PRIBYTKOVSKIJ L. N., FRIDMAN L.: S'erra — Leone. Moskva, »Mysl'« 1964. 174 + (II) str. — I/2330

SOVREMENNAJA Japonija. Sbornik statej. Moskva, »Nauka« 1964. 296 str. — 4543, P

SOJUZ Komunistov — predšestvennik I. internacionala. (Sbornik dokumentov). Moskva, Izd. social'no-ekonomičeskoj literatury »Mysl'« 1964. 423 str. — 4716, P

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE —
SLOVARJI — LEKSIKONI

EISENHOWER Dwight D.: Mes Années a la Maison blanche. (Mandate for a change). Traduit de L'américain par Roland Garrane. 1953—1956. I. T. Paris, Robert Laffont (1963). — 4653, P

Iz vsebine naslednjih števil:

Janez Vipotnik:

Naloga izobraževanja na drugi stopnji

Jože Goričar:

Družbeni pomen socioloških raziskav

Zdravko Mlinar:

Samoupravljanje v komuni

Stane Južnič:

Justicialistična gibanja

Aktualni intervju:

»Dileme v mednarodni skupnosti«

Roger Garaudy:

Marksistični humanizem in religija

Lucio Lombardo-Radice:

Pluralizem v družbeni praksi

Janez Sinkovec:

Nagrajevanje po delu v kazenskem pravosodju